

ה ג ר ן

מאסף לחכמת ישראל

נערך ויוצא לאור

ע"י

שמואל אבא האראדעצקי

ספר ראשון

ברדיטשוב

דפוס של חיים יעקב שעפמיל

שנת תרנ"ח לפ"ק

Г А - Г О Р Е Н Ъ

Т. Е.

Г у м н о

СБОРНИКЪ ЕВРЕЙСКИХЪ ЗНАНІЙ

Редакторъ-издатель

С. А. Городецкій.

(Первая книга)

PHeb 25.50(1)

(IN)

A

Доволено Ценаурою .Варшава, 9 Сентября 1897 г

Бердичевъ, Типографія Я. Г. Шефтеля.

תכן הענינים

- 1 (א) רבינו משה איסרלש, שימתו והלך נפשו .
שמואל אבא האראדעצקי
- 30 (ב) שיורי ברכה (א) . שניאור זק"ש ז"ל
- 35 (ג) שיורי ברכה (ב) . הנ"ל .
- 39 (ד) תולדות מהר"ם מלובלין . יוסף לעוונישטיין
- 55 (ה) המהר"ם והלך נפשו . שמואל אבא האראדעצקי
- 61 (ו) שמות החכמים וכנויהם . זעליג הכהן לויטערבאך
- 64 (ז) פירושים והגהות לדברי התלמוד והמדרש .
פרופיסור ד"ר בנימין זאב באכער
- (ח) דברי ימי חיי ר' הירש הענא ושתי תשובות ר' דוד אופנהיים
אדותיו . פרופיסור ד"ר דוד קויפמאן . 72
- 89 (ט) לקוטים מרב סעדיה גאון . ד"ר א. א. הרכבי
- 92 יו הערות והגהות לליקוטים מספר השרשים אשר לר' יונה .
פרופיסור ד"ר בנימין זאב באכער .
- 95 יא) הרש"ל והקבלה . שמואל אבא האראדעצקי
- 100 יב) תפלה . הרב ר' נפתלי כ"ץ ז"ל
- " יג) הערת העורך .
- יד) דור ישרים . חמר מגזע לוריא ונצר משרשי טריביש
האישל הגדול רש"י ז"ל . יוסף כהן צדק . (בסימנים מיוחדים) . 1—36

רבינו משה איסרלש

(רמ"א)

שיטתו והלך נפשו

א.

ספרות התלמודית ואויביה : הקראית, הפילוסופיא והקבלה . אוהבי ובוגרי ספרות התלמודית : רבינו יהודאי גאון, רבינו משה מיימוני ורבינו משה איסרלש. תולדות חיי זה האחרון, הרמ"א אחו ישיבה והספיק לחם לתלמידיו . היה עשיר גדול ונדיב לב . שמות ספריו ותוכנם . מותו וגוסס מצבתו .

אם נביט באספקלריא מאירה על תקופות ספרות התלמודית השונות או אז נראה, אשר מדי פעם שקמו עליה אויבים להשפיל את ערכה ולהמעית את כחה ועוזה בין העם, - הקים לה הזמן אוהבים נאמנים ומצוינים והמה עשו לה סתרה : הגדילוה, הרחיבוה והפיצו את תורתה בתוך העם להלכה ולמעשה . שלש תקופות הנה, אשר דחו רגלי הספרות התלמודית באמצעים שונים : הקראית, הפילוסופית והקבלית . הקראית נוסדה ע"י ענן בזמן רב יהודאי גאון (א) (במאה ה' לאלף החמישי). ברוב עוז החלה ללחום את מלחמתה לבוא אל מטרתה להוריד עוז מכמחה של „חומת כבל“, והנה קם רבינו יהודאי גאון וחיבר את ספרו הלכות גדולות (ב), „וחיבר מספר תרי"ג מצות אשר בראש ספר הלכות גדולות . ובעבור אשר מן ישיבתו יצא ענל הקראית (ג) חשב ותקן זה את זה, במנות מצות דרבנן בתוך תרי"ג מצות למען יראו יתר אנשי ישיבתו כי מצות דרבנן גדולות כמצות דאורייתא וראויות להמנות בתוך מצות דאורייתא" (ד), ועל ידו עזרו עוד גדולים אנשי השם . זמן לא כביר עבר והפילוסופיא הערבית נשאה ראש והספרות התלמודית הרכינה את ראשה לפניה; ואם כי השתדלו אז אחדים מחכמינו לעשות שלום בין הפילוסופיא והדת (ה), אבל לעשות שלום בין הפילוסופיא וספרות הרבנית מעולם לא נסו בזה . אזי הקים הזמן את רבינו משה מיימוני (הרמב"ם) וחבר את ספרו „יד החזקה“ המכיל בקצרה את התלמוד, ועשהו בכוונה למען העם כלו, כדי להפיצו בישראל ולעשותו לספר-

(א) עיין דור דור ודורשיו ח"ד צד 51 ובדברי ימי ישראל לגראטין העתקת הרה"ח שפ"ר ח"ג פ"ו ושם ציון י"ז ושם בפאמר לקורות הכתות בישראל מאת הרה"ח ד"ר הרכבי . (ב) עיין דור דור ודורשיו ח"ד צד 40—31 וצד 336—335 ובדברי ימי ישראל פ"ו הנ"ל . (ג) עיין דברי ימי ישראל הנ"ל . (ד) הרה"ח רייזמאן ז"ל במכתבו אלי הנדפס בתלפיות ש"א (ה) עיין בספרי כרם שלמה פ"ב.

עם ה'). בימים ההם החלה הקבלה לצאת ממחבואיה ולהראות לפני העם; מתחלה קמעא קמעא, ולאט לאט, ורק פה ושם נראו עקבותיה ואח"כ התפרצה לבוא לתוך רבים מחכמי עמנו, ובאשר היא החתילה את פניה באדרת הסוד והרמוז רכשה לה צבא רב גם מהמון העם אשר לא דעת ולא תבונה לו מה לקרב ומה לרחק, והנה בראותה כי ידה רוממה וקולה נשמע בין העם החלה פה ושם לדבר דברים המשפילים את ערך הספרות התלמודית (3). וזאת נראה כי מדי פעם שהקבלה התגברה למעלה ירד קרן התלמוד למטה. עוד בימי קדם (במאה ה' לאלף החמישי) בזמן הגאונים נדחה גאון אחד מאד נעלה בתורתו מר רב אהרן מלחיות ראש ישיבה ומנו תחתיו את רב יוסף בר יהודה שהוא מעיד על עצמו כי דל חלקו בחכמת התורה. והסיבה לזה היא "יען כי רב יוסף מאד נעלה בחסידות והיה מבעלי הסוד (ג)", ואמרו עליו כי אליהו מתגלה אליו לפרקים. וכאשר רצה דוד בן זכאי למנות את רבינו סעדיה גאון (תרנ"ב-תש"ב) לראש הישיבה בסורא נמלך באחד מחכמי הישיבה שבפומדיה ושמו נסי נהורנאי. והחכם הזה אשר "לפי המסופר ממנו, היה חסיד ומתהלל בקבלה מעשית (ד)" לא יעצהו להרים על את רבינו סעדיה גאון, הגאון בתורה וחכמות חיצוניות ואינו מאיר פנים לקבלה (ה), כי אם נתן היתרון לר' צמח בר שהין אשר היה רחוק מאד בתורה וחכמה מרבינו סעדיה גאון. ומעשים כאלה נמצאים למכביר בספרי תולדותינו. והנה העת היותר מוצלחת להקבלה היתה לספרות התלמודית ודוחקת רגליה. והנה העת היותר מוצלחת להקבלה היתה המאה השלישית לאלף השלישי (ו), אז קמו המקובלים הנודעים קורדיווירע, האר"י, וויטאל, החייט ועוד, והמה השתדלו להפיץ תורת הקבלה בין העם בספריהם הרבים. בזמן ההוא ראה אור ספר הוהר בפעם הראשונה והאמונה נפוצה בין העם "שוכות העיין בספר הוהר מספיק להשיב שבותינו ולהעביר גלותינו, ועליו אמרו זכו אחישנה כי בעבורו יהיו ישראל נגאלין ויקרא דרור בארץ שיהיו כל בני העולם בני חורין בשלוה שאין כמוהו (ז)", ועוד ספרי מקובלים נדפסו בימים ההם. בעת ההיא הקים הזמן גואלים מצוינים לספרות התלמודית אשר ביניהם התנוסס לשם רבינו משה איסרלש (הרמ"א) אשר בספריו הרבים והנכבדים בערכם יצא לישע הספרות התלמודית והפיץ את תורתה בין העם. רבינו משה איסרלש נולד לאביו הגאון ר' ישראל איסרלש בשנת ה"א ר"פ (1520) בעיר קראקא. עודנו בימי עלומיו התנכר כי לגדולות נוצר ורבו ומרו הגאון ר' שבנא למדו תורה והאציל מהורו עליו ויצא שמו לתהלה על פני חוץ, ואחר שהקים לו בית ונשא

ה) עיין בהקדמת הרמב"ם ליד החוקה. (ז) עיין דברי ימי ישראל לגראטץ העתקת הנ"ל ח"ג צד 225—221 וע"ש בהערת הרה"ח שפ"ד בצד 228 ועיין דור דור ודורשו ח"ג צד 296 ובספר אבן נגף להרה"ח דור כהנא פרק ט"ו. (ז) רבי אייזיק הירש ווייס ברור דור ודורשו ח"ד צד 29. (ד) הנ"ל שם צד 188. (ס) שם, ועיין במאמר, הגאון רב סעדיה הזיתומי מאת הנ"ל בהאסיף תרמ"ו. (י) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (י) הגאון ר' יצחק דלמאש בראש הוהר ועיין בספר אבן נגף הנ"ל.

את בת רבו לאשה א) שילדה לו ג' בנות ז), החל להפיץ מעינותיו חוצה, והקים בעירו ישיבה גדולה להגדיל ולהרחיב את הספרות התלמודית, ו"תלמידים הגונים שלמים וכן רבים ג)" נהרו אליו לשמוע חכמה. הרמ"א היה עשיר גדול, תורה וגדולה נפגשו בו יחדיו ד), ועשרו לא היה שמור לרעתו, כי אם היה "גדיב עמים גומל חסדים חונן ונותן ה)" והשתדל "להספיק ולהמציא ספוק הבחורים ו)" שומעי לקחו. ואם כי היה טרוד בהישיבה ותלמידיו, לא שכח גם להעשיר את ספרותו בספרים שונים. ואלה שמות ספריו הנדפסים: א' מחיר יין - פירוש בדרך פרד"ס על מגילת אסתר; ב' תורת העולה - מכיל "דברים נפלאים בחכמת הפרדס ז)"; ג' תורת חטאת - מכיל דיני איסור והיתר המבוארים בשערי דורא; ד' רכבי משה הקצר; ה' רכבי משה הארוך על ארבעה טורים; ו' הגהות על ארבעה חלקי ש"ע; ז' שאלות ותשובות הרמ"א; ח' הגהות על המזרחי ט); ט' הגהות על ספר היוחסין; י' הגהות על המורה נבוכים ועל פירוש רש"ט ואפודי ט). ואלה שמות ספריו המובאים בספריו הנדפסים, אבל לא ראו עדיין אור: י"א פירוש על אגדת הש"ס י); י"ב פירוש למסכת סנהדרין יא); י"ג פירוש למסכת שבת יב); י"ד מגילת סתרים למסכת סוכה יג); ט"ו הגהות על המדני יד); ט"ז ביאור לשיר השירים טו); י"ז יסודי ספרי הקבלה טז); י"ח פירוש על הוהר יז). בשנת של"ב ביום ל"ג בעומר גוע רבינו הרמ"א ז"ל ויאסף אל עמיו, ולא הניח כמותו בכל הגלילות ההם יח) ויקבר במעלות הקברים בעיר קראקא.

ואלה המה המורים אשר נחרתו על מצבתו:

ה"ה נר המערבי הגאון הגדול בדורו מה"ו משה רועה אבן ישראל. ביום ג"ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישראל. משה היה רועה צאן ישראל צדקות ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל. ממושה ועד משה לא קם כמושה בישראל. וזאת תורת החטאת האשם אשר שם משה לפני בני ישראל שנת של"ב לפ"ק.

למרגלותיו: רבים ישתוממו גם יתפלאו אך לעת אשר גלי ים הזמן סבנו

א) עיין דרכי משה יו"ד סימן ק"י אות ד' ובעיר הצדק בתולדות הרמ"א. ואחרי מותה לקח לו לאשה אחרתו של הגאון ר' יוסף כ"ץ מחבר שו"ת שארית יוסף עיין לוחות זכרון צד 7 מאת ה"ר פריעדבערג. ב) עיין עיר הצדק ה"ל ובהערות שם סי' 15—12. ג) הגאון מהר"י מינץ בהספרו על הרמ"א. ד) שו"ת כהרש"ל סימן ט"ז. ה) ח"ד דוד ב"ר יעקב כהנא בשו"ת רמ"א סימן ק"ד וע"ש בראש התשובה סי' פ"ב. ו) הרמ"א בתשובותיו סימן ק"ט. ז) תשיבות הרמ"א לתלמידו ר' צבי עלוישער בשו"ת סימן קכ"א. ח) נדפסו ע"י ירדני ש"ב הרה"ג ר' יוסף כהן צדק במגד ירחים ח"ב. ט) קציהן נדפסו ע"י ירדני הנ"ל באוצר חכמה חוברת ב'. י) תורת העולה ח"א פ"ג. יא) צ"ט אור"ח סימן תפ"י. יב) תורת העולה ח"א פרק י"ט. יג) שם פ"ח. יד) שו"ת הרמ"א סימן ל"ח ועיין בעיר הצדק צד 7. טו) תורת העולה ח"א פטו. טז) צ"ט אור"ח סימן ס"א. יז) עיין שם הגדולים סימן צ"ח ובאוצר הספרים ערכו ונעשיכטע דער יודען לגראשץ כרך ט' צד 441 ובעיר הצדק צד 7. והצני להעיר אשר בתולדות חיי הרמ"א ושמות ספריו הלכתי בעקבות גראשץ ובעל עיר הצדק. יח) מהר"י מינץ בהספירו על הרמ"א.

גם סבבנו מרעה אל רעה יצאנו גם לחפור את הארץ באנו, כמעט המים הודונים שטפנו ובמעט רגע רוח יצאה מלפני ה' ויאמר הסו גליו. אמנם אין להפליא מהבים אל מעונות אריות גדולים חקרי לב אשר כל איש ישבע מפרי פי תנובתם היא שעמדה לנו זכות חכמתם ותורתם, הנה כי כן נתעוררו בעלי חברה קדישא, חוברי חברה ודורשים אל המתים, ועל פי השתדלות המתנדבים בעם נתחדשו הציונים ההמה למען זכר הגאונים ההמה לא יסוף מזרעם. נחדש בחדש תמוז שנת תקנ"ד.

ב.

הרמב"ם והרמ"א, השתנותם זה לזה, "יד החזקה" ו"מפה", "מורה נבוכים" ו"תורת העולה", הדת והאמונה, הרמ"א יצא בעקבות הרמב"ם ו"מורה" של הרמב"ם היה מורו. הרמ"א בתור חוקר חוגה דעות על דבר: השכל הפועל, מעשה מרכבה, מלאכים, עקרי הדת ושרשיה. אמונת החדוש, הנבואה וסגנונה, האדם והעולם, שלמות האדם וסוד נשמתו, חיי עוה"ב, הנסים והנפלאות שבתורה. הרמ"א איננו מאמין כפעולות השרים והרוחות. הוא כאמין באיצטרלוגיע. הרמ"א ידע בחכמת התכונה ודברי הימים (נעשיכטע).

אם נתבונן היטב בתכונת נפשו והלך רוחו המחקרית של רבינו הרמ"א ז"ל, וגם נחדר פנימה להגיוני נפשו של הרמב"ם ז"ל, או אז נראה מה קרובים המה, קרוב רוחני, שני הגדולים האלה, הרחוקים זה מזה בזמנם, ואזי יעלה לפנינו האיש משה רבינו איסרלש, בצלם דמות תבניתו של רבינו משה מיימוני. או נאמר בלשון המקובלים: נתגלגלה נשמתו של הרמב"ם ברמ"א. ולא בהפרזה יתירה כתב על זה האחרון הגאון אשר לפני חנף לא יבא (ח) הרש"ל: "מימות משה (הרמב"ם) עד משה (הרמ"א) לא קם כמשה (ב)", כי באמת לא קמו עוד בישראל אנשים חכמים כרמב"ם ורמ"א אשר בידם האחת יחזיקו היטב ברסן ההלכה והדינים ובידם השניה יתירו מוסרות הדעות והאמונות... איה המה האנשים בין גדולי אומתינו, כרמב"ם ורמ"א, אשר בה בידם שכתבו ספרים כ"יד החזקה" ו"מפה" כתבו ג"כ ספרים כ"מורה נבוכים" ו"תורת העולה"? חוקרינו ומקובלינו כל אחד הביט על הדת ממבטו המחקרי או הקבלי. כל אחד האחיד והאגיד את הדת והאמונה לאחרות, רצוני, כמו שחשב והגה על דבר הדעות ואמונות העיוניות אשר בדת בתור דת נגלית. כן חשב והגה אדות הדת עצמה, דת מעשיות מלאה חקים ומצות שכליות ושמעיות. לא כן הרמב"ם והרמ"א. אצלם הדת המעשית והאמונה העיונית נברלות זו מזו. הדת לחוד והאמונה לחוד (ג); בשעה שנגשו אל האמונה לחקור

(ה) עיין ספרי כרם שלמה תולדות הרש"ל פרק ח', (כ) שו"ת הרמ"א סימן ז'. (ג) כנודע חלק גם תחוקר כן-מנחם כשיטה זאת עיין ירושלים העתקת שוחר טוב צד 54-59 ובספר, דוד החפוכות" פ"ה להרה"ח ד"ר בערינעפלד.

להתבונן עליה, בשעה זאת נגשו אל הדת בלאט בעינים עצומות בלי חקירה והתבוננות: הרמב"ם, בו ביום שהחמיר על עצמו (ערב תשעה באב) לבלי לאכול רק לחם יבש ולבלי לשתות רק מים (א), בו ביום העמיק לחקור בפילוסופיא של אריסטו אשר „הוא אמת בלי ספק ולא יטה ממנו אלא מי שלא יבינהו“ (ב), בו בזמן אשר גלה סוד המרכבה ומעמי המצות עפ"י רוח היוני והשכין יפיפתו של יפת באהלי שם פנימה, בו בזמן לבו נוקפו על דבר ישיבתו בארץ מצרים ובעלי התלמוד אסרו אף לגור בה, וחתום בכל אגרותיו „הכותב העובר בכל יום שלשה לאוין ג)“ כעין וידוי וחרטה על חטאתו זאת. ורבינו הרמ"א, בו ביום שקבע מסמרים למנהג ישראל לאמר: „אע"פ דהרבה גאונים מתירים מ"מ מאחר שנהגו להחמיר, אף בדיעבד יש לאוסרה ד)“, בו ביום הגביהו רעיוניו לעוף על כנפי המחקר הלאה הלאה וישא דעו בדברים העומדים ברום עולמו של היהדות בספרו תורת העולה „שכל כוונת אותו ספר להעלות כל דבר אל רוחניות“ (ה). בו בזמן שהוא אומר: כי „עדיף מפי לחקור על הדברים ולידע אותן במופתים ובמושכלות על ידי חקירה וזהו תכלית האדם“ (ו) ופוסק שמותר ללמוד חכמות חיצוניות, וזהו נקרא בין החכמים טיול בפרדס ז)“ כי „חכמת החכמים בכל הדורות היא להם במקום רוח הקודש ח)“, בו בזמן הוסיף סייגים וגדרים לדת היהדות וקיפנה מסביב בחומה גדולה. כה נראה את שני הגדולים האלה השוים בשמותם ומעמם ככוכבים מזהירים בשמי ספרותינו התלמודית והמחקרית. וכאשר נתבונן על הרמ"א נראה כי ברוב חקירותיו והניגוניו עשה לו „המורה של הרמב"ם למורה ט)“ וכאורים היו לו דברי „עמוד התורה“ י), „התייר הגדול הרמב"ם ז"ל אשר תר לנו את הארץ לארכה ולרחבה יא)“ „בל דבריו אמת יב)“ וכה היה הרמב"ם חביב בעיניו עד אשר אמר: „ואעפ"י שלפעמים יש מחלוקת בנמרא על זה... לא אשגיח בזה ולא אבאר רק עפ"י דברי הרמב"ם יג)“. וממנו, ועל ידו, עמד על דברים הרבה בפילוסופיא ו„בשבת ויו"ט וחזה"מ בשעה שבני אדם הולכים לטיול יד)“ עסק הוא בפילוסופיא של אריסטו. או יותר טוב לאמר: בפילוסופיא של הרמב"ם, כי רק ממנו נודע לו מפילוסופיא של אריסטו ובספרי אריסטו המקוריים לא למד מעולם כמו שהוא מעיד על עצמו: „מעדיני עלי שמים וארץ שכל ימי לא עסקתי בשום ספר מספריו (של אריסטו) רק מה שעסקתי בספר המורה... כתבתי מה שכתבתי מדברי אריסטו טו)“ וכאשר הוכיחו הרש"ל על פניו מדוע הוא לומד הפילוסופיא של אריסטו לקח לו הוא את הרמב"ם למגן ולמחסה והשיבו: „ואיך לא? והנה הרב המורה כתב פכ"ב מח"ב: שכל מה שהשיג אריסטו עד גלגל הירח הכל אמת...“

א) יד החוקת תלכות תעניות פ"ה הלכה ט'. ג) מורה נבוכים ח"ב פרק כ"ב. ג) כפתור ופרח פרק ה'. ד) דרכי משה אור"ח סימן תנ"ה סעיף ה'. ה) ה"ר יש"ר מקנדיה בספרו „גיבולות חכמה“. ו) תורת העולה ח"ג פ"ו. ו) יורה דעה סימן רמ"ו סעיף ד'. ה) תורת העולה ח"ג פס"ב. ט) גראטין בספרו גר"י כרך ט' ע"ד 441. י) שו"ת הרמ"א סימן י"ו. יא) תה"ע ח"א פ"ב. יב) הקדמתי לתורת העולה. יג) תורת העולה ח"א פ"ב. יד) שו"ת הרמ"א סימן ז', טו) שם.

וכתב עוד שכל דבריו הם דעת חז"ל מלבד במקצת אמונות א'). כה נעשה הרמ"א לחוקר הוגה דעות נעלות. מהן מקורים (אוריגינאלים) ומהן שיצא בעקבות הרמב"ם ובאורו ראה אור. והנה נראה שהאמין ב"שכל הפועל" (3) כרמב"ם "שהשכל הפועל נותן צורות ארבע מדרגות ג)", "והשכל הפועל הנקרא שר העולם נקרא אדרכיאל וסרסור ד)", "והשכל הפועל האחרון נותן הצורות בחומרים ה)", "ולזה השכל הפועל האחרון פועל בתחתונים ונותן הצורות בחומרים בעלי הנוף. . . ועל ידו אנו משיגים היות השכלים הנפרדים ובאורו נראה אור ו)", "השכל הפועל הנקרא שמו בישראל שר העולם ז)", וכרמב"ם כן הוא מפרש סוד מעשה מרכבה של יחזקאל: "כי היה בדרך זה להורות על עניני ההרכבה שאמר עליה יחזקאל (יחזקאל ח) שהאופנים היו מלאים עינים שפירש המורה (ריש ח"ג) שרובו על הרכבת היסודות זו בזו שממנו נתהוו בעלי החיים המלאים עינים ת)". וכמו כן הוא הולך בשיטת הרמב"ם על דבר המלאכים: "כי כל כח השם יתעלה נקרא מלאך. . . כל רצון ופעולה הן להפסד הן לקיום הוא מלאך השם יתעלה ט)". "כמו שהאריך בזה המורה (ח"ב פ"ו) וכתב שם שהיסודות נקראו מלאכים כמו שנאמר (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוחט. . . וכן כל פעולה מבנית נקרא מלאך י)". "וחולק על הפילוסופים שאמרו: "שאין שכלים נבדלים רק עשר כמנין הגלגלים ויש שהאמינו שהם נ"ט כמספר גלגלים הקטנים. כמו שכתב בעל עקרים (מ"ב פ"י) כל זה לדעתן בקדמות העולם. . . כי מאחר שאי אפשר לעמוד על אמתת מהותם אפשר להן הרבוי מצד מהות ורצון השם יתברך שגור בבריאתם גור ג"כ בריבויים הפרדם זה מזה בהבדלתם יא)". הנה כי כן נראה כי נמשך אחר הרמב"ם כפעם בפעם. אבל חוקר נאמן כרמ"א לא ילך בעינים עצומות ולאמר כשר לכל אשר יאמר השני כשר ובמקום שלא ימצאו דברי הרמב"ם חן בעיניו יאמר: "ואין לך סכלות חכמתו גדולה מזה יב)". כן נראה אשר במספר עקרי הדת ושרשיה הלך בשיטת החוקר אלכו בר פלוגתיה של הרמב"ם, ודעתו אשר הדת: "עומדת על שלש רגלים הם שלשה עיקרים אשר לא תצויר דת אלהית וזולתה והם: מציאות השם יתברך ותורה מן השמים ושכר ועונש שהם העיקרים ויסודות התורה יג)". וחולק על האברכנאל "שמען יד) על מי ששם לתורה שרשים ועקרים שהרי אנו צריכים להאמין בכל התורה. אין לדבריו שורש ועיקר בזה כי מצינו ז"ל אמרם פרק אלו הן הלוקין: בא דוד והעמידן על י"א, בא ישעיהו והעמידן על ששה. . . עד בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה. הנה אלו הנביאים הראשונים עשו כללים לתורה וכללו כל התורה במקצת המצות כמו חבקוק שהעמידן

א) שו"ת הרמ"א סימן ו' (כ) עיין בהערותי לספרי גר ל ס א ו ר תולדות ר' יצחק אבובב הראשון. ג) תורת העולה ח"א פ"ח. ד) שם ח"ג פ"ד. מחיר יין א' ח'. ה) תוה"ע ח"א פ"ו. ו) שם ח"א פ"ד. ז) מחיר יין ב' ו'. ח) תורת העולה ח"א פ"ז. ט) שם ח"ג פ"ו. י) שם ח"ב סכ"ד. יא) שם ח"א פ"ד. יב) שם ח"ג פמ"ו. יג) תוה"ע ח"א פמ"ו ועיין העיקרים מ"א פ"ד. יד) בספרו ראש אמנה. ועיין ירושלם לבן-מנחם העתקת הגל צד 57-58.

על אחת והוא האמונה שכולל מצות הרבה... ולכן אין להשגיח כלל בזה בדברי האברבנאל ז"ל (א). ואם כי הלך במספר העקרים בשיטת רבי יוסף אלבו לא הלך אחריו במספר, האמונות אמיתות שראוי לכל בעלי התורה להאמין בהן וכל הכופר באחד מהן נקרא מין (ב) אשר בעל העקרים מנאן (ג) במספר ששה והוא הוסיף עליהן עוד שלש, והן: הבחירה, שרשות נתונה לכל אדם... הבחירה היא עיקר לכל הדתות אף לדת נמוסית כי אם אין בחירה יתבטלו הדתות כולן. והשני היא הקבלה שראוי שימשוך האדם אחר קבלת האבות... והשלישי שראוי לעבוד להשם יתברך שמו ולא לזולתו... ובין הכל הוא תשעה (ד). ומכל התשע אמונות הרים על נס אמונת חרוש העולם. ולדעתו, ענין חידוש העולם הוא דבר שלא בא עליו מופת רק היא אמונה אמיתית קבלתה הלכה למשה מסיני (ה) ואז, עת מתן תורה, עמדו על חרוש העולם מצד הקבלה ומצד החקירה (ו) ועיקר המכוון בהבאת הקרבן הוא להראות לנו חרוש העולם ולהעמיד אמונה זו בקרב הארץ כי הוא יסוד כל התורה כלה (ז). על כן היו מקריבין ומפסידין בעלי חיים אחד בשחרית ואחד בערבית להורות שכל העולם שהוא בדמות החי יפסד ויכלה. ועל ידי זה עומדים על חידוש העולם שהוא עיקר התורה ויסוד האמונה... והנה זה מעם כל הקרבנות (ח). גם, השלשה מצות, שבת ומילה ותפילין... כולן מורים על חרוש העולם (ט). גם, אסרו בחול המועד מלאכה להיות לזכרון בין עינינו על ידי איסור המלאכה ענין החידוש (י). וענין אכילת מצה כל שבעה ימים ואיסור אכילת חמץ בימי הפסח הכל הוא להורות על הענינים שמורים עליו עניני המוספים והוא ענין החרוש (יא). ובראש חודש נתגלה לנו ענין חרוש העולם (יב) והוא מפרש ג"כ התגלות אלהים בסנה על דרך החרוש. גם מאמרם ז"ל שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם (יג)... הוא מפרש ג"כ על דרך החרוש (יד). והוא מנסה את פחו בפילוסופיא (טו) לסתור השבעה שאלות שערכו הפילוסופים נגד חרוש העולם (טז). נשמעה נא מה בפי הרמ"א על דבר הנבואה אשר כבר נתחבטו בה רבים. ועל מדוכה זו ישבו פילוסופים ומקובלים וכל אחד חוה עליה את דעתו, ורבינו הרמ"א בתור חוקר מעמיק חוה עליה את דעתו גם הוא. החומר העב שבאדם, יאמר הרמ"א, עומד לנגד הנביא או המתבונן מאחורי האור המצוחצח שבנפש הרואה בו עד שנעשה לו בדמות כלי המראה ורואה בו בראייתו הפנימית דמותו. ולזה דמו הנביאים ע"ה הכבוד לדמות אדם כי ראו תמונתו. אמנם משה רבינו ע"ה מאחר שהסיר מעליו כל החומרות ולא נשאר לו מסך מבחין לא היה לו דבר עב שעמד לנגדו ומאחורי האור לא היה רואה במראה כי כל מראה שאינו עב מאחוריו

(א) תורת העולה ח"א פט"ז. (ב) שם. (ג) העקרים מ"א פכ"ג. (ד) תוה"ע ח"א פט"ז. (ה) שם ח"ג פכ"א. (ו) שם פנ"ה. (ז) ותרדק בלישניה בסה שאמר מקודם, "שלא בא עליו מופת" אבל "מצד החקירה" בלא מופת חותך. עמדו על חרוש העולם. (ז) שם פכ"ב. (ח) שם ח"ב פ"ג. (ט) תוה"ע ח"ג פנ"ה. (י) שם פנ"ה. (יא) שם פנ"א. (יב) שם פכ"ט. (יג) בפרק אין בין המדיר. (יד) תוה"ע ח"ג פכ"ט. (טו) ראה תורת העולה כפרקים מ"ד מ"ה מחלק ג'. (טז) עיין מורה נבוכים ח"ב פ"ד.

אין רואין בו תמונה אלא האור מתפלש בו משני צדדיו וכן משה ע"ה לא היה רואה אלא אור מצוחצח ממש ולא היה רואה שום תמונה רק ראה באספקלריא המאירה... ואל יקל בעיניך טעם זה כי נראה לי שהוא האמת בענין מראות הנביאים שראו הכבוד בדמות האדם שהוא דמות הנביא בעצמו, ולזה אמרו רבותינו ז"ל גדול כחן של נביאים שמדמין הצורה ליוצרה רצה לומר צורתן שראו דמו ליוצרה והוא מאמר כפשוטו לפי דרכו... וידוע כי לפי השתנות הרואים והעומדים במראה משתנה הצורה במראה לזה אמרו רבותינו ז"ל כי על הים ראו הקב"ה כאיש מלחמה ובסיני כזקן יושב ולזה אמר (שמות כ) אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וכו' להורות כי הקב"ה אחד ואין השינוי בא אלא מצד הדמיון (ה) כי כהיות הים שעת מלחמה והיו כל ישראל בעלי מלחמה ראו במראה איש מלחמה אמנם בסיני שהיו מכניין עצמן לקבל התורה, ראו כזקן הושב בישיבה וכן מה שדרשו ז"ל מלמד שהקב"ה נתעמף כשליח צבור ולמד למשה רבינו ע"ה דרכי התפלה היה ג"כ בדרך זה כי משה רבינו התפלל אז על מעשה העגל והיה מעומף כשליח צבור ראה תמונתו ואף על פי שמשה ע"ה ראה באור המצוחצח ולא היה רואה במראה תמונתו מ"מ למה שאז ראה אחוריים כמו שנאמר (שמות ל"ג) וראית את אחורי ולא ראה את הפנים כמו שנאמר: ופני לא יראו על כן יחסו אותה ראייה שראה אז שלא היתה ראייה מצוחצחת לגמרי רק ראה אז במראה שאינה מצוחצחת לגמרי ולכן דרשו ז"ל שראיתו באותו מעמד היתה במראה הנזכר והיא אספקלריא שאינה מאירה שעליה נאמר ותמונת ה' יביט והמשכיל יבין (ז).

ועל דבר סגנון הלשון שבה דבר השם יתעלה עם הנביא כבר שקלו וטרו חכמים רבים וכן שלמים כי מצינו סגנון הנביאים שונים, ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד כמו ההבדל הגדול בין סגנון ישעיהו לסגנון ירמיה (ג) ועוד, לכן חרצו רבים את משפטם, שאין להשם סגנון פרטי בלשון דבריו לאיזה נביא רק בערך תכונת נפש הנביא המקבל נמצא המבטא שונה מן הקצה אל הקצה (ד) וכמו כן אומר הרמ"א: כל נביא היה מבין ענין המושג לו כפי הלשון המוכן אצלו תחלה (ה). העולם הזה אשר המקובלים מביטים עליה בשאט בנפש וקראוהו בתוארים נמוכים כמו "עמק עכור", "עולם החשך" וכדומה. אבל בעיני החוקר הרמ"א, "העולם בכללו נקרא מקדש של מעלה (ו)", "העולם בכללו הוא בית אל (ז)", "וענין גן עדן הוא העולם בכללו (ח)" כי על ידו, "אנו משיגים הש"ת (ט)", ולזה נאמר במשה רבינו ע"ה (במדבר י"ב) בכל ביתי נאמן הוא ר"ל שהשיג כל עניני המציאות

(ה) עיין מורה נבוכים ח"ב פרק ל"ו ובמקור חיים על הראב"ע פרשת בהעלותך (י) תורת העולה ח"א פי"ד ועיין בנובלות חכמה לה"ר יש"ר מקנדיא. (ז) עיין אברכנאל לירמיה קאמיטל א' עה"כ הנה לא ידעתי דבר וכו' ועיין שם במנחת גדולה. (ד) שצינאוה על התורה העתקת ד"ה רובין (בספרו ולקט שלמה) ועיין כוורי ס"ה פ"ב ובמורה נבוכים ח"ב פס"ב ובס', ירמיה הנביא פ"ג מאת פרופסור לאצארוס. (כ) מחיר יין א' י"ב. (ו) תורת העולה ח"א פ"א. (ז) מחיר יין א' ח' ח' תורת העולה ח"ג פס"ט. (ט) שם ח"א פ"א.

על אמתתן ח'). ואיננו סובל דעת הרמב"ם שהעולם לא יפסד ויתמיד לעולם צ). כי יותר טוב, שנלך אחר פשוטי הדברים להחיות בדרך הזה שהעולם יפסד ג), ואף בעלי התוכנים מורים בהפסד העולם ד). לדעתו כל העולם בכללו לא נברא רק בשביל האדם, הוא תכלית המציאות אשר הכל נברא בעבורו ה). והאדם הוא כמו העולם ו), לכן, נקרא עולם קמן לפי שהוא בדמות עולם הגדול עם מנהיגו שהוא אלהים יתעלה על כן נאמר בו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, והעולם בכללו הוא הדפוס של אדם העשוי להשם יתעלה וצורת האדם ואיבריו הן כדמות העולם ואיבריו ועל זה נאמר כדמותנו והנפש שבאדם הוא כדמות אלוה ועל זה נאמר בצלמנו ז). מדברי הרמ"א אלה נבין מה גדול ערכו של האדם בעיניו: „שהוא בדמות עולם הגדול עם מנהיגו שהוא אלהים יתעלה" ומעצמינו נבין עד כמה צריך האדם להשתלם שיהיה „בדמות עולם הגדול עם מנהיגו". ומה היא השלמות האדם לדעת הרמ"א? לדעתו, „שלמות האדם תלוי בב' דברים, האחד נקרא שלמות ראשון והשני שלמות אחרון. האחד הוא להסיר ממנו מדות המגוננות ולעשות הטוב והוא שלמות ראשון. האחרון הוא ההשגה והתבוננות בשם יתעלה ושאר נמצאות והוא שכל העיוני ח). „השכל נתנו לאדם להיות מתבונן בדרכי הנמצאים ולעמוד מתוכן על סודי מעמי התורה ט). „כי היודע סוד המציאות . . . יוכל לעמוד על סודי התורה י). „וכבר ידענו בשלמה ע"ה שמרוב ידיעתו במבעי כל הנמצאות כמו שנאמר וידבר מן הארץ אשר בלבנון . . . עמד על סוד מעמי תורה יא). „שכל האדם לפי דעת הרמ"א, נקרא עץ הדעת טוב ורע, כי אף אם נראה לפעמים שהוא טוב מצד הנחת הנמוסי הנחקק מצד שכל האדם, יכול להיות רע מצד התורה וכן להיפך יב). גם שכל האדם „הוא הנשמה האמיתית יג). „וזהו ענין נשמה יתירה שיש לאדם בשבת על ידי השגת שכלית ומעשים טובים, שעל ידן הנשמה מתחזקת ונוספת והיא הנשמה היתירה שאמרו יד). „לדעתו היצר טוב שבאדם הוא השכל כו). והיצר הרע הוא חומר האדם לו). „ועולם הבא הוא עולם השכלי זי). „ועל דבר הנסים ונפלאות שבאו בתורה הוא אומר: „אנו צריכין להודות שמאמר: „אין חדש" הוא בדרך המבעי שהוא תחת השמים אבל לא אמרו ביכולת השם יתעלה אשר בידו הכל לעשות כרצונו שהוא משנה הדברים ומפסידן ביכולתו. ומה שאמרו: „שהשמים החדשים שעתידין להבראות

ה) תורת העולה ח"א פ"א. ג) מורה נבוכים ח"ב פכ"ז. ג) תורת העולה ח"ב פ"ב. ד) שם ח"ג פרק פ"ב. ו) עיין ב"ת ל"פ י"ת שנה ראשונה במאמרי „פרחים". ז) תורה"ע ח"ב פ"ב ועיין מורה נבוכים ח"א פ"א ובפתחה לחקר אלוה מאת ד"ר רובין. ח) תורת העולה ח"ג פ"ז. עיין ב„פרדחור" תא שלישי צד 3-5 מאת חת רייפסאן, ועיין בחקר אלוה מאת ד"ר רובין ח"ד צד 237-238. ט) מחיר יין א' ו' י' שם. יא) שם, ועיין בתורה"ע ח"א פ"א. יב) תורה"ע ח"ג פ"א. יג) שם ח"ב פכ"ז. עיין ספרי אמרי שפר דף י"ב ובספרי שם משמואל סימן ט'. יד) שם ח"ג פ"א. עיין ביצה ט"ז ברש"י. טו) מחיר יין א' ו' י' שם. טז) תורת העולה ח"ג פ"א. יז) שם ח"ב פ"ז. עיין ספרי שם משמואל סימן ט'.

כבר הם ברואים כוונו לסלק שינוי רצון ה' יתעלה מיום בריאות עולם והלאה, וזה יכול אמרם: אין חדש תחת השמש כי לא נתחדש רצון ה' יתברך בעוד שהשמש על הארץ, וכן אמרו שם על שאר נסים ונפלאות: אמר ר' יונתן תנאים התנה הקב"ה עם הים שיהא נקרע לבני ישראל... אמר ר' ירמיה ב"ר אלעזר לא עם הים בלבד התנה הקב"ה אלא עם כל מה שנבראו בששת ימי בראשית... הרי לך שסילק רצון המתחדש בכל הנסים והנפלאות (ה). ואדות הגשמת הבורא הנמצאה בתנ"ך הוא אומר: „כי מה שנאמר יד ה' עיני ה' או שאר דברים גשמים הכל נאמר על מלאכיו ומשרתיו כי בשעושה המלאך פעולת יד נקרא יד וכשעושה פעולת עין נקרא עין וכן כלם, וכן הוא בספר התקונים לרבי שמעון בן יוחאי ז"ל... בדרך זה יכולי כל גשמיות מן ה' יתברך ויתרומם על כל תהלה והוא סבות הסבות עילה על כל עילה (ז)“.

בדרך מחקרי הוא מפרש את הכתוב: „וזה לך האות כי אנכי שלחתיך“ (שמות ג') „לפי מה שכתב החכם אבן עזרא כי נקרא הר סיני על שם הסנה הגדול... גם כתב הנרבוני (ח"א פרק ששה וששים מספר המורה) וז"ל: דע כי הר סיני העירו עליו כי אבנים הנמצאים מצוייר עליהם הסנה, ולכן נקרא ההר ההוא הר סיני על שם הסנה כמו שנגלה השם יתברך למשה בסנה... עכ"ל. ומעתה יבא המקרא וזה לך האות כפשוטו וכל זה ראייה אמיתית למה שאמר החכם הרב המורה שם בענין הלוחות שהכתובה בהן היתה מבטית ע"י ציורים ההם כמבואר שם. ונראה שלזה כוונו ז"ל באמרם משה קבל תורה מסיני ולא אמרו בסיני והמשכיל יבין (ג)“. גם מעשה הכרובים הוא מפרש בדרך מחקרי „כי הכרובים היו מורים על אנכי ולא יהיה לך... והיו הכרובים מקשה נעשים מן הכפורת לסוד הענין כי אלו שני דברות מושגים בשכל, נאחזים ונקשרים בו. וכמו שבאר הרב המורה שמפי גבורות המופת שמענום להיות מושגים בשכל ולכן היה מקשה עם הכפורת שהוא שכל האדם (ד)“. רבינו הרמ"א מכחיש בפעולת השדים והוא מפרש „ענין פעולת הכישוף והנחוש והקסמים שהם כולם מצד ידיעת מבעית הדברים על בריון אשר יוכל החכם לפעול בהן דברים זרים לפי הנגלה (ה)“. אבל גם הוא לא נקה מאמונות ורות והאמין ב„חכמת המזלות שבו האדם יוכל לידע העתידות ולעשות מלמסאות ולהוריד רוחות וכחות הכבבים ודומיהן (ו)“ גם האמין „שיש סמון בצל הלבנה בליל הושענא רבה מה שיקרה לו או לקרובי באותו השנה (ז)“. „אבל „יותר מוב להיות תמים ולא לחקור עתידות (ח)“.

רבינו הרמ"א ידע גם בחכמת התכונה, והחכמה הזאת איננה מורה לו כאשר הביאה במקומות הרבה בספריו: „כידוע ליודעים מעט בחכמת התכונה

(ה) תורת העולה ח"ב פ"ב (ז) שם. עיין ברכינו בחיי מוץ פרשה בראשית. (ג) תוה"ע ח"א פט"ז. (ד) תוה"ע ח"א פרק כ"ה. (ה) שם ח"ג פט"ז. (ו) שם. (ז) „אור"ח סימן תרס"ד סעיף א' (ח) שם. עיין בספר רבי אברהם בן עזרא כרך ב' צד 26-27 מאת הרח"ח דוד כהנא ועיין בהקדמת חס' בחינת הקבלה צד x מאת הרח"ח יש"ר.

שבשהחמה במזלות הדרומיים (ה)... "ודע כי חכמי התכונה והמחקר חלקו האיקלומים (3) "מבואר ע"י ידיעת מהלך החמה שהוא דבר הנקל בחכמת התכונה (ג) "נפלו שלש דעות בעניני התכונה (ד) "והאריכו בו ספרי התוכנים (ה) "כמו שידוע בחכמת התכונה (ו) "מבואר לידועי תכונות גלגל השמיני (ז) "וכבר ידוע שעשו כן התוכנים (ח) "כמבואר לחכמי התכונה (ט) "וכחכמי זמנינו הוא אומר "כי האויר נקרא שמים י". גם הוא מפרש אגדות חז"ל בדרך התכונה יא). רבינו הרמ"א אהב מאד את דברי הימים (געשיכטע) ועסק בעצמו בחכמה זאת ועשה הערות ומלואים לספר יוחסין הנודע יב). והוא עורר יג) את תלמידו החכם ר' דוד גאנו (1541-1613) לכתוב את ספרו הנודע צמח דוד.

ג.

הרמ"א בתור מקובל, מחבר ספרי הקבלה, לפעמים דחה את הקבלה בשביל הסנהג. האמין בפעולת השמות וקדושתן. משתדל לקרב זאת אל השכל. התנגד ללמוד חכמת הקבלה. סותר דברי המקובלים על דבר הספירות. משתדל לעשות שלום בין הקבלה והפילוסופיא. לדעת הרמ"א שתייהן אחת הן רק שבשתי לשונות ידברו.

הנה באנו עד הלום והראנו לדעת אשר רבינו הרמ"א אם כי היה פולני וחי שמה בסוף המאה השלישית, מקום זומן הקבלה, אבל רוחו התפרץ ויגביה לעוף לספרד, "מרכז הפילוסופיא העברית בימי הבינים", בשנות קדם, בימי הרמב"ם והראב"ע. ומשם לקח כל פרי מוב וישביע בצחצחות את נפשו העדינה. אבל עד כמה רחוק יהיה מן האמת אם נאמר אשר התקופה, תקופת הקבלה, שחי בה הרמ"א לא פעלה עליו אף במקצת. כי אי אפשר היה בשום אופן שלא יאיר פניו גם לחכמת הקבלה אשר משלה או ממשלה בלי מצרים אצל חכמי עמינו: הרמ"א חי בסוף המאה הג' לאלף הששי בזמן אשר הקבלה נצחה יד) את הפילוסופיא, ורוב גדולי ישראל בכל מקום מושבותיהם, רק בה עשו חיל ואזנו וחקרו בה ספרים למכביר. ואת הפילוסופיא השליכו אחרי גיוו ויעמדו כצר נגדה. הוא חי טו) בזמן המקובלים הנודעים הר"מ קורדיווירע, האר"י, הר"ח וויטאל, מרן קארן, החייט ועוד. המה השתדלו בכל עוז להעשיר את הספרות הקבלית וללחם מלחמתה. והתקופה הזאת פעלה גם על הרמ"א החוקר במקצת. ודעות הקבלה התפרצו לבוא גם בראש הרמ"א המלא דעות עיוניות מאריסמו וחבריו. ומלבד אשר חבר פירוש טו) על הזוהר וחבר ספר "יסודי ספרי הקבלה יז)", נמצא אותו פה ושם מביא דעות

ה) תוה"ע ח"א פ"א נ) שם פ"ב ג) שם ד) שם ה) שם פ"ד ו) שם פ"ה ז) שם ח"ג פ"א. ח) שם פ"ג. ט) שם פ"ט. י) שם ח"א פ"ד. יא) שם פ"ב ופ"ח. ועיין בחקירת הספר נחמד ונעים לתלמידו רבי דוד גאנו שהעיד על רבו הרמ"א שחיה בקי בחכמת התכונה. יב) נדפסו פעמים רבות יחד עם היוחסין. יג) גראמץ בספרו גד"י כרך ט' צד 441. יד) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. קו) ע"י פ"א במאמרי זה. קז) גראמץ בספרו הנ"ל. יז) ד"ס אור"ח סי' פ"א סעיף א'. וע"פ פ"א במאמרי זה.

הקבלה: "לפי דעת חכמי הקבלה שהמשך המציאות הוא שבעה שמיטות עד היובל הגדול (א) " , כאשר נודע למקובלים כי היין הוא נגד מדות המזבח (ב) " , וידוע מה שבא בדברי המקובלים מענין אב ואם בן ובת (ג) " , וכן מנו חכמי הקבלה שמחסר ופחד נאצלו המלאכים (ד) " , וכתבו מקצת המקובלים כי תשעה וארבעים שערי בינה הם תשעה וארבעים אלף שנה שימי העולם קיים (ה) " , לדעת המקובלים שאמרו שכל ההשפעות המה יורדים מן הכתר (ו) " , לדעת רוב החכמים המקובלים אף על פי שהעולם נברא יש מאין והיה לו התחלה מ"מ היה סדר זמנים קודם לעולם כמו שכתבנו בזה וברקנ"ד ורבינו בחיי פ' בראשית ופ' בהר (ז) " , וידוע דברי המקובלים ובפרט בספר הזוהר שבפעולות של מטה מתגברין כחות של מעלה (ח) " , ולכן אומר כי היה סודו על דעת חכמי האמת חכמי הקבלה (ט) " , ויש להם טעם בתיקוני הזוהר (י) " , ויש לזה טעם בדרך הקבלה (יא) " , ויש לו סוד נקשר במרכבה העליונה וכמו שהאריך בזה הזוהר (יב) " , ודע כי כל ענינים אלו שצריכין להיות בשמחה בקידוש החודש וענין הרקודים יש לו סוד גדול בדרך הקבלה והמשכיל יבין (יג) " , ונראה שרומזים כאן שחרבו של הקב"ה נקרא יוה"ק והוא מלאך ממונה על הנקמה כידוע למקובלים (יד) " , כיון אל סוד הגלגול כי זהו עונשו של רשע לדעת קצת המקובלים (טו) " , וכבר כתבו המקובלים כי ענין נשילת ידים הוא מורה על ענין קבלת השפע (טז) " . כן נראה אשר רבינו הרמ"א המה און פה ושם לדברי הקבלה ומדותיה, ולפעמים גברה עליו כל כך עד שהוא מפרש עמדה גם דבר הלכה : "ולי נראה הטעם מ"ו ווי"ן בענין יותר נאות, וזה: כי מ"ו ווי"ן עולה למנין צ' . . . והם בעצמו הג' מלות של ה' אלהיכם אמת כמבואר לידועי טעם השמות כן נ"ל (יז) " . על דבר הגימטריאות כבר חרץ הראב"ע את משפטו שאינן יכולין לעמוד בפני הבקורת הנאמנה כי בדרך הגימטריאות "יכול יוכל הרוצה להוציא כל שם לטוב או לרע (יח) " אבל הקבלה לא כן תאמר : היא בנתה ביתה על הגימטריאות וע"פ הרוב אדניה רק עליהן הטבעו והיא שעמדה גם לרבינו הרמ"א לדרוש גימטריאות : "והמחשב בהן ימצא כי עולין מדות חלקי האורך ל"ו במספר קמן ועם ב' האותיות הוא מ"ל בגימטריא ה' אחד ומדות הרוחב עולין ס"ד ועם ב' האותיות הם ס"ו בגימטריא אדני עם המלה . . . ודע עוד שאם תצרף י"א אמות שבין כותל מערבי להיכל יהיה מספר כולן אי"ק והוא סוד אי"ק בכ"ר הרומז להקב"ה ומה שהאציל כידוע להמקובלים (יט) " . "ועשרים מקום המערכה הוא אות יו"ד והוא אות

- (ח) תורת העולה ח"ב פרק ח' . (ז) שם פרק ט"ז . (ג) שם ח"ג פרק ע' . (ד) שם פ"ב . (ה) שם פ"ג . (ו) שם ח"ב פ"ג . (ז) שם פכ"ה . (ח) שם פרק כ"ו . (ט) שם ח"א פ"א . (י) שו"ע אה"ע סימן כ"ו סעיף א' . (יא) דרכי משה אור"ח סימן קל"א סעיף א' . (יב) שם סימן רצ"ח סעיף ב' . (יג) שם סימן תכ"ו סעיף ג' . (יד) ד"מ אורח חיים סימן תע"ג סעיף י"ח . (טו) מחיר וין ב' י"ז . עיין בלבוש אור יקרות פ' וישב דף ע"א מה שהביא בשם רבו הרמ"א פירוש בסוד הגלגול . (טז) תורת העולה ח"א פ"ד . (יז) ד"מ אור"ח סימן ק"ב סעיף א' . (יח) הראב"ע בראשית י"ד י"ד ועיין במירושו תקצר לשמות א' א' , ובספר "רבי אברהם בן עזרא" הנ"ל בך ב' צד 55 ובמאמר "הכלי הגימטריאות" מאת הרה"ח צוויי פיל ויל בכנסת ישראל תרמ"ז . (יט) תורת העולה ח"א פ"ה .

ברית קודש בגימטריא עשרים כלול במובח (א). .

הרמ"א שם שמחה גדולה עת כיון בדבריו „לדברי הוזהר הנתונים בסניי (3)“ כמו שאומר: „ובשמים שהדי כי אחר כתבי זאת מצאתי בספר הוזהר פרשה בראשית שכתב מקצת דברים אלו בסגנון קרוב לזה ושמתתי בו בראותי כי בונתי לאמת בעזרת האל יתברך שמו הנותן חכמה לחכמים (ג)“.

הרמ"א האמין אשר „האדם יוכל לפעול על ידי שמות הקדושים ולהשביע שרי מעלה לעשות רצונו (ד)“ והמקובלים „יודעים דרכי הכחות והשפעות בעולם ואיך נקשרו בשמות ובמלות ובאותיות . . . ועל ידי זה היה כח בירן להשתמש בשמות ובכתבים ההם כפי אשר קבלו מן הנבואה (ה)“, ומתמיה על הרמב"ם שאיננו מאמין (ו) בפעולות „השמות שכתבו בעלי הקבלה, בשלא ידע להם פירוש ולא ראה להם ענין, ולא ראינו אינו ראינו ואם הוא לא ידע להם פירוש אפשר שבעלי הקבלה ידעו להם פירוש (ז)“, ומשתדל לקרב פעולות השמות לשכל האנושי ואומר: „וראיתי בהקדמת ספר הרקדוק שנקרא „מקנה אברהם“ דבר נאות לזה ואעתיק לך הנה וז"ל: יש כח בפשוטי לשון הקודש רוצה לאמר באותיות נגזרים ובהברות המורכבות מהם נאותים לטבע מה שתורה התבה המורכבת מהם כמו שבארו חכמי הקבלה. אף כי אפלטון העיר ע"ז על מקצת לשון היוני בספר קארמילות, ובהיות מניח לשון העברי השם יתעלה הסכמת הנחתו מסכמת לטבע הדברים, כי לפי טבעי הדברים הסכים לבנות ולקרות . . . עכ"ל. הרי שכל דבר שמו מורה על טבעו ומהותו כ"ש שיש לומר כן בשמות המורים על הפעולות האלהיות ולכל שם הכח הפעולה הזאת (ח)“.

הנה הראנו לדעת אשר הרמ"א ידע בחכמת הקבלה והאמין בקדושתה. אבל אחרי כל אלה התנגד ללומדה, ובתשובתו לרש"ל הוא אומר: „אם אברח אברח יותר מלעסוק בקבלה להבין מעצמי בדבריהם . . . כי יותר יש לחוש שלא ימעה (ט)“, ולא ראיתי מימי איש מקובל יודע הדבר מצד הקבלה האמיתית ורבים מהמון עם כל אחד קופץ ללמוד ענין הקבלה כי היא תאוה לעינים. ובפרט בדברי האחרונים אשר גלו דבריהם בספריהם בביאור וכל שכן בזמן הזה שנרפסו ספרי הקבלה כגון הוזהר והרקנ"ט והשערי אורה אשר כל מעיין מתבונן בהם והכל הוא מבואר לדעת המעיין בהם אף על פי שדבריהם אינן מובנים על פי האמת, מאחר שאין מקובל מפי מקובל. ולא זה בלבד שהמשכילים יבינו בה אלא אפילו בעלי בתים שאינן יודעין בין ימינם לשמאלם בחשיכה יתהלכו, אינן יודעין לפרש סדרה או פרשה בפירוש רש"י קופצין ללמוד קבלה . . . וכל אחד שראה בה מעט מתפאר בה ודורש ברכים ועתיד ליתן את הדין (י)“. לפעמים נראה את הרמ"א המקובל לוקח מופתי הפילוסופיא ללחום עמהם נגד הקבלה. וזאת שאמרו הרבה מקובלים

(א) תורת העולה ח"א פ"ג. (ב) שם ח"ב פרק א'. (ג) שם ח"א ע"ג. (ד) שם ח"ג פרק ע"ו.

(ט) שם פרק ד'. (ו) מורה נבוכים ח"א פרק ס"ב ועיין בפירושו למשניות סוטה פרק ו'. (ז) תורת העולות ח"ג פ"ד. (ח) שם. (ט) שו"ת רמ"א סימן ו'. (י) תורת העולה ח"ג פ"ד.

שהספירות הן עצם אלהיות, יקשה דבריהם לצייון אצל השכל. וכבר כתב הרב המורה (ח"א פ"ג) שעיקר האמונה היא המצויירת בלב ולא מה שמוציא מפיו בלא ציור שכלי. ואף כי שהמקובלים דחקו עצמן והביאו משלים הרבה לקרב הענין אצל השכל שישג הדברים שהם כחות אלהיות שנאצלו ונתגלו בשעת הבריאה בלא רבוי ולכן המשילו לשלהבת הקשורה בגחלת ולאילן עם נופיו, עדיין הדברים צריכים ביאור כי אי אפשר לעמוד ע"ז בסברא ובציור שכלי כי לפי הגנלה מדבריהם הם מכת המאמינים בתוארים א) שהם עצמו וחזן מעצמו... ואלו הדברים רחוקים מן המושכל. צא וראה כמה התמרמר החכם בר ששת ז"ל בתשובותיו (סימן קנ"ו) על עניני הקבלה מטעם הנזכר (ז). "ואף כי הביא (בעל מנחת יהודה המקובל) ראיות הרבה מדברי הוזהר והתקונים שהפגם והקצוף נמצא בספירות הבנין אי אפשר להאמין, אלא שגם הוזהר דבר כלשון בני אדם... אצל השם יתעלה לא שייך שום פגם ולא קצוף ולא שום פרוד חלילה וחלילה (ג)". ואם כי האמין "שדברי הוזהר נתנו בסיני" דחה אותם בשביל ההלכה אף לקולא באמרו: "שמעתי ד' כי בעל ספר הוזהר הוא סתם ר' שמעון הנזכר בתלמוד שהוא ר"ש בן יוחאי והוא פליג בתלמוד שלנו עם ר' יהודה שמתירו בהנאה. ור"י ור"ש הלכה כר", כמ"ש הפוסקים. וא"כ אין ראיה מספר הוזהר לענין הלכתא (ה)". ופליג על הוזהר שאמר דעל תפילין של יד יברך מיושב ועל של ראש מעומד "אלא מניחין שתיהן מעומד (ו)". "מאחר שמפורש במסכת סופרים אין לנו לחוש לסודי הוזהר נגדו (ז)", כי "אין לנו עסק בנסתרות (ח)" לכן "אין לזוז מדברי הפוסקים ואף אם היו דברי הוזהר חולק עליהם (ט)". לפעמים הוא דוחה דברי הוזהר גם בשביל המנהג בעלמא אף לקולא, כמו שאומר: "ובספר הוזהר פ' בראשית כתיב דיש ליהודי שלא להדליק נר עד אחר שהבדיל על הכוס... וכתב דיש עונש גדול בדבר, ולא ראיתי מי שחושש לזה אלא המנהג פשוט להדליק נרות אחר הבדלת התפלה (י)". ולפעמים הוא דוחה דברי המקובלים בשביל דבריו בעצמו: "וג"ל אף כי חכמי הקבלה פירשוהו בסוד גלגול... מ"מ נראה לי לפי פשוטו יתיישב יותר (יא)". ובאשר "הפילוסופיא והקבלה צוררות הנה אשה אל אחותה מאז מקדם (כ)", ואי אפשר להן לדור בכפיפה אחת בלי ריב ומשטמה, לכן משתדל הרמ"א, אשר שתיהן יחדיו אהובות וחביבות עליו, לעשות שלום ביניהן ולהראות לכל "כי חכמת הקבלה היא חכמת הפילוסופיא רק שבשתי לשונות ידברו (ג)". "וכל מה שחקרו והוציאו הפילוסופים מעיוניהם המופתיים... קבלו חכמי ישראל ענינים האלו

(ה) עיין מו"ח ח"א פ"ג נ"א ובספר המדע פ"ב, ועיין באור ה' לקרשקש ט"א כלל ג' פ"ג, ועיין בחקר אלוה מאת ד"ר רובין ח"א למור יו"ד ובהערותיו. (ז) תורת העולה ח"ג פ"ד (ג) שם. (ד) מן הלשון שם ע"י שאומר משמע שלא ידע הרב אל נכון בקבלה מאבותיו כי אם לשמע און שמע זאת... (ס) ד"מ יו"ד סימן ס"ה סעיף י"ב. (ו) שם אור"ח סימן ר"ז סעיף ו'. (ז) שם סימן ג"ט סעיף ג'. (ח) תורת העולה ח"ב פ"א. (ט) דרכי משה אור"ח סימן קמ"א סעיף ב'. (י) שם סימן רצ"ד סעיף ב'. (יא) מחיר יין ד' ד'. (יב) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (יג) תורת העולה ח"ג פ"ד.

בקבלה (ח): "דעת המקובלים בענין הספירות הוא ענין תוארי הפעולות אשר כתבו הפילוסופים והם השמות שנתחדשו בענין בריאת עולם... וכבר ידעו כי המקובלים כתבו כי ענין הספירות הוא ענין השמות... ושכל השמות נאחדים בספירות כל אחד ואחד כפי שמורה עליו... ואם עניני השמות הם תארי הפעולות והספירות הם הכחות האלהיות והפעולות שנתגלו בענין הבריאה... ואף כי ברעיא מהימנא פרשה פנחס... מורה דהשמות והספירות הם שני ענינים והספירות הם כחות מוגבלים מ"מ אל תרחק מן הדברים שנתבארו... מבואר נגלה דעתן שהמדיות והספירות הם התוארים... ואין מחלוקת בזה בין חכמי הקבלה ובין חכמי הפילוסופים רק בקריאת השמות בלבד כי אלו קראום ספירות ושמות ואלו קראום תוארים ופעולות (ז)". "ונמצא בזהר פעמים רבות שקרא לספירות אין סוף עלת העלות והוא השם שקראו הפילוסופים לסבה הראשונה. ועוד בספר התקונים: אנת חכים ולא בחכמה ידיעה אנת מבין ולא בכינה ידיעה... והוא עצמו מאמר המורה ופילוסופים שאמרו: חכם ולא בחכמה חי ולא בחיים... והנה ראה שדבריהם מכוונים שהרי מכל זה מניצוץ השמש הביא ג"כ בעלי המחקר בענין התוארים (ג)". מכל זאת נראה אשר "דרכי הקבלה הן בעצמן דרכי הפילוסופים האמתיים המאמינים (ד)" "שניהם כאחת טובים" (ה), "ואלו ואלו דא"ח" (ו).

ד.

התורה והמצות. משרתן ותועלתן בעוה"ז. ח"עשרת הדברים. חשתנות המצות.
חוות דעת הרמ"א אדות זאת. הוא נותן טעמים למלבושי הכתבים.

נשמעה מה בפי הרמ"א החוקר אדות התורה והמצוות!
"התורה יאמר הרמ"א, בה נכללו כל החכמות (ז)", וכוונת התורה היא לתקן הנפש והגוף, ותקן הנפש הוא נתינת דעות אמיתיות כפי היכולת ותקן הגוף להסיר החסם מבין הבריות... וזהו: כי הרבה מצות בתורה שאינן אלא לתקן גוף האדם, כמו מקצת מאכלות אסורות ושמירת הגוף מבעילות האסורות וכל שהוא לשמירת גוף האדם (ח)". "כי באמת כל המצות הבאות בתורה רובם הם צרכי הגופות והנהגת בני אדם בין איש לחברו. ואף כי יש בהם גם תועלת נפשית מכל מקום עיקר תועלתו מבואר גם כן בצרכי בני אדם או לצרכי גופו... ואביא לך דמיון מעשרת הדברים שנאמרו בסיני והוא ההקש בכולן והנהגת חמשה הדברים האחרונות שהן לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא תענה ברעך, לא תחמוד, מבואר נגלה שהן כולן תועלת הנהגת המדינה וצרכי הגופות בעוה"ז... והנה בחמשה ראשונות הנשואות כולן תועלת גופיים בעוה"ז מלבד התועלת אשר בהן לעוה"ב... מצות כבוד את אביך היא מבוארת תועלת הגוף כי זהו מדרך המוסר... ומצות שבת ג"כ...

(ה) תורת העולה ח"ג פ"ג. (ז) שם פ"ד. (ג) שם. (ד) שם. (ה) שו"ת הרמ"א סימן ו'. (ו) שם.

(ז) תורת העולה ח"ג פרק ע"ז. (ח) שם ח"א פכ"ב.

והוא להיות מנוחה לגופו ביום אחד מימי השבוע כדי שינוחו מעמלן ויחליפו כח... וכן מצות לא תשא יש בה תועלת גופנית, והוא כשיהיה ריב בין אנשים שאז שבועת ה' תהיה בין שניהם, שאם לא ירא לשבועת לשוא לא יתקיים כל משא ומתן בין אנשים ואי אפשר להתקיים הנהגת המדינה... הרב ר' שמואל לא תעשה לך פסל, אף על פי שהוא כלל התורה וכמו שאמרו הכופר בע"ז כאלו מורה בכל התורה כלה, מ"מ באיסור עשיית הפסלים יש בו תועלת הגופנית... וזה כי המלחמות הרבות וקטטות הרבות הנופלים בעולם הוא לפי חילוף האמונה ושינוי הדעות... אמנם כל זה החלוק לא נודע לבני אדם אלא מצד עשיית צלמיהן והנגלה בהם שהם מפורסמים שאמונתן משונה זו מזו. הנה נתבאר כי כל תשעה הרברות יש בהן תועלת גופני מלבד אנכי ולא יהיה לך שנאמר על אמונת שבלב אדם שהיא אמונה אמיתית לא תצא חוץ לנפש לא יציג לגוף כלל ואין בה רק תועלת נפשית... ודע כי מאלו עשרת הדברים נשתרגו כל המצוות (ה'). לבר רוב המצוות הבאות בתורה, "לצרכי בני אדם או לצרכי גופו", באו מצות הרבה בתורה להיות לזכרון עניני האדם וקורותיו בתחלת הכריאה (ז). על דבר שינוי המצות בזמן מן הזמנים כבר האריכו למעניתם רבים וכן שלמים מחוקקי עמינו, והחוקר אלבו הוציא משפט כי "ישתנו המצות האלהיות בהשתנות הזמנים כמו שנשתנה אסור הבשר שנאסר לאדם והותר לנח ובניו... כי הדתות האלהיות אף אם לא ינוסחו בכל דבר ישתנו בחלוק מן האסור אל ההתר וכן ההתר אל האסור כפי השתנות הכנות המקבלים (ג)". ורבינו הרמ"א גם הוא חזה דעתו בזה כאלבו ואומר: והנה תמהנו על חכם גדול כמוהו (הרלב"ג) שחושב שזה הוא שינוי רצון מן הבורא יתעלה ולא יתלה השינוי מצד המקבלים... וכזה הוא כל מעשה אלהינו יתעלה כי ישתנה מרוצה ללא רוצה או להיפך והכל מצד שינוי מעשה המקבלים... אפשר שאיסור שתי אחיות לא היה עבירה כלל בזמן האבות אלא נתחדשה אח"כ לפי שראתה חכמת אלהים שבא תקלה גדולה ע"י זה במה שקנאו בני לאה את יוסף בן רחל אחות אמן. גם קנאת לאה ורחל זו בזו... ולכן נאסר אח"כ שתי אחיות והוא מעם צורך ענין הספורים ההם להעיר לנו על מעם מצות מן המצות. ואפשר שכמו שנשתנה דין האחיות כן נשתנה נשיאת דודתו ולכן הותר עמרם לישא דודתו, וכעין זה דרשו ז"ל באיסור אחותו שנאמר בה (ויקרא י"ט) חסד הוא ודרשו רבותינו ז"ל מה שהתירתי לקין והבל... ולכן לא נאסרו עריות אלו עדיין בימי האבות, עד שעת נתינת התורה שנתחדשה ההלכה (ד).

וברוח מחקרי הוא נותן טעמים על בגדי הכהנים ולדעתו, מלבוש האפוד היה מורה על ענין ע"ז, שכבר נתפרסם היות האפוד תכשיט לע"ז כמו שנאמר (הושע ג') האין אפוד וכו' לכן נאמר בענין מיכה ויעש לו אפוד, ולזה צוה האל

(ה) חזקת חזקת ח"ג פל"ה. (כ) שם ח"כ פס"א. (ג) העקרים מ"ג פרק י"ד ועיין שם פרק י"ט. עיין במקור ישראל ח"ב צד 106 מאת הר"ח אליעזר שולמאן. (ד) תורת חזקת ח"ב פס"ד.

לעשות לכהן אפוד אך שיהא מושלך ותלוי לו מאחוריו ולמטה במקום השפל שלו, ודא ודאי דרך בזיון... וכשנתבונן הענין זה מהאפוד בודאי תתבזה ע"ז בעינינו... המעיל מכפר על לשון הרע לפי שהיה המנהג בכל הדורות ללבוש מלבושים מתיחסים ונאותים איש לפי משפטו ומעשהו, והיה מפורסם שעמיית המעיל נתיחדה לאנשים החסידים והפרושים... ומן הראוי למי שיעשה המעיל שיהיו מעשיו הפנימיים כפי מה שזורה עליו מלבוש החיצון לא שילבש ויעשה מעשה פרוץ. לזה צוה הקב"ה שהכהן יעשה מעיל ושיהא שוליו מלאים פעמוני זהב, כלומר שיצא קולו ותרסומו ממין המלבוש (ח). "וענין המנבעות מורים על ענין ע"ז (ז)..."

ה.

התלמוד והכמות חיצוניות. בעלי התלמוד בתור תוכנים. דברי חז"ל עומדים בעיני הרמ"א יותר נאמנים גם ממופת חותך הסותר להם. מקור החכמות כולן מישראל מוצאו. דעת הרמ"א על דבר "האגדה" ככלל. הוא מפרש את האגדות בדרך מחקרי והגיוני.

קנאה גדולה קנאו הרבה מחכמינו לעמינו וספרותינו, וחרצו משפט אשר מקור החכמות כולן מישראל מוצאו (ג), ולא זאת בלבד כי אם עוד יתרה עשו להראות כי גם החכמות המאוחרות בזמן, אשר נתפתחו ונתרחבו בימים האחרונים, גם הנה כבר נתגלו לחכמינו הקדמונים. פהלא היה הראשון בזה לאמר: אשר שיטת פלאמון כבר נמצאה בספר התורה, ואחריו חחרו החזיקין עוד גדולי ישראל. וגם. בימינו (ד) אלה נמצאים חכמים נודעים שאזנו וחקרו ספרים הרבה במקצוע זה. רצוני, המה ישתדלו להראות אשר הדברים החדשים שנגלו בחכמת הטבע והנדסאי, הרפואה והפילוסופיא וכדומה, במאה התשע עשרה, כבר נגלו לבעלי התלמוד במאה הראשונה, וידיעות המסודרות בבתי החכמות בשמותם: רעליגיאנספילאזאפיע, עטהיק, היסטאריע, אפאלאגעטיק ופאלעטיק, ליטורניק, עקסענעטיק, ארכעלאגיע, שהן שבע חכמות, — כל אלה נשאב אנחנו מבאר אשר חפרוה שרי התלמוד (ה). והרוח המהורה הזאת הנובעת ממקור אהבה חזקה לעמנו וספרותינו, אם כי לא תוכל לעמוד בפני הבקורת הנאמנה, נחה גם על רבינו הרמ"א וגם הוא אומר: "כל החכמות נכללות במשנה ובגמרא (ו)", "דברי חכמינו ז"ל כלם בנויים על צד החכמה האמיתית (ז)". ובוה עוד הרחיק ללכת ממורהו הרמב"ם ז"ל. אצל הרמב"ם

(ה) תורת העולה ח"ב פרק מ'. (ז) שם פמ"ד. על דבר זה העירני הרב החוקר הנודע ד"ר רובין במכתבו אלי. ועיין בספר הנבואה שלו צד 43 ומה שכתב אדות זאת בהשחר שנה עשירית. (ג) עיין בספר חיי אריסטו פ"א. ובספרי שם משמאל סימן ו"א הבאתי שמות החכמים שהגו את הרעיון הזה. (ד) עיין בהערותי לספרי כרם שלמה הערה ב'. (ה) הרב החכם הנודע מאיר איש שלום במאמרו היקר בסים היהדות כמה"ע השלוח שנה א' כך ב'. (ו) תורת העולה ח"א פמ"ב. (ז) שם פרק ב.

היה המופת אהוב מכל, גם מאמונה בחדוש העולם, כי בזה שלא הלך בשיטת אריסטו בקדמות העולם היתה יען כי „קדמות העולם לא התבאר במופת א“), ולו מצא מופת לקדמות אוי הרחה את אמונת החדוש בעבור המופת, כי אין לך דבר העומד בפני המופת חותך 3). לא כן היא דעת הרמ"א לדעתו אשר דברי חז"ל „אף על פי שלפעמים נראה לפי תחלת המחשבה שאין מסכימים לדברי החכמים הבאים על צד המופת בפרט בענין התכונה ויסמכו מקצת החכמים את עצמן כמה שאמרו: ונצחו חכמי האומות חכמי ישראל, גם בדברי הרב המורה שכתב שענין התכונה לא היתה נשלמת בזמן הנביאים וחכמים הראשונים, ויבהל המעיין לומר כי חכמינו ז"ל לא ידעו דבריהם, אבל לא יחשוב האדם החס על כבוד קונו וכבוד חכמי התורה כן, אלא ידקדק בדבריהם שבדאי נמצא תוך כל דבריהם... שידעו סוד התכונה על צד שידעו אותן חכמי הגוים, ויותר מהם, שידעו גם כן דרכים אחרים אשר נעלמו מכל חכמי הגוים ג), כי „באמת כל חכמת הפילוסופים והחוקרים בא להן מישראל וכל חכמתן כלול בתורה, כמו שהאריך הרב המורה להורות שכל חכמות הפילוסופים נמצא במדרשי חז"ל ואגדותיהן ד).“ מכל זה נראה אשר התלמוד והחכמות אחת הן, לכן „בכל מה שאפשר לפרש דברי חכמים ז"ל שלא יחלקו על המפורסם ולקרבו אל השכל מה טוב ומה נעים ה).“ וכשם שהוא נאה דורש כן הוא נאה מקיים לקרב כמה אגדות פליאות אל השכל והוא משתדל בכל מה דאפשר להוציא ממשומן את „האגדות המשכשות את הדעות ו)“ לפי מלבושן החיצוני. כי כנודע דברים הרבה נמצאים בהן אשר „הנגלה מהם היא הגשמה לשיר"ת חלילה ולפעמים חירוף וגירוף ג"כ ז),“ „ויש בהם מן הדבה והריחוק מן השכל עד שאילו סופר על פשוטו לעמי הארץ כ"ש לחכמים היו תמהים בהתבוננותם בהם ח),“ לכן מה טוב עושים החכמים המשתדלים להראות את המאור שבהגדה ה,מישרת את ההמון ליראת שמים ולכל מדה טובה: ולפעמים תורה דרך לבעלי העיון והלמוד להשנות יקרות ט),“ כי רק זאת היא מטרת האגדה, והיא מיועדת מני אז לבני ישראל רק „ללמדם חקם המוסרי ולתת להם לקח טוב על דרך חייהם באמונות ודעות י).“ ואציגה הנה פירושי הרמ"א באגדות זרות: והנה על דבר האגדה הורה מאד שהקב"ה גלח לסנחריב יא), צועק הרמ"א ואומר: „מבואר נגלה שזה המאמר רחוק מן האמת לפי פשוטו כרחוק מזרח ממערב ועוד יותר, כי לפי פשוטו יש הרבה כפירות באלהות יתברך שמו... ואין נאמין שבהתלל אנוש יתתלו בו ?

ה) מורה נבוכים ח"ב פכ"ה. ז) עיין אוצר הספרות שנה ג' מאמר בינת אדם ובמאמרי „השכל והרגש" ב, ציין ש"א חוברת א' וב' ג) תוה"ע ח"א פ"ב. ד) שם פ"א. ה) שם פ"ב. ו) הראב"ד בהלכות תשוב' פ"ג ה"ז וע"ש בכסף משנה ובעיקרים מ"א פ"ב. ז) הגאון מהר"צ חיות בספרו מבוא התלמוד פ"ז, ועיין במאמר על האגדה מר' אברהם בן הרמב"ם ובסניגור צד 62 בהערה מאת הר"ה צוויפיל ז"ל. ח) הרמב"ם בפירוש המשניות לחלק ועיין במו"ז ח"ב פרק כ"ט. ט) רבי נחמן קראכמאל בספרו מורה נבוכי הומן שער י"ד. י) רבי אייזיק הירש ווייס בס' דור דור ודורשיו ח"ב צד 200 ועיין במאמר „בסיס היהדות" הנ"ל. יא) סנהדרין דף צ"ו על המקרא: ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה (ישעיה ז).

אף שרבי אבוהו אמר: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו אני אומר שאף שהמקרא נאמר אי אפשר לאמר או להאמינו לפי פשוטו, כי אלהים בשמים הארץ נתן לבני אדם, לא יתלבש בנפנויות לירד על הארץ חס ושלום (ה'). והוא מפרש האגדה הזאת בחמש דרכים אשר שלש מהן הן הגנה בדרך המחקר והגיגין. א' "שכל זה היה בחלום... ונאמר כי בא חלום כזה אל סנחריב ונדמה לו כאלו ראה בעיניו ואקץ והנה חלום... ולהעיר על כוונתם האריכו בספור זו להורות דברים בדואים וגיומאות בענין חלום שבא ברוב ענין. הדרך הב', שהיו הדברים בהקיץ אבל כל זה נאמר לפי דמיונו של סנחריב שהיה עובר ע"ז והיה מגשם בדעתו האלוהית העלה. והג' שהקב"ה האמור בהגדה זאת נאמר על שכל הנקנה הנקרא הקב"ה בפי החכמים... או שכל הפועל נקרא כן (ז)". וכן הוא מפרש בדרך מחקרי את האגדה הנפלאה הזאת: "בשנה שמת שמעון הצדיק אמר שנה זו מת, אמרו ליה מנין אתה יודע? אמר להו בכל שנה ושנה זקן אחד לבוש לבנים ומעמף לבנים נכנס ויוצא עמי, שנה זו נכנס עמי ולא יצא עמי. אמר ר' אבוהו ומי יאמר שאדם היה? והלא הקב"ה הוא שנכנס עמו ויצא בכבודו (ג)". הנה "אי אפשר להאמין הדבר כפשוטו אלא שהיה מראה נבואה וראה כמראה שלו איש יוצא ונכנס והוא בדרך מה שראו הנביאים ברמות הכסא כמראה אדם ואמר שיצא ונכנס עמו, ר"ל שעזרו שנכנס בשלום ויצא בשלום ולא אירע מקרה רע מלכוד בשנה זו שמת בו. ואולי פגע לו שום מקרה בצאתו עד שידע בזו כי ה' סר מעליו וכדי להגדיל מעלת שמעון הצדיק אמר ר' אבוהו שלא היה אדם כמו שראו הנביאים, כמו שביאר הרב המורה (ח"ג פ"ז) שזהו נאמר על השכל הנבדל לא על השם יתברך, רק אמר הקב"ה הוא נכנס עמו בכבודו, וידוע כי כבוד השם יתברך אינו השי"ת בעצמו אלא היה דבר נברא מכונה כבוד השם יתברך (ד)... ולכן היה אפשר בנביא לדמותו בדמיונו לתמונת אדם... והוא אספקלריא שאינה מאירה והמשכיל יבין (ה)". וכן הוא משתדל לקרב אל השכל דבריהם וז"ל: "עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות שאלו עשרה דברים הם דברים טבעיים כשאר דברים הברואים... פי האתון הוא טבעי לדעת המורה (ו) (ח"ב פמ"ג) מאחר שהיה במחזה. וכן הלוחות והמכתב הן דברים טבעיים לדעת המורה... גם אילו של יצחק אינו יוצא מגדר הטבע, גם פי הארץ הוא נמצא לפעמים בטבע בקיעת הארץ על ידי הרעש הגדול... גם הקשת הוא דבר טבעי... גם המטא והשמיר הם דברים טבעיים, ופי הבאר אפשר שגם כן הוא דבר טבעי... כי כן דרך המים לצאת מן הצורים והוא מקום הויית הנהרות והגדרת המים וזחילתן הוא מנהג העולם... וענין המן אף שהוא דבר נסיי שאין למעלה ממנו, מ"ם מאחר שהיה תמידי והיה נמשך זמן רב שב בעיני הבריות דבר טבעי, כי כל דבר שזמנו ארוך אין חדוש בעיני הבריות... ולכן אמרו בסוף מאמר זה: יש אומרים אף אילו של יצחק, ויש אומרים אף צבת בצבת

(ה) תוה"ע ח"א פ"ח (ג. ש.ס. ג) ויקרא רבה אחרי מות ירושלמי שקלים (ד) ע"י רמב"ן בריש פ' וירא.

(ו) תוה"ע ח"א פ"ח (ו) עיין בספר רבי אברהם אבן עזרא הג"ל כך ב' בתולדות הראב"ע צד 51.

ויש אומרים אף קברו של משה רבינו ע"ה ומערה שעמד בה משה ואליהו, שכל דברים אלו דברים טבעיים... (ח). ובדרך מחקרי הוא מפרש: "שלוה כיון רבי סימן במדרשם שאמרו בב"ר ויהי ערב ויהי בוקר מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן... שכיון ר' סימן על שלשה ימים אלו שעדיין לא היתה התנועה נשלמת עד יום רביעי, ולכן אמר סדר זמנים ולא זמן כי לא היה זמן גמור אבל היה סדר זמן מתחלת התפתחות המציאות עד תליית המאורות שאז התחיל הזמן הגמור (ז)". לפעמים הוא מכוון דברי חז"ל עם דברי הפילוסופים: "שדעת ר' אליעזר בענין הליכת השמש כדעת הפילוסופים הנגלים... שדעת ר' יהושע מסכים לדעת הפילוסופים בכל דבריהם (ג)". וכלל היה בידו כי "מחכמי האומות ילקח ראייה על חכמינו ו"ל (ד)".

ועל דבר האגדה בכלל נראה את דעתו מזה, אחרי אשר התנצל על ספרו מחיר יין שדבריו "לא יהיו על גילוי השכל בנויין (ה)" מסיים ואומר: ולא יהא (הספר הנ"ל) אלא דרשה בעלמא רק שעל המקרא סמכתיו בדרך הראשונים חכמי התלמוד שכתב הרב המורה (ח"ג פמ"ג) על עניני הדרשות, ו"ל הם אצל החכמים כדמות מליצות שיר, לא שהדבר ההוא עניני הפסוק וכו' והתפרסם הדרך ההוא בזמן ההוא והיו עושין אותו הכל כאשר יעשו המשוררים מומורי השיר. אמרו ו"ל תני בר קפרא ויתד תהיה לך על אוינך אל תקרי אוינך אלא אוינך מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה ישים אצבעו בתוך אוזנו, ואני תמיה אם זה התנא אצל הסכלים כן יחשב שזו ענין המקרא, איני חושב שאחד ממי ששכלו שלם יחשוב זאת אבל היא מליצת שיר נאמן (ו) עכ"ל".

ג.

תכונות התלמודיים הפולנים. תכונה בעלת דו פרצופים: ענוה והתהדרות. הרש"ל, המהרש"א והרמ"א בעלי תכונה כזאת.

תכונה נפלאה קננה בנפש התלמודיים בימי הבינים וביותר אצל התלמודיים הפולנים. תכונה בעלת דו פרצופים: ענוה ושפלות הרוח מצד זה, התפארות והתהדרות מצד זה. כן מצינו אצל הרש"ל, בו בירו שכתב על עצמו, "לא בינת אדם לי (ז)", "הנני תלמיד גמור וצער בשנים (ח)", "איש קלוש ופעוט (ט)". בו בידו כתב על עצמו: "ניקא אני וחכימא אני (י)", "יש לי יד ושם להכריע בכל הפוסקים (יא)", "ותדע שגירמתי היא מתוקנת (יב)", "כאשר הגהתי כן עיקר (יג)", "לא יתחוויר אלא לפי מה שפירשתי (יד)", "והמפרש בענין אחר טועה (טו)". כן מצינו אצל המהרש"א. לפעמים

(ה) תורת העולה ח"ב פ"ח. (כ) שם ח"ג פכ"ד. (ג) שם פכ"ח. (ד) בראש הגהותיו ליוחסין. (ה) הקדמתו לספרו מחיר יין. (ו) שם. עיין מורה נבוכי הזמן שערי י"ד ובס' נועת צופים ב, כללים לפרש מאמרי הגדה מאת ד"ר יעלעלניק ובדור דור ודורשיו ח"ב צד 207—200: (ז) שו"ת רמ"א סימן ו'. (ח) שו"ת רש"ל סימן ל"ה. (ט) שם סימן י"א. (י) שם סימן י"ב. (יא) שו"ת רמ"א סימן ו'. (יב) סוכה כ"ב בחכמת שלמה. (יג) מנהרין ס' שם. (יד) גיטין ל"ד. (טו) שבת ג"ז. עיין ספרי כרם שלמה פ' ג' ד' ה'.

הוא אומר בענינו: „בפרמי הדברים במאמר הזה לא ידענא לכון בהם (ח)“, „מה שהפסיק במאמר כל העוסק בתורה לא ידענא (ז)“. ובמקום אחר הוא אומר: „ודברים אלו ברורים הם (ג)“, „אין לך אלא מה שאמרנו (ד)“. ותכונה כזאת בעלת „שני הפכים בנושא אחד“ מצינו גם אצל הרמ"א. לפעמים הוא כותב על עצמו בענינו נפרזה: „אנכי בער ולא איש ולא בינת אדם לי (ה)“, „ואל יחשדני המעיין שכך אני בעיני שאוכל לחבר ספרים או לסדר דברים נגד מלכים ולא אבוש, כי ידעתי שאין בארי באר מים חיים רק מקור יבש (ו)“, „אין בי חכמה ובינה (ז)“, „בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי (ח)“, „לא אסמוך עצמי על דעתי לרון בדיני אשת איש החמור אם לא שיוכימו עוד עמנו נאונים אחרים (ט)“, „ואם לא, יתבטלו דברים אלו (י)“, „אפשר שאיני סבין כוונת המקובלים כלל ואויק בזה למעיינים (יא)“. ולפעמים כותב הרמ"א על עצמו: „דברי בתורת חסאת הם ישרים (יב)“, „ולדברי הוא מיושב והוא נכון (יג)“, „והוא מעם נפלא בעיני (יד)“, „הנה זאת חקרונה כן היא שמענה ואתה דע לך (טו)“, „ואתה תחזה כי כוונתי לדעת החכם אבל בדרך אחרת יותר מכון לדעתי (טז)“, „והוא מעם נפלא בעיני (יז)“, „שהאמת הוא כאשר כתבתי (יח)“. תכונה כזאת נמצאה גם כיום בספרי התלמודיים המפלפלים.

ז.

הרמ"א והרש"ל. אהבתם העזה. השתוותם והתנגדותם זה לזה. הרמ"א נשא פני גדולים ממנו ובטל דעתו נגד דעתם. ירא להגיה בספרים.

בעת ובמדינה אחת חי הרמ"א עם הרש"ל שארו (יט). שניהם באו בכתובים במשא ומתן של הלכה ושניהם כרתו ברית אהבה וידידות (כ). עד כמה נהג הרמ"א כבוד ברש"ל והתימר באהבתו נראה מזה: אחרי אשר כתב הרמ"א תשובתו לרש"ל והאריך בתוארו מסיים ואומר: „הגיעני מכתב מעלת אדוני מורי יקר הוא מפנינים מעולפת ספירים ואגיל ואשמח בו בראותי שהשי"ת מלא משאלות לבבי, וזה: כי כל ימי הייתי מתאוה לשלחן של מלכים מאן מלכי רבנן לתהות בקנקניהם ולשאוב מימיהם ועתה הקרה ה' לפני אדוני אשר נהנית ממנו כנהנה מזיו השכינה (כא)“. ומכנהו בשם: „אדון החכמים (כב)“. ועל מכתבי הרש"ל הוא אומר: „אני גונום תוך שאר ספרי קודש כראוי להם בכל דבריהם תורה (כג)“. ועד כמה השיב הרש"ל הזקן כבוד והוד אל הרמ"א הצעיר ממנו נראה מזה בכתבו אליו: „את משה ספרא רבה (כד)“, „ספרא רבה איש אלהים (כה)“, „בר לבב כמותך שלבך לב ארי לסתור ולכנות... פה

(ח) חגיגה י"ב במהרש"א. (ז) תמיד ל"ב. (ג) סוטה פ'. (ד) ב"ב קכ"ג. עיין ספרי שם משמואל סי' ט"ז י"ח. (ה) הקדמתו לח"ב מתורת העולה. (ו) הקדמתו לספרי מחיר יין. (ז) שו"ת רמ"א סימן פ"ג. (ח) שם סימן כ"ז. (ט) שם סימן ל'. (י) שם סימן כ"ב. (יא) תורת העולה ח"ג פ"ד. (יב) שו"ת הרמ"א סימן קל"ב. (יג) שם סימן ג'. (יד) תורה ח"ב פ"ד. (טו) שם פט"ו. (טז) שם פ"ח. (יז) שם פכ"ט. (יח) שם פמ"ד. (יט) עיין בספר שם ושארית לירידי ש"ב הרה"ח החוקר רבי יוסף כהן צדק. (כ) עיין ספרי כרם שלמה פרק י"ג. (כא) שו"ת הרמ"א סימן ה'. (כב) שם סימן ז'. (כג) שם. (כד) שם סימן ה'. (כה) שם סימן ו'.

קדוש... ואלו תשוקתי אף תמשול בי... כתבך הם לי לעמרת פו ולענק לגרנותי... שאין לגלות אלא לצנועים כמותך... שה' נתן לך חכמת איתן האורחי לפרוך ולפרק ואף למחר את השרץ בק"ן מעמים א), "ראוי לומר עליך משה עד משה לא קם כמשה ב), "ולא היה מן האחרונים כמוהו ג)". ועד כמה התימר באהבתו נראה מזה שכתב אליו: "אני מקבל עלי מהיום שאהבתך תהיה חקוקה בלבי והלואי שתהא מצדך נערך החצי ד)". כה נראה את שני הגדולים הללו, הרש"ל והרמ"א, אוהבים נאמנים זה לזה. והנה כבר חרצו חכמים רבים את משפטם אשר אהבה טהורה ונאמנה, היא התאחד דבר הנאהב עם האוהב והתדבקם יחד דבוק שכלי בשלמות ה) "כלומר: רק או האהבה נאמנה ויכולה להתקיים ימים הרבה אם עשתה קנה בין אנשים השווים בדמיון ורוח אחד (איינקליינג איבער איינשטייממנג) ברגש ונפש אחת (געפיהלס איבעראיינשטייממנג ועלענפערוואנדר-שאפט) רק בין אנשים כאלה, שהמה כשני גופים בנפש אחת, יכולה להשתרר האהבה הנאמנה ו).

ועתה נתבונן על שני האוהבים הללו, הרש"ל והרמ"א, אם שווים המה בתכונתם והלך נפשם או אז נדע אשר אהבתם טהורה ונאמנה ומוס אין בה. והנה ראה זה מצאנו אשר בדברים הרבה נשתוו יחדיו, ורק לפעמים, בדברים אחדים התנגדו ונפלטו ברעותיהם ואין אחד נוחה מחברו. כרש"ל כן הרמ"א היו ענוים לפעמים במדה נפרזה ז), ולפעמים התפארו נגד כל בדבריהם ח). כרש"ל כן הרמ"א רק האמת היתה להם לקו, ובכל פינה. שהמה פנו רק האמת היתה נגד עיניהם: הרש"ל אומר: "לא נשאתי פנים לשום אחד מהם... לא אאמין לשום אחד מן המחברים ט)". כן הרמ"א אומר על עצמו: "שזה דרכי כל הימים לבלתי נשוא פנים לשום אדם רק להעיר על האמת י)", "ואבי שבשמים גזר עלי להיות תמים מפעלי ונאמר שמע שוא לא תשא יח)". הרש"ל היה מקובל יב) והביא דעות המקובלים בספריו ג), כן הרמ"א היה מקובל והביא דעות המקובלים פה ושם ד), ושניהם הרימו קולם על הלומדים את הקבלה; הרש"ל כתב: "אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות המתהירים בחידושים כאילו הם יודעים ומבינים רוי תורה וצפניה... ע"כ נהוג כדרכך ויהיה להם מה שלהם טו)". כן הרמ"א צועק על הלומדים אותה טז). שניהם האירו פנים למנהג: הרש"ל אחת דבר: "מנהג אבותינו תורה היא יז)", "לכן אין לשנות המנהג אלא כמו שנהגו יח)". כן הרמ"א נושא פנים למנהג יט), ושניהם רק מטרה אחת היתה להם להרחיב את הספרות התלמודית

א) שו"ת הרמ"א סי' ו'. ב) שם סימן ז'. ג) יש"ש כתובות פ"ד סימן מ"ח ועיין ספרי הג"ל פרק י"ג.
ד) שו"ת הרמ"א סימן ו'. ה) העקרים מאמר ג' פרק ל"ה. ו) ראה מאמרי "השכל והרגש" שמה הרחבתי בזה הדבור. ז) עי' בפ' הקודם. ח) עי' ש"ש ט) הקדמתו ליש"ש חולין. י) שו"ת רמ"א סימן י"ג. יא) שם סימן י"ז.
יב) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. יג) חכמת שלמה ברכות ל"ד. סוכה כ"ח. שו"ת רש"ל סימן ו'. יש"ש יבמות פ"א סימן ג'. עמודי שלמה סימן ע"ה. ועיין ספרי כרם שלמה פ"ב. יד) עיין פרק ג' במאמר הנוכחי.
טו) שו"ת רש"ל סימן צ"ח ועיין ספרי כרם שלמה פ"ב. טז) עיין פרק ג' במאמרי הנוכחי. יז) שו"ת רש"ל סימן ס"ג. יח) יש"ש גיטין פ"א סימן י"ב ועיין ספרי כרם שלמה פ"ז. יט) עיין פרק האחרון במאמר זה.

והלכות בספרים מועילים לפי מבטם והשקפותיהם בדורם וזמנם שהיו בהם. כה נראה את ההשתוות התכונות ורעיונות בין הנאהבים, הרש"ל והרמ"א. ומדי נתבונן על כל אלה לא נתפלא עוד על האהבה החזקה ששררה ביניהם כי בהם מצאה מקום שהיא רצתה בו. רק בשלשה דברים מצאנו איך השתוות בין הרש"ל והרמ"א ומה שאחד מקרב מרחק השני: הרש"ל היה שונא לפילוסופיא וכאשר כתב אליו הרמ"א תשובה הלכותי ובתוכה הזכיר את הפילוסופיא של אריסטו וחכמי המבצע (א), הוכיחו אותו הרש"ל על פניו ואומר: „והקפתני בחבילות חכמות ורובן חיצוניות... וחכמת אריסטו הערל אליו היית פונה... ואוי לו שעניי ראו... וזו היא אשמת הנשיא כמותך... וכדאי לעיין בהן בהליכות לבית הכסא ודומיהו (ב)“. לא כן הרמ"א הוא אהב מאד את הפילוסופיא ולדעתו מחויב כל איש ללמודה (ג). הרש"ל היה מבקר יותר עמוק מרמ"א: הראשון לא נשא פני כל ואומר: „יהיה מי שהוא אינו נראה דבריו (ד)“, „דאף דנפק מפומיה דגברא רבה לא צייתנן ליה (ה)“ וחולק על המהרי"ק „שכתב שמי יכנים ראשו בין הרים גדולים בין רש"י ור"ת להכריע“ ע"כ, בזה אינני מסכים עמו כי בודאי יפתח בדורו כשמואל בדורו (ו). ומשבח „למגיד משנה שאיננו נושא פנים לעולם (ז)“. לא כן הרמ"א, אצלו מצינו לפעמים שהוא מבטל דעהו נגד אחרים, כמו: „לפי מה דפסק כר"י הכל שרי מיהו מאחר דמהרא"י כתב להחמיר אין להקל כי אם במקום צורך (ח)“, „ולכן גבי כבד דאיכא שני טעמים להקל יש להתיר אף הכבד בדאיכא ס' כנ"ל, אבל מצאתי שכתב רבינו יוחס נתיב ט"ו אות ח' דאפילו איכא ששים נגד הכבד מ"מ הכבד אסור כמו גבי לב עכ"ל ואין לזוז מדבריו כי במלה דעתי נגד דבריו (ט)“, „והנחנו להם מנהגם מאחר שכבר הורה זקן (מהר"י פולק) ויש להם על מי שיסמכו (י)“. וכלל היה בידו אשר „אין סומכין על דברי קמן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ומנין אפילו בשעת הדחק (יא)“. וביותר במל דעתו נגד האחרונים „שיש לפסוק בכ"מ כפוסקים אחרונים (יב)“. „ויש לפסוק תמיד כבתראי (יג)“, „והואיל והמור והרא"ש בתראי נינהו יש לסמוך עליהו להקל ולהחמיר (יד)“, „שלא תסור מן הדברים אשר כתבו האחרונים (טו)“, „כי מי יחלוק על האחרונים הנ"ל אף כי יש סברה להתיר (טז)“, „דבכל מקום הלכתא כבתראי (יז)“, „נ"ל לנהוג כדברי המור וסמ"ק דבתראי אינן (יח)“. הרש"ל הגיה ותיקן את התלמוד משובשיו הרבים שנפלו בו ברוב הימים (יט), למרות החרם שהחרים רבינו גרשום מה"ג (כ) על המגיהים ספרים לבלי לשנות ולהגיה את התלמוד, בראותו אשר „כמספר המדינות והערים אשר ישבו בהן יהודים ועסקו

(א) שו"ת הרמ"א סימן ה'. (ב) שם סימן ו' ועיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (ג) עיין בפרק ב' במאמר זה. (ד) יש"ש קדושין פ"ג סימן ה'. (ה) שם פ"ב סימן א'. (ו) יש"ש ב"ק פ"ב סימן ה'. (ז) שם פ"ח סימן ט'. (ח) תורת חטאת כלל ב"ג סעיף ה'. (ט) שם כלל ס"ט סעיף א'. (י) שם כלל ד' סעיף ג'. (יא) חושן משפט סימן כ"ה סעיף ב'. (יב) דרכי משה יו"ד סימן ל"ה סעיף ז'. (יג) שם סימן ל"ה סעיף ג'. (יד) שם סימן ל"ח סעיף ה'. (טו) שו"ת רמ"א סימן קל"ב. (טז) תורת חטאת כלל ל"ו סעיף י'. (יז) שו"ת רמ"א סימן ג'. (יח) ד"מ אור"ח סימן כ"ז סעיף ד'. (יט) עיין במכתב הרה"ח ווייס אלי הגדפס בראש ספרי כרם שלמה. (כ) עיין דור דור ודורשיו ח"ד פכ"ט ופ"ל וב„התורה והחיים“ מאת הרה"ח ר"ד נידעמין פ"א.

בתלמוד היה מספר ההעתקות וכולן שונות זו מזו בגירסאותיהן (ח). ואחריו התרה החזיק רבינו תם, גם הוא ראה. אשר מגיהים רבים עמדו על התלמוד, וכל המרבה לתקן ולהגיה בגמרא הרי זה משובח (ז), בראותו את כל זאת אור כגבור חלציו ויצא נגדם ברין ודברים וקרא אחריהם מלא ג), וגם לא נשא פני אחיו הגדול רבינו שמואל אשר, על אחת שהגיה רבינו שלמה הגיה הוא עשרים ולא עוד שמחק הספרים (ד). דבריהם אלה הכו שורש בלב תלמודיים רבים. לא כן הרש"ל המבקר (ה) אשר, "לבו כלב הארי (ו)". הוא נגש אל התלמוד בעינים פקוחות והגיהו ותיקנו ועשו כסלת נקיה, והרבה מתקוניו העלו בגמרא עצמה (ז) ונעשו לעצם אחד עם גוף התלמוד ולא נכיר כעת, כי באו אל קרבו. לא כן נמצא את הרמ"א הוא ירא להגיה את הספרים, הוא השתדל בכל עוז לקיים כל גירסא אף מוטעת. אחת הוא אומר: "אין נראה להגיה... ואין אנו צריכים להגיה" (ח), וכתב ב"י... נראה שיש טעות סופר בסוף לשונו עכ"ל ולא ידעתי מה קשה לו בהך כי נראה שהם נכונים בטעמם (ט), "ולא נהירא (לשבש את הספרים) דמאחר דרבינו והרא"ש כתבו... דאינהו הוו בקיאי מפי בגירסת ספריו (י)", אף לסברת מהר"י בן חביב אין צריכין לומר שטעות סופרים נפל בכאן (יא), "ובאמת שקשה עליו לומר שטעות נפל בספרים... ולכן נראה ליישב גירסת הספרים (יב)", "ולי נראה דאין כאן טעות (יג)", "וכל זה אינו נראה, אלא נראה לתרץ כל הקושיות בדרך אחר בלא טעות ספר (יד)". מכל זאת נראה עד כמה ירא להגיה בספרים. אבל במקום שנראה עין בעין שטעות ספר הוא אוי גם הוא התיר להגיה אותו מקום כמו שאומר: "אין להגיה שום ספר על פי הסברא כי אם בראיה ברורה שיש בו טעות (טו)".

ה.

רוח הבקורת מפעם ברמ"א. מניח את שבט הבקורת על הרש"ל, רבו ר' שכנא, מרדכי, רבי יוסף קארו.

לפעמים נמצא רוח הבקורת מפעם ברמ"א לבקר אחר גדולים אנשי השם. וגם על אוהבו הנאמן רש"ל מניח את שבט הבקורת ואומר: "דלא כמו שהורה מוהר"ר שלמה לוריא ז"ל (טז)", "והדבר עלי קשה כגיד הנשה שאין בו טעם (יז)" ולפעמים הסתיר את שם רש"ל המבוקר על ידו ואומר: "ואע"ג דפשוט הוא כתבתי להוציא מלבו של חכם אחד (יח)". גם אל רבו ר' שכנא לא נשא

(ח) רבי אייזיק הירש ווייס בתולדות רבינו תם פ"ד. (ט) הנ"ל שם. (ג) בהקדמתו לספר הישר. (ד) שם. (ה) עיין ספרי כרם שלמה פ"ח. (ו) נודע ביהודה מהדורא ב' ח' יו"ד סימן נ"ג. (ז) רבי אייזיק הירש ווייס במכתבו הנ"ל. (ח) שו"ת רמ"א סימן ק'. (ט) דרכי משה חשן משפט סי' שמ"ח סעיף ג'. (י) דרכי משה חשן משפט סימן ת"כ סעיף ו'. (יא) שם יורה דעה סימן ס"ה סעיף ג'. (יב) שם אור"ח סימן תקמ"ח סעיף ב'. (יג) שם חשן משפט סימן קכ"ז סעיף א'. (יד) שם סימן ס"ה סעיף ג'. (טו) יורה דעה סימן רע"ט סעיף ב'. (טז) ד"מ אור"ח תקמ"ח סעיף ה'. (יז) שו"ת הרמ"א סימן י"ג. עיי"ש. (יח) תורת חטאת כלל ט' סעיף ז'. ועיין שם במנחת יעקב.

פנים ח), ועל המדרכי הוציא משפט „כי לרוב נמצאו בו לשונות מנומגמים להיותו מלוקט ומחובר מספרים רבים ובאו בתוכו הגהות ודינים רבים שלא במקומן בקצרה ז). „ויותר מכלם הוא מבקר את רבי יוסף קארו, אם כי כבודו מאד ואומר: „כל החולק עליו כחולק על השכינה ג). „וכפעם בפעם הוא מבקר את דבריו ואומר: „ודלא כב"י שכתב ... כי איננו נכון ד), „ופשוט הוא בעיני ולא כתבתי רק להוציא מדברי ב"י שכתב בו פירושים זרים שאינם נראה בעיני ה), „ונתבטל תרוצו של ב"י שרצה לישב דברי הרמב"ם בדבר קלוש ולא ראיתי לכותבו ו), „ולא ידעתי טעמו (של הב"י) שכתב שאיננו נראה בעיניו ... וע"כ אין לדחות דברי המדרכי בלא טעם וראיה ז), „ופירוש זה פשוט בעיני אלא שכתבתי להוציא מדעתו של ב"י שכתב בזה פירוש זר ולא נראה דבריו בעיני ע"כ לא כתבתי ח), „ופשוט הוא בעיני אך שראיתי ב"י שגמגם בפירוש תשובה זו והקשה עליו קושיות ופירשה בפירושים זרים ולכן כתבתי מה שנ"ל ט), „ואין דבריו הכרח לדחות דברי מהרי"ק י), „ואין דבריו נראין יא), „ופשוט הוא ולא באתי אלא להוציא מלבן של ב"י שפירש כאן פירוש זר ולא נראה כלל לכן לא כתבתי דבריו בזה יב), „ואין דבריו נראים יג), „לא כדת השיג הב"י יד), „ובאמת שמקצת דבריו (של הב"י) שם סתומים ומעורבבים ומנומגמים קצת טו), „וכבר כתבתי כמה פעמים דלא סמכינן אדבריו (של הב"י) בזה לפסוק הלכה מכח הסכמתו ... טז), „כתב הב"י ... ואינו נראה ולכן לא כתבתי יז), „גם בזה אין דבריו נכונים יח), „שכבר כתבתי שאין לסמוך על דבריו בזה ... ולכן אין לסמוך על הרב ב"י בזה וכיוצא בזה כלל יט), „כי ניים ושכב אמר (הב"י) להאי מילתא כ), „אין דבריו נראים כא), „וב"י האריך בדינים אלו וגמגם בהם ואין דבריו נראין לכן לא כתבתי כב), „וב"י הקשה ... ואין דבריו מוכרחים כג), „ואין דבריו נראין כד), „דברים אלו (של הב"י) דחיים ואין מכאן ראיה כלל כה), „וכל זה איננו שוה לי כו).“

א) שו"ת הרמ"א סימן ל'. ב) שם סימן ק'. ג) שו"ת הרמ"א סימן מ"ח. ד) ד"מ אבן העזר סימן ל"א סעיף ד'. ה) שם חשן משפט סימן ס"ה סעיף ו'. ו) שם סימן ס"ז סעיף ד'. ז) שם סימן ע"ה סעיף ג'. ח) שם סימן פ"ח סעיף ה'. ט) שם סימן קכ"ז סעיף ו'. י) שם סימן קע"ה סעיף י"א. יא) שם סימן י"ג. יב) ד"מ אבן העזר סימן קמ"ב סעיף ז'. יג) שם חשן משפט סימן נ"ח סעיף ג'. יד) יורה דעה סימן קי"ג סעיף ט'. טו) ד"מ חשן משפט סימן כ"ז סעיף י"א. טז) שם סימן רב"ז סעיף ג'. יז) ד"מ חשן משפט סימן שע"ד סעיף א'. יח) ד"מ יורה דעה סימן כ"ח סעיף י'. יט) שם סימן ל"ה סעיף ז'. כ) שם סימן צ"ה סעיף ב'. כא) ד"מ אור"ח סימן תק"ו סעיף א'. כב) ד"מ אור"ח סימן תמ"ז סעיף ו'. כג) שם סימן ח' סעיף ז'. כד) שם סימן י' סעיף ד'. כה) שם סימן ח' סעיף ו'. כו) שם סימן י' סעיף ו'.

מ.

לשון הקודש ולשון הארמי. שתייהן חביבות וקדושות אצל הרמ"א. גם לשון תרגום וכתב אשורית היו קדושים בעיניו. רש"י כתב פירושו בשפה אחרת ונתקת אח"כ ללה"ק. הרמ"א לא ידע דקדוק שפת עבר ולא יכול לכתוב צחות בה.

לשון הקודש היתה כה חביבה וקדושה בעיני הרמ"א עד שהתיר „לקרות (בשבת) בשיחת חולין וספורי מלחמות אם כתובים בלשון הקודש (א)“, „ואפשר דאף הר"ן והרמב"ם והרמ"ם לא אסרו אלא בימים הראשונים שהיו כותבים כל הפרושים והחכמות בלשונות אחרות כמו שידוע מספרי הרמב"ם שהוצרכו להעתיק אח"כ, אבל בלשון הקודש נראה דשרי (ב)“. לשון ארמי היתה קדושה בעיניו כלשון הקודש „שניהם קרובים בלשון ושניהם ניתנו בסיני (ג)“, גם לשון תרגום היתה בעיניו במעלה אחת עם לשון ק"ק „ששניהם נתנו בסיני וקרובים בלשון (ד)“, „וברור כזהרים שהתרגום בעצמו ובלשונו נתקבל בסיני כמו שהוא (ה)“. גם הכתב אשורית (ו) היה קדוש בעיניו „ואין לכתוב דברים של חול בכתב אשורית שכותבין בו התורה (ז)“. והוא בעצמו היה סופר מהיר בכתב אשורית וכתב לעצמו ספר תורה אשר י"ד שינויים נמצאים בו. נגד כל ספרי תורות אשר בארצותינו (ח). לדעת הרמ"א „פירוש רש"י אינה דוקא בלשון הקודש כי אולי רש"י תקנו בלשון אחר רק שנתישב בישראל בלשון הקודש כדי להבינו בכל מקום (ט)“. והרמ"א בעצמו לא ידע חכמת הרקדוק וגם לא יכול לכתוב צחות בשפת עבר. זאת נפגוש על כל צעד ושעל בספריו הרבים. וכאשר הוא מעיד על עצמו: „איני מכת המדברים בעלי הלשון כי כבד פה ולשון אנכי... ואני מודה ששואת דמר לא ידענא אך אומר שזהו דקדוק עניות... ומ"מ איני מתפאר במה שאין בי כי מימי לא למדתי חכמת הרקדוק (י)“.

י.

מקור קדושת המנהג. המנהג בעיני התלמודיים בכלל ובעיני הרמ"א בפרט. הרמ"א הבחין בין מנהג למנהג. המנהג עמד בעיניו פחות במעלה מן הדין והלכה. השקפתו ברברים הרבה יתאימו עם החיים.

הראשון שקבע מסמרות למנהג הנהוג בעם ישרון ויקרשנו בעשר קדושות היה התלמוד ירושלמי. לפעמים השווה אותו למעלת הדין

(א) אור"ח סימן ש"ז סעיף ט"ז. (ב) שם בדרכי משה סעיף ח'. (ג) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ח. (ד) ד"מ אבן העזר סימן קכ"ז סעיף א'. (ה) שו"ת הרמ"א סימן ק"ל. (ו) עיין דור דור ודורשיו ח"א צד 59 וח"ד צד 145 ובספרי שם משמאל סימן י"ז. (ז) יורה דעה סימן רפ"ד סעיף ב'. עיין דור דור ודורשיו ח"א צד 59. (ח) עיר הצדק צד 11 יע"ש, והשינויים נדפסו במה"ע המגיד שנה א' עלה 54 ושנה ב' עלה 16 והספר תורה הזאת נמצאה עוד היום בקראקא. (ט) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ח. (י) שו"ת רמ"א סימן ז'.

והלכה ח). ולפעמים הרים אותו עוד למעלה מן הרין ג). ומני אז היה לפתגם שגור בפי התלמודיים, "שמנהג של ישראל תורה היא ג)". לכן, "אל ישנה האדם ממנהג העיר ד)", "ואין לבטל המנהג או ללעוג עליו, כי לא לחנם הוקבעו ה)", "ובלי ספק נוסד באיזה זמן על פי חכמים שברור ו)". והנה נראה אשר רוב התלמודיים בכל דור ודור יקדישו מאד את המנהג הנהוג בעם. בעינים עצמות ילכו אחריו מבלי לבחון ולבדוק אם ראוי הוא לומר אחריו קדוש וברוך או לא! ולמופת לדברינו אלה נציג את הגאון רש"ל, הוא הרש"ל שהחזיק ישיבה גדולה והמקיף שמה לקחו לפני מאות תלמידים והגדיל והרחיב את הספרות התלמודית וההלכית בספרים יקרים ז). ורוחו עשוי לבלי חת לבקר גדולים אנשי השם ח) ושלח ידו בתלמוד להגיה ולתקנו משבשושי. איש הרוח הזה הוציא משפט, אשר, "מנהג מבטל הלכה ודין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא ולא דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספרנים וחמרים ט)". האם לא נתפלא הפלא ופלא על האיש המורס מעם הזה אשר, "לבו כלב הארי" שירכין ראשו לפני, "מנהג ספרנים וחמרים" ולבטל מפניו, "הלכה ודין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא"? הגאון הזה שמשבח, "למגיד משנה שאינו נושא פנים לעולם י)", הוא בעצמו נושא פנים אפילו ל, "מנהג ספרנים וחמרים"? ויתר התלמודיים שבימי הרש"ל, וקדם לו, גם המה נתנו כבוד ועזו למנהג הנהוג, יהיה מי שיהיה וירימו אותו למעלה מן הרין וההלכה. בשעה שנגשו אל ההלכה לפלפל אורות ולהביא חבילות חבילות ראיות וחזוק, נגשו אל המנהג בלי שום פלפול וחדור. בלי שום חיפוש וביקור מבלי לשאול מאין מוצאו? וממרתו מה הוא? מנהג הוא ואין להרהר אחריו! ואחד מן התלמודיים האלה היה רבינו הרמ"א גם הוא הקדיש מאד את המנהג, ובספריו הכנים הרבה מנהגים שנהגו האחרונים יא) במדינות שגר בהם יב). אולם כאשר נתבונן על כל המנהגים שהביא הרמ"א נראה גם פה אשר יצא בעקבות הרמב"ם. כרמב"ם בספרו, "יד החזקה" אסף ולקט כל ההלכות והדינים כמו שהם, אם כי נמצאים בהם הרבה הרחוקים מאד מדעותיו בספריו האחרים. כן הרמ"א אסף וקבץ כל המנהגים שנהגו אם כי נמצאים בהם הרבה הרחוקים מאד מדעותיו בספרו, "תורת העולה". וכאשר נשיב ונתבונן בהם היטב נראה סוף כל סוף כי היר שכתבה מקודם יג) את תורת העולה כתבה אח"כ את המנהגים הללו... וכשם שהתנשא

ח) ירושלמי פסחים פ"ד ה"ג. עיין דור דור ודורשיו ח"ב צד 195-194. ג) ירושלמי יבמות פ"ב ה"א. ג) דרכי משה י"ד סימן קט"ז סעיף ה'. ד) אורח חיים סימן תרי"ט סעיף א'. ה) שם סימן תר"צ סעיף י"ו. ו) דור דור ודורשיו ח"ב צד 68. ז) עיין ספרי כרם שלמה פט"ז. ח) עיין בספרי הנ"ל פ"ח ט. י) שם שלמה ב"ק פ"י סימן מ"ב. עיין ספרי הנ"ל פ"ו. י) שם פ"ח סימן ט'. יא) הקדמתו לתורת חמטא. אבל מנהגי העם שנהג מעצמו היו רפויים בידו. (עיין בשו"ת רמ"א סימן ל"ה ובמ"א אור"ח סימן ת"צ סעיף ט) והביאם לפעמים כיוצאים מן הכלל. יב) דרכי משה אור"ח סימן נ"א סעיף ז'. יג) עיין עיר הצדק בתולדות הרמ"א.

למעלה מגדולי דורו בעיני האמונות והדעות כן התנשא למעלה גם במקצוע המנהג. כי כשם שהביא: „המנהג פשוט במדינות אלו להטריף א'“, „המנהג להטריף הכל ב'“, „המנהג במדינות אלו לפסול בכהמה ג'“, „והכי נהוג להטריף ד'“. כמו כן הביא „וכן נהגו להקל ה'“, „ומנהג בזה להקל ו'“, „המנהג להקל ככל ענין ז'“, „וכן המנהג להכשיר ח'“, „והנהגים להכשיר ט'“, „המנהג להקל י'“. וכשם שהוא אומר: „המנהג להטריף . . . ואין לשנות יא'“, „המנהג להטריף בכל מקום ואין לשנות יב'“, „ובכבר פשט המנהג לאסור . . . ואין לשנות יג'“. כמו כן הוא אומר: „ובמדינות אלו המנהג להכשיר . . . ואין לשנות המנהג יד'“, „ובמדינות אלו המנהג להכשיר יתרת מקמא ואין לשנות המנהג טו'“, „וכן המנהג פשוט אע"ג דיש מחמירין דברי המקילין עיקר ואין לשנות המנהג טז'“, „ואני אומר דאינו חולק על המנהג במקום שנהגו להקל יז'“.

ולפעמים הוא יוצא להרהר אחר המנהג ולאמר: „מנהג מעות הוא יח'“, „ולא כמו אלו שנהגו יט'“, „ואי איישר חילי, אבטל המנהג כי מנהג מעות הוא ואין לו מעם לסמוך עליו כ'“, „ואינו מנהג הראוי לילך אחריו כה'“, „ומנהג מעות הוא כז'“, „נראה בעיני מנהג מעות כג'“. ועד כמה הוא מביט לפעמים על המנהג „כפנים שוחקות“, נראה מזה שאומר: „אינו אלא מנהג בעל מא כד'“. ובכלל עמד בעיני המנהג למטה ממעלת הדין וההלכה כמו שאומר: „ויש לסמוך ע"ז באיסור כחוש שאינו אלא מנהג לשער בס' אבל לא באיסור שמן שמדינא צריך ס' כה'“. לפעמים עת מצא המנהג חן בעיניו ורק הדין העומד למעלה ממנו סותרו השתדל לישב את המנהג שלא יהיו מחולקים, כמו שאומר: „ג"ל לישב המנהג כו'“, „ולי נראה לישב המנהג כז'“ ונ"ל לתת מעם למנהג כח'“, „ול"נ לישב המנהג כט'“.

הנה מעט מהרבה מנהגים שהביא הרמ"א בספריו הכאתי פה, ודי לנו בזה להראות דעת הרמ"א על דבר המנהגים. והנה משכילינו טפלו עליו עין ואשמה שהעיק על ישראל ברוב מנהגיו ולא חס על חייו ועל ממונו. וכאשר נתבונן היטב נראה כי הפריו על המדה. האמנם לא נוכל לעשות שקר בנפשינו לאמר אשר הקיל מן הגדרים וסיגים הרבים, אבל גם זאת רחוקה מן האמת לאמר אשר הכביד במאד. הן אמנם הרבה מנהגים וגדרים

ה' יו"ד סימן כ"ג סעיף ב'. ג' שם סעיף ו'. ג' שם סימן כ"ד סעיף ב'. ד' שם סימן מ"ה סעיף ב'. ה' שם סימן ש"מ סעיף ז'. ו' ד"מ אור"ח סימן ש"א סעיף י'. ז' שם סימן ש"ז סעיף ג'. ח' יו"ד סימן ל"ז סעיף ב'. ט' שם סי' ג"ה סעיף ה'. י' שם סימן ס"ג סעיף ב'. יא' שם סימן כ"ד ס"ה. יב' שם סעיף י"ד. יג' דרכי משה אור"ח סימן של"ז סעיף ד'. יד' יו"ד סימן ל"ה סעיף ג'. טו' שם סימן ל"ה סעיף א'. טז' שם סימן ק"ו סעיף ב'. יז' ד"מ יו"ד סימן פ"א סעיף ז'. יח' יו"ד סימן ק"ס סעיף י"ח. יט' שם סעיף כ"ב. כ' ד"מ יו"ד סימן צ"ג סעיף ב'. כא' שם חושן משפט סימן קס"ג סעיף ח'. כב' שם אור"ח סימן רצ"ד סעיף ב'. כג' שם סימן שס"ג סעיף י"ג. כד' יו"ד סימן ת' סעיף ב'. כה' שם סימן ק"ה סעיף ט'. כו' ד"מ אור"ח סימן רצ"ו סעיף ה'. כז' שם סימן קע"ט סעיף ב'. כח' שם סימן קפ"ח סעיף ב'. כט' ד"מ אור"ח סימן י' סעיף ו'.

בספריו כרוב חכמי זמנו וארצו, אבל בכמה דברים הנוגעים לחיי העם ולממונו הרשה לעצמו להקל מפני היקון חיי החברה, כאשר מצאנוהו שביטל גזירה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה (א). והוא מתמיה, "על קצת מחמירים ומפסידים ממוניהם של ישראל לאסור יין ע"י שיגע הנכרי בכלי כלא שום שכשוך (ב)", "דאין בזמן הזה משום אסור עו"ל כלל רק משום כנותיהם (ג)". ובמקום אחר הוא אומר: "ג"ל לאוקמיה אדיניה ולמכרו ושלא לשרפו להפסיד ממון של ישראל (ד)". והתיר לעשות חופה גם בשבת, "בשעה או ב' שעות כלילה... שצורך השעה מביא להקל בדברים אלו שאינן אלא איסור דרבנן ויש לחוש לפירוד הזיווג או לביוש הבתולה וכיוצא בזה הסומך להקל לא הפסיד (ה)", ולא נהגו מכמה דורות לדקדק בענין הזיווגים ואפילו בנשא אשה ושהה עמה עשרה שנים לא נהגו לכופ אותו לגרשה אע"פ שלא קיים פריה ורביה (ו)". ולדעתו "בני אדם שסיפור שמועות ודברי חדושים הוא עונג להם מותר לספרם בשבת כמו בחול (ז)". והתיר לקרות קש נגר, "השערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן (ח)". והתיר ליהנות מיין נסך אפילו במקום שאין בו סכנה (ט)". ועל דבר האסור ללכת בדרכי העמים, דעת הרמ"א, "שאינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העכו"ם לשום פרוצות... אבל דבר שנהגו לתועלת... וכן שעושין משום כבוד או טעם אחר מותר (י)". מכל זאת שהבאתי לדוגמא נראה אשר לא הרחיק הרמ"א ללכת בסיגיו, ולפעמים מפני צורך השעה מביא להקל".

ברדיטשוב

שמואל אבא האראדעצקי

(א) שו"ת מהר"ם מלובלין סימן ג'. (ב) דרכי משה יו"ד סימן קכ"ד סעיף ח' (ג) שו"ת הרמ"א דפוס ווארשא סימן קכ"ד. (ד) ד"מ אור"ח סימן תס"ז סעיף י"ב. (ה) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ה. (ו) אבן העזר סימן א' סעיף ג'. (ז) אור"ח סימן ש"ו סעיף א'. (ח) שם סימן ע"ה סעיף ב'. (ט) שו"ת הרמ"א דפוס ווארשא סימן קכ"ד. (י) יורה דעה סימן קע"ח סעיף א'.

שיורי ברכה*

מאת

שניאור זק"ש ז"ל

א.

בקובץ הזה אשר ענינם נרשם מהר"ר דייטש בלב"ל של אריענמ לשנת 1846 מעמוד 561 עד 566, היה שייך מתחלה להרב ר' ראובן ברוך נ"י חכם עדת בני מורקי בווינא ואח"כ היה למקנה לאוצר ספרי המלכות שם, והוא הוא הקובץ הנזכר ברשימת חכם עמינו פרופיסור גאלדענמ האל נ"י (עמוד פ' ופ"א) אשר תקן שם מעותי החכם אשר לא מבני עמנו המכונה בשם כח [קראַמט] ולא יגדל כחו. ואנכי לא ראיתי עד הנה את רשימת המרשים ההוא האדון קראַמט. ואם כי בלי ספק יש לאל יד בעל עמק הזהב לדרת לעומק הענין הרבה יתר מאד מבעל הכח ההוא, ובדבריו יתוקן גם דבר הר"ר דייטש בלב"ל שם סימן ה' שרשם שם במעות אגרת על דבר ר"י הלוי, והן דברים מר"י הלוי בעצמו, בכל זאת לא יצא גם הוא ידי חובת הביאור בענין הקובץ הזה. כי העלים עינו מהרברים אשר הקדימו בהם כבר הר"ר דייטש במקום המסומן לעיל, והביא עוד הפעם בשנת תר"י כדבר חדש אשר לא נודע עוד מכתם מהראב"ע אשר הביא כבר הר"ר דייטש בשנת תר"ו. והקובץ הזה נזכר גם מהר"ר דיקעס נ"י בלב"ל לשנת תר"ח עמוד שם"ו, וגם החכם היקר הזה יחי', לא יצא ידי חובתו, במה שהוא סומך שם על דייטש, ואיננו מודיע את הראוי להודיע - והנה הוא דיקעס מביא דברים מהכ"י הזה גם באריענמ לשנת תרי"א מעמוד (369 עד 371) והעתיק שם כתב מליצה של הר"א בדרשי ורשום שם על גב המליצה ההיא בזה"ל: „בהגיע הנה שליח של הקהלות של צרפת ללקוט נדבות של אנשי הארץ הזאת... בקש מאתנו לעיין בחתימותיו ושיעיר על הנכרת אצלו כבר בחתימת ידו

(*) בשם זה הוצאתי לאור בחברת ידידי החכם היקר הר"ר קויפמאן נ"י בתוך ספר קובץ על יד אשר יצא לאור ע"י חברת מקיצי נדרמים בשנת תרנ"ג קונטרס אחד כולל ענינים שונים אשר לקמתי מתוך עזובן כ"י הרש"ז ז"ל, וכעת חפצתי עוד בין הלקוטים המקוטעים ומצאתי עוד ענין אחד הראוי לפרסמו ברבים. והעתקתיו ושלחתיו בזה להדפיסו. ואקוה, כי ישמחו גם עליו מוקירי חכמת המנוח ז"ל ואוהבי ספרות ישרון. (שוח"ה).

וקיים אחת החתימות וכתב זה". הנה פתח המרשים ברבים: "ובקש מאתנו" וסיים ביחיד: "ושיעיר... וקיים... וכתב...". ולא יתכן לדבר כן, אבל באמת צ"ל: מאדוני תמורת מאתנו, כי כן דרכו של התלמיד המובהק של ר"א בדרשי (כאמור למעלה בפנים) המאסף שירי ומליצות רבו זה, לקרוא אותו בשם, "אדוני" לאמר: עבד אברהם אנכי. והנני מעתיק פה הלשונות הללו, אשר הביאם הררייט שש, עם קצת תקוני המסוגרים בין שני חצאי אריות והספותי עליהם: "מחברת המליצה הנמרצת [הנמרצת] הנמצאת עד היום לאדוני על שמועת פטירת הנבון הנעלה דון בונפיט רוגני בברדר [הוא Don Bonfant Rugino הנפטר על פני הר"א בדרשי כמובא מהחכם הכולל צונג נ"י על פי הריואן של הר"א בדרשי אשר בידי החכם הגדול הרשד"ל נ"י בספרו הנכבד צור געשיכמע עמוד 466 ולפי הכתוב כאן בינפייט יש ללעזו Bonfed] יע"מ [ר"ת: ינוח על משכבו] הציקתני רוח התלאות לזכור האבל הכבד שבר [זעקת שבר על?] השוע האדיר עמוד הימיני בר [נר] ישראל אדוננו וקננו דון אשטרוג יצגבאי [רצנבאי¹], עיין צונג שם עמוד 461, והוא Astrue des gabbai הנזכר מצונג שם עמוד 466 שהר"א בדרשי, בדיואנו הנ"ל, מביאו וקוראו בשמו עם אשטרוק מברדר, ואולי זה האחרון אשטרוק הברדשי הוא יוסף דון אשטרוג ב"ר יהודה הלוי הכותב לר' מודרוס הלוי כמובא מהר"ר דייטש שם הלועז שם שמו Astrog [נ"ע] ובעבור כי השאיר אחריו אדונינו הנזכר גבר חכם מסתפח בנחלת [בנחלתו] רב על ביתו, בחור כילל [כליל] החמודות אוצר סגולת אחינו חתנו ונכדו ר' אברהם בן כבוד החכם גבירנו דורנו [דודנו] כ' שלמה ז"ל [הוא אברהם בן שלמה (או שלמיה) הנספר מהר"א בדרשי גם לפי הודעת צונג (על פי עדות שד"ל) שם עמוד 464] ונאסף גם הוא אל אביו אחר ימים מועטים ולא יכול אדוני בימים ההם לקונן על שניהם כי עודנו נער. ובבוא מקץ שנים שמועת הנכבדים הנז' קרובים [הנכבד הנזכר קרובם] ואיש בריתם העירוהו המכאובות לשפוך מטרות זעף ולגזור אבני חרדה ויתן את קולו בככי ויקונן אליו [עליו] המליצה הזאת וכלל בקינותיו שני המכאובים הגדולים הנז' וכה אמר". הכוונה, בשעה שמת דון אשטרוק דצנבאי (וקנו של התלמיד המאסף שירי ומליצות הר"א בדרשי) ובשעה שמת אחרי דון אשטרוק נכדו ר' אברהם בן ר' שלמה (דודו של המאסף הזה) היה הר"א בדרשי עוד נער ולא היה עוד ביכלתו לשפוך את נפשו בקנים והגה והי על שבר הגדולים האלה. אבל כשמת דון בונפיט והוא היה קרוב אל נפשות המתים הללו, אז כבר גדול הר"א בדרשי והצליח ועשה פרי השיר והמליצה, אז נשא קינה על האחרון הזה דון בונפיט.

(1) דצנבאי ע"מ ש"ה החר"ה גראס בספרו היקר גליא יודאיקא עמוד 108 ועמוד 104 ועיין גם מכתב הרש"ז בצופה למגיד שנה י"ד עמוד 360. (שוח"ה).

ובקינתו זכר גם את דצנבאי ואת נכדו ר' אברהם ב"ר שלמה ויקונן על שלשתם ביחד. והנה מלשון המאסף הזה שיקרא את דון אשתרוק וקנו בשם „אדונינו“ וגם את הר"א בדרשי בשם „אדוני“ כמעט נפתה לבי להאמין שר"א בדרשי היה אביו של המאסף, כי יכולים אנו לדון גזירה שוה ולאמר כשם שהוא תופש לשון אדונינו על אחד מאבותיו כך הוא תופש לשון אדוני על אחד מאבותיו וכי את זקנו יקרא בשם אדונינו לאמר כי אדון הוא לו ולאדונו אביו, וגם שניהם הם חייבים בכבודו, ואת אביו יקרא רק בשם אדוני כי ישים לאב לו לאדון לו לבדו - ויכול להיות לפי זה, כי המאסף הזה הוא ר' ידעיה המליץ בכבודו ובעצמו²⁾. בשגם כי מליצה חידות לו להמאסף הזה גם הוא כי יגיד על מליצות הר"א בדרשי מה ענינם וביחוד הנה הוא סגנון הלשון: לשפוך מטרות זעף ולגזור אבני חרדה, כסגנון לשונו של המליץ ר' ידעיה, אשר דרכו בהשאלות כאלה, וגם כי אין גואל טוב וקרוב ממנו לגאול משחת בלי את שירי ומליצות אביו ולאסוף את נדחיהם בקובץ מיוחד. ואם אמת ונכון הדבר הזה, כי אז תפיל ההודעה הזאת אשר הודיע ורשם המאסף על גב הקינה הזאת מעט אור על שלשלת היוחסין משפחת בית אברהם וידעיה בדרשי. - ואשיב להעתקות הלשוניות שהעתיק לנו הר"ר דייטש שם: „ויהי היום ויושר הרב [הוא הנשיא ר' מודרוס הלוי. וכן במקום שרשם שם הר"ר דייטש בל"א: Ein gedicht an den Rabbi הכוונה על ר' מודרוס הזה שקוראהו המאסף בשם הרב]... ויתנבא גם אדוני בתוכם ואעתיק [ויעתיק] המשל... והוסיף וכו'". ולהלן שם: „ויהי היום ונודמן שדברתי לפני הרב [הנ"ל] על שרש כידורי אש... ואמר אדוני... וכן מצא אדוני... ואחר שב אדוני... וכו'“, גם מלשון הזה נראה כי היה המאסף איש סודו של הר"א בדרשי, ושניהם היו ונמצאו לפני הנשיא ושניהם ביחד השתעשעו בדברי מדע, ואין איש סוד טוב לאיש מבנו הווכה ומוכח למלאות מקומו, כמו שהיה ענין ר' ידעיה עם אביו ר' אברהם, זכר שניהם לברכה! - ולהלן שם: „ויהי היות [היום] כי הקיפו ימי הששון ועת ישועות בא בערב חג הפסח שלח אדוני אל הרב“ שיר נמרץ ומליצה מפורזת צחות איזרות [אונגרת] דברי פי חכם חן... הולך בדרך האגדה...“. והנה קרוב ללשון הזה כתוב גם בספר משכיות כסף (שהדפיס ר' מרדכי תמה באמשטרדם) ד' כ"ד ע"א: „וירבו הימים הקיפו ימי המשתה ועת ישועות בערב הפסח שלח אדוני אל הרב מודרוס הנוכח מליצה מפוראה ושיר חדש הולך על דרך ההגדה“ (כאשר גם הלשון מקודם שם:

2) כן הוא גם דעת הרש"ל ז"ל כי המאסף הוא ר' ידעיה כמ"ש בהקדמתי לשיר חרב המתהפכת עמוד 4 הנדפס בסוף ספר חותם תכנית (אמסטרדם תרכ"ה). אך לא כן דעת החכם גראם בספרו הנ"ל שם (שוח"ה).

*) וגם פה יתרגם ה' דייטש מלות „אל הרב“ (שכוונתו „ב"ר לר' מודרוס הנ"ל) כאלו הכוונה הוא „אל רב אחד“ בלשון: „au einen Rabbi.“ —

עבר בגבולינו וכו' נאמר ג"כ במשכיות כסף ד' כ"ג ע"ב. וכבר העיר החכם פירסט שם כי נמצאו הענינים הרשומים בשני הלשונות הללו בספר משכיות (כסף). ולפי הלשון הזה: „מליצה מפוארה" במשכיות כסף, אני נוטה להגיה גם כאן „מליצה מפוארת" במקום „מליצה מפוורת" — והיינו יכולים לקיים נוסחת „מליצה מפוורת" ולאמר שענין המלה „מפוארת" כמו „מפודרת" והכוונה שהקדים הר"א בדרשי לשירו השקול מליצה פשוטה, על פי מה שכתב החכם דיקעס נ"י בספרו נחל קדומים עמוד נ"ה בהערה, כי „איוה חכמים קדמונים השתמשו במלות מחובר ומפורד להורות ההבדל בין מליצה שקולה ובלתי שקולה". ואחריו כתב כן גם החכם הרב הדרשן קאמפף בחלק שני מספרו „ניכמאנדאלווישע פאעזיע" עמוד ח' הערה מ"ח — אלא שבנוף הדבר אנו דנין ומשיבים ואומרים, מדברי החריוי שאמר בתחכמוני שער ו': „אמרתיו לו הם מדברים על גבורי השיר אשר היו בספרד וכח מליצתם במחבר ומפורד" — ומדבריו שם בשער י"ח: „והיו כמו כן בספרד בעלי חכמות ככל חכמה ובסוד השיר מחובר ומפורד". (ובתחכמוני כ"י הנוסחא: והיו כמו כן בספרד בעלי מליצות השיר במחבר ומפורד), נראה שהונחו השמות „מחבר ומפורד" גם שניהם על השירים השקולים, כי רובי השירים, אשר כתבו לנו המשוררים שוכר בשני השערים ההם, הם שקולים, ואם בימים הראשונים, ברור דונש וגבירול, בראשית ממלכת ומלאכת השיר השקול בישראל הסכימו להבדיל את שיריהם ולאמר שיר שקול ובלתי שקול, הנה ברור שאחרי גבירול, הדור אשר יקרא החריוי בשם: „זמן הנצנים", ברבות ובפרוץ השיר השקול שיר הערבי בישראל, כבר הורגלו לסמן את השיר השקול בשם „שיר" בשלוח, ואת החריוי הבלתי שקול בשם: מליצה, או: כתב (עיין מה שהעירוני בכ"ח ח' עמוד ל"א הערה ח'), ואת בעלי השירים השקולים יכנו בשם „משוררים" סתם, ואת החריוי חרויים פשוטים בשם „מליצים". ונראה שזה מסכים עם מה שעושה הר"מ בן עזרא בספרו הערבי שהוא יתאר את המשוררים בשם „אלישערא" ואת המליצים בשם „אלכטבא" קרוב למלת „כותבים" בעברי — אשר על פי הדברים האלה נראה בעיני, שמחבר ומפורד הם שמות שברו להם החכמים המשוררים והניחום על שני מינים מיוחדים מהשיר השקול בעצמו, והם הם בעצמם מה שקראו המשוררים בשמות שיר קשור ושיר מחולק ולפי מה שגדרם ר' דוד יחיא במאמר שקל הקדש הבא בסוף ספרו לשון למודים פרק מ"ו (ונעתקו הדברים ההם בשנוי ובקצור בסוף של המהלך לרמ"ק ובס' לויית חן וס' מגלת ספר) —

להלן שם: „וכבר עבר בגבולנו בחצר המלך... מלך ארגון זקן אחר היה חכם שלם בחכמתו ורופא מובהק לגבירה... שמו ר' יוסף אלמרדי היה משורר גדול וכתב אליו אדוני". אולי היה הרופא המשורר הזה קרוב להמשורר ר' שמואל אלמירי הנזכר ג"כ מר' אברהם בדרשי הגדול הנקרא „חרב המתהפכת"

(עין צונץ צור געשיכטע עמוד 463), ואולי גם שניהם שמואל ויוסף היו משפחת ר' שמואל הנגיד אשר גם שם בנו היה ר' יוסף הנגיד כי הוא ר' שמואל הנגיד נקרא ג"כ ר' שמואל אלמארי כמו שהביא כבוד הרב החכם הגדול מוה' שלמה מונק ג"י בספרו המופלא על המדקקים בשם הר"ם בן עזרא בספרו הערבי. אמנם יתכן ג"כ ששלשתם נקראו אלמרידי או אלמרידי רק בדרך מקרה על שם מקומם Merida אשר באספמיה (עי' מונק שם), שמשם יצאו הם או אבותיהם, ואין להם שום קירוב בשר כמו שגם ר' יוסף בן אביתור היה מאותו מקום (עי' צונץ בספרו המציין זינאגאנאלע פאעזיע עמוד 290), (וביוחסין השלם עמוד רכ"ט כתוב בטעות ר' שמואל הנגיד אלמרידי).

ועוד זאת אמרתי להעיר בזה, כי החכם צונץ ג"י הוא חושב ומונה בספר צור געשיכטע שם, על פי הודעת החכם רשד"ל ג"י את שמות כל המשוררים אשר הזכיר הר"א בדרשי בשירו הנ"ל, והוא צונץ מביא שם את המשורר שמואל אלמרידי הנ"ל תיכף ומיד אחר המשורר ששמו: בן צוף (3), ולבי אומר לי כי שני החכמים המופלאים האלה, אחרי בקשת המחילה מכבודם הגדול והרם בעיני, חצו לשנים גוף אחד, והוא הוא בן צוף הוא שמואל אלמרידי, כי אחרי שספירת כל המשוררים הזכורים שם מהר"א בדרשי נאמרה במליצת השיר, והזכירם לשבח, קרוב לודאי, שתפש המשורר הר"א בדרשי בדרך הלצה לשון הכתוב בשמואל, כי אבי אבות שמואל הרמתי הנביא ומליץ היה בן צוף, לאמר כשמואל הרואה בן שמואל אלמרידי, כמוהו כמוהו אחד נופת צופים תמונה שפתותיו — ועדות על זה היא סמיכת ותכיפת שמואל אלמרידי לבן צוף. —

וכן נראה כי גם בדבר השלשה משוררים אשר נחשבו שמה מקודם לפני בן צוף, והם בנבנשת, בן לוי, ולביא, כי רק אחד המה, ולבנבנשת שם בשלשה, שמו העצמי, שם שבטו, ושם משפחתו — ואני אומר זה לפי שמצאתי בפתיחת ס' אמרי נואש כ"י (של הגביר הנ"ל יחי') לר' שלמה בן משולם דאפיאירה מסופר כי בחר בו, מבחר החכמים, נגיד השלמים כבוד השר הנכבד הטפסר המעולה החכם המופלא דון בנבנשת יגדל כבודו בן הישיש עמרת זקנים החכם דון שלמה נ"ע בן לביא וכו' "לתת על ידו את בניו לחנכם וללמדם קסת הסופר במליצה וצחות ופקד עליו לחבר בשבילם את הספר ההוא — וכן מצאתי בהקדמת המעתיק לספר הפלת הפילוסופים לאבוחמד אלגואלי (כ"י של הגביר הנ"ל יחי') והוא ר' זרחיה הלוי בר' יצחק שלדין מספר ג"כ בשבחו של החכם הנגיד הנזכר, באמרו כי, "החכם השלם דון בנבנשת (4) בן

(3) עי' המזכיר לרמ"ש חלק שמיני עמוד 76. (שוח"ה).

(4) ע"ד בנבנשת עי' גם מ"ש רמ"ש במזכיר שנה ט"ו עמוד 56. ועי' גם כן ספר הנזכר להחכם גראם עמוד 461 (שוח"ה).

לביא נ"ר (נמריה רחמנא) בן כבוד החכם הכולל השר דון שלמה בן לביא ז"ל וכו' לא מנעוהו משא מלך ושרים, להבין בספרים יום ויום ותמיד על דלתות הלמוד שוקר לא עצרוהו המון הגשם ושאון העסקים הגופניים לא המרדוהו מלאוין ולחקור כזה הספר (הפלת הפילוסופים) וכו' " ולבקשתו העתיקו, "מלשון הערב ללשוניו הקדוש".

(ועי' גם דיקעס לב"ל ד"א לשנת תר"ח עמוד שמ"ד וגם דיימש לב"ל שם) סוף עמוד תקס"ב וריש עמוד תקס"ג. ועי' גם דברי החכם שטיינשניידער במזכיר חלק ששי עמוד י"ד בהערה, ומה שהעתיק שם "בשם ונרד" צ"ל: "בשם ונרד".

ש י ו ר י ב ר כ ה

מאת הנ"ל

(ב. *)

.... מעתה היתכן לאיש אשר כזה להתמוגג ביגוני ולא להבליג עליו ולגרשו מפניו ולמה תתראה כאלו כאבך גרל עד מאד כאלו כבר נשקעת שקיעה (לא : שקועה) בכור היגון, ומוסרך ועצתך וחכמתך ודעתך לא לעזר ולא להועיל לך עוד להעלותך מבור תחתיות אשר המבעת בו ? — עכ"פ אנו רואים מהבית : שמע דברי יליד ביתך אדוני אשר נומע בימך נמיעה ⁽¹⁾, כי המשורר הזה היה צעיר לימים מהנגיד. מעתה אשאל : היתכן לאמר, כי ר' יצחק בן חלפון היה צעיר לימים ממנו ? ר' יצחק בן חלפון אשר כבר מצאנוהו בבית השר הנדיב ר' יעקב בן גו בקרמבה מגיה בדברי שיר אשר נשלח לכבוד הנדיב הזה מהמשורר ר' יצחק בן מר שאול ומר יצחק בן מר שאול ספר את הדבר הזה אל ר' יונה בן גנאח כשקרא בזמן הברות את השיר הזה לפני המשורר הזה מר יצחק בעצמו (רקמה עמוד קכ"ב). וכפי הנראה ברור (עי' היטב ברקמה שם) קרה הדבר הזה זמן רב עוד במרס הגידו מר יצחק בן מר שאול באוני בן גנאח, ור' יעקב מת על פני ר' חנוך בר' משה, רבו של הנגיד, ור' חנוך התאבל על מותו (כמסופר בספר הקבלה להראב"ד) ואז היה בודאי הנגיד עוד צעיר לימים, ור' יצחק בן חלפון היה ידוע כבר למשורר — כממלא מקום

(*) הא לך ידידי עוד תחילה אחת משתי תחיכות (פראגמנט) — והיא אמנם תחיכה הראויה להתכבד — והיא דף י' ועוד דף בלתי נסמן ממכתב גדול להר"ש ז"ל — ואולי יתעורר עיני החכם הראוין ר"ד גינצבורג אשר אליו הי' ערך מכתב הנ"ל להוציאו כלו לאור עולם, ועל זה יודתו כל חובבי ספרות ישרון ומוקירי החכם הכותב ז"ל. (שוח"ה)
(1) הוא בשיר הנדפס בזכרון לראשונים מחברת ראשונה עמוד 95. (שוח"ה)

רונש, והלא כבר רונש שר לכבוד ר' יעקב בן נו, ואמר עליו: היש ביעקובים כמו יעקובנו (בספר השבותיו על הרס"ג סי' ק"ד עמוד ל' ובמ"א אבאר שרונש בעצמו הוא האומר הדבר הזר הזה) שעל זה התרעם עליו הראב"ע (בשפת יתר סי' פ"ה דף כ"ג ע"ב הוצאת ר' גבריאל הירש ליפמאן ע"ה, בס' צחות דף ל"ו ע"א וס' השם דף ג' ע"ב הוצאת הנ"ל) — ואם לא תרצה לסמוך על פי העד האחר הזה שהיה בן כלפון כביר ימים מהנגיד, אביא לך עד אחר, ועל פי שני עדים יקום דבר. הנה אמנם הר"י חריזי בתחכמוני השער השלישי יאמר: וברורו (של ר' שמואל הנגיד) היה ר' יצחק בן חלפון, אפס כי בשער צ"ח יאמר: "ובאה המאה התשיעית ובה נולד רבי יצחק בן כלפון והוא העובר במערכת השיר ראשון, והוא החל להיות גבור בשירים... והיו ברורו משוררים רבים... אך שירו עלה על כלם וגממש למלך על קהלם, ובימינו היה הנגיד רבי שמואל הלוי ז"ל החושף במלאכת השיר זרוע רמה, והוציא לאור תעלומה". הנה נמצא, שנולד הנגיד בימי בן חלפון, אחר שהיה נמצא בעולם בן חלפון והיה נודע בעולם למשורר מצוין, ועד בא ר' שמואל הנגיד, "החושף במלאכת השיר זרוע רמה והוציא לאור תעלומה" עלה שירו של בן חלפון על כל השירים של משוררי זמנו, ומלך עליהם, ואחרי כן הנגיד וחשף במלאכת השיר זרוע רמה, נקרעה ממלכת השיר מעל בן חלפון ונתנה לרעו הטוב ממנו — להנגיד; ואם כן איפוא, היה בן חלפון כביר ימים מהנגיד, ואיך יאמר בן חלפון להנגיד: "שמע דברי יליד ביתך אדוני, אשר נוסע בימך נסיעה", והנה הוא הנגיד הוא נוסע נסיעה בימי בן חלפון?! —

והנה יקירי, רב לי רב בשתי הראיות הראשונות לשלול יחוס שני השירים הנוכחים מן חלפון ולא הבאתי לך שתי הראיות האחרונות כדי לחזק את דברי ראיותי אלה הראשונות, למען היות להן יתר שאת ויתר עז, כי אם מאשר השובנה ראיותי אלה שתיקן השוללות להיות מחייבות לדעתי יחוס השירים האלה גם שניהם, לגבירול, גם הן. וזה אעשה, ברצות ה' דרכי במכתב הבא. על מכתב חכמתך אשר שמחת את לבי בו, זה כחדש ימים, אשיב לך אי"ה, במכתב מיוחד.

ואני מרס לבתי מפא"ר ש באה אלי אגרת קטנה מאחיד הקטן המשכיל הנעים והנחמד כמר' אברהם (יחי לבנו לעד!) אשר בה חילה את פני לבא אליו לרבר בי אודות ספריך אשר הנחת אצלו, באשר חלה את רגלו אז, ושמחתי לראות מתוך אגרתו, כי הוא גם הוא יודע כבר למשוך בשכמ סופר בלשון אבותינו וחווינו, וכי הולך הוא בדרכיך הטובים. וכמעט חרד לבי, בראותי כי דמות אחר גם לכתביכם, ודמיתי כנגע כי כתבו הוא כתב ידך. ה' יחזק את לבבו לתורה ולתעודה ולמדע, ויחזק את שלומו ובריאותו לעולם. ועתה אתה שלום ולחכמתך וצדקתך שלום ולכל אשר לך ולכל אשר לאביך השר הנשא והמרומם הי"ו שלום, וה' יכתוב את מר אביך ואתך ואת

כל מרבית בית אביך ואת כל משפחתך הרוממה בספר חיים טובים ונעימים, לאורך ימים, ונאו עליהם ועליך כל הברכות הכתובות על לוח לב מורק אוהבך וידידך הדבק בך לנצח. הנו"ח פה ליל לע יום ו' עש"ק ז"ך לחדש אני לדודי ודודי לי שנת תר"ם ירך לפ"ק.

ידיד נפשי! במכתבי הקודם כתבתי לך כמה וכמה הגחות והערות ופירושים להשירים היקרים של רבינו שמואל הלוי הנגיד ז"ל אשר כתב החכם השקדן הר"ר הרבבי נ"י בספר הזכרון: „זכרון לראשונים" והמה רק מעט מהרבה אשר יש לי להגיה ולהעיר עליהם ולבארם, כיד ה' המובה עלי גם באלה, (אשר רבות מהגחותי והערותי ופירושי להשירים ההם השמעתוך כבר פא"פ, בהיותך באמנה אתי בפאריש, ורבות נתחדשו לי אחרי הפרדך מעמי למגנת לבבי!) וגם המעט אשר כתבתי ושלחתי לכבודך במכתבי ההוא לא כתבתי רק בדרך קצרה, ויש מהן רק ברזו בלבד, כי „אין מפרשין לחכם" כמיתך! מי יהן וירבו כמותך בישראל בין בני גיליך! וזכורני שאמרת לך במכתבי ההוא על אודות שני שירים מיוחדים הבאים בקובץ ההוא אשר יחסם החכם הנכבד הנ"ל, אשר הוציאם לאור, לאבן כלפון, יש לי הוכחות נאמנות, כי אינם לו כי אם לאבן גבירול, כי חסר ספרים אנכי פה הנצרכים לי להשלמת מאמרי זה, ויכול יוכל לאמר של מה המלך במשוררים הנה כתבתי לך שלישים בספר שמואל הרמתי בן צוף דבש! כי אתה ידעת ידיד לבבי! כי עוד שיר אחר שם אני מיחס לו⁽²⁾. והנה החילולי זה מכבר בהיותי בעיר מגורי פאריש לערוך לפניך מכתבי זה אשר הוא רק כחלק ראשון ממאמר שלם אשר מגמתי בו להוכיח בצדק את הדבר הזה אשר דברתי כי לגבירול שם בשלשה שירים נפלאים בספר הזכרונות הנזכר. אך מסכת מחלת אשתי (ה' ישלח דברו וירפאה!) כאשר ידעת, אשר שת ה' עלי נוספת בעוני, על כל התלאות המוצאות אותי זה כשנה, נטרדתי גם ממלאכתי זאת, ועל אפי ועל חמסי עלי להיות יושב במל עוד אחרי אשר היה לי ימים רבים ללא תורה וללא חכמה מסכת התחלואים אשר נשאתי אני בעצמי ומה גם במחלת עיני... ובכן באתי הלום העיר ליללע, עיר מושב בתי וחתני יחיו, אני ועזרתי כנגדי, להנפש בכיהם מעט מעמלינו ולנוח מעצבינו ורגזינו.

(2) אולי כונתו לשיר הנדפס בזכרון לראשונים עמוד 109-118 כמו שהביא כשמו ידידי הרא"ה הרבבי בספרו הנ"ל עמוד 190. שוח"ה

על כן לא יכלתי לכלות את כל מלאכת המאמר האמור עד הנה, אפס קצהו תראה בזה, וכלו לא תראה רק בשובינו בשלום אני ורעיתי פארישה.
ועתה הא לך ראשית המאמר הזה, קחנו נא רצון מידי ושים עינך המובה עליו, והוא זה.

ברכות ה' יגברו עליך עוד מאשר גברו על הוריד! אתה תלמידי
חמידי ידידי יחיד שרידי רידי וצמידי, בחור מורס מעם חכם
שלם משכיל דורש אלהים, ומשכיל אל דל, כש"ת הר"ר
דוד גינצבורג נ"י הי"ו.

תולדות מהר"ם מלובלין

מ א ת

יוסף לעוונישטיין

אב"ד בסעראצק

א.

המהר"ם ומקור מחצבתו. באיזה זמן ומקום נולד המהר"ם.

באחרית המאה השניה לאלף הששי הופיע על פני תבל הגאון המקובל מו"ה אשר לעמיל, והוא היה אב"ד בקראקא לעדת הפולנים, ובזמן ההוא כהן שם פאר גם הגאון הנודע ה"ר יעקב פולאק לעדת האשכנזים. וכאשר לא היו נוחים זה לזה הגישו עצומותיהם לפני הממשלה ותגבר יד הראשון על האחרון (עיר הצדק בהערות צד 15 וצד 76). הגאון ר' אשר לעמיל חבר ספר על הקבלה בשם „עמק הברכה“) (כתב יד), ויגוע ויאסף אל עמו בקראקא שנת רצ"א והניח אחריו בן מפורסם הגאון מו"ה יצחק ז"ל ר"מ בק"ק לבוב, ושם חלקת מחוקק ספון (מצבת קדש ח"א י"ב סימן נ"ט). בני הג"מ יצחק היו : א' הגאון מו"ה אשר לעמיל חר מבי דינא רבה דלובלין נזכר בדרכי משה באה"ע בכתובת השמות אות א' ובברכת המים אות א' ובשו"ת שארית יוסף סימן י'. ב' הרב הגדול מו"ה שלמה ז"ל אבי הג' מו"ה גדליהו ז"ל בע"ס עץ שתול על העקרים (לובלין שע"ו). ג' הרב הגדול מוה' גדליהו ז"ל מלובלין מתלמידי הגאון ר' שכנא ז"ל. האגדה תספר לנו אשר זה האחרון הציק מאד להרש"ל בקנאו ממנו קנאת רבו הר"ר שכנא (עיין ספר כרם שלמה תולדות הרש"ל פ"א מאת ש"ב הרב שמואל אבא האראדעצקי), והיה להרש"ל חלישת דעת מזה. ויהי היום ונפל ה"ר גדליהו הנ"ל למשכב ונחלה במחלה אנושה וקבל נזיפה לפני הרש"ל ויבקש סליחתו, והרש"ל נעתר אליו ומחל לו, אך לשוב לבריאתו לא יוכל אחר שכבר נחתם גור דינו בעבור חלישת דעת הרש"ל, אך זה האחרון הבטיח לו כי בנו יאיר לארץ ולדרים עליה. בני הג' מוה' גדליהו הנ"ל היו : א' אשת הגאון מו"ה יהודה הכהן מקראקא בהר"ר זעליג מפראג

(*) הביאו המהר"ם מלובלין בשו"ת סימן פ"ג, והרמ"א בתורת העולה ח"ג פ"ד, ועיין הלאה במאמרנו המהר"ם והלך נפשו בסופו. הערת העורך.

נפטר בלכוב כ"ו ניסן שע"ח (מצבת קודש ח"א א' סימן נ"ו) והניח אחריו בן, הגאון מו"ה משה הכהן האבד"ק לויצק חתן השר וגאון מו"ה שאול וואהל מבריסק. ויש לו הסכמה בס' מקור חכמה על הוזהר (פראג שע"א). ב' אשת הגאון מו"ה גבריאל ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק ניקלשפורג (נזכר בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן ל"ב) בהראש וקצין מו"ה חיים ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק קעלין ומדינת ביהם, בן אחיו הגאון מו"ה סיני ב"ר בצלאל ז"ל (מגילת יוחסין למהר"ל מפראג). ג' רבינו הגאון מאור הגולה מו"ה מאיר ז"ל, נולד לאביו שנת שי"ח ובעודנו נער היה למופת נעלה על כל בני גילו. ויוכיח לו ה' אשה חכמת לב מרת אסתר בת הגאון המפורסם מו"ה יצחק הכהן שפירא ז"ל אב"ד דק"ק קראקא (יש לו תשובות בשו"ת ב"ח החדשות סימן ע"ג, ובנתיבות עולם נתיב הלשון פ"ט, ונזכר בתשובות ב"ח החדשות סימן ע"ה וסימן פ"ט, בטיב גיטין שמות אנשים אות ב' ס"ק א', בספר זכרון לנכדו, בפתח השער לספר אוהל יעקב חידוש אנדות) ח).

ב.

המהר"ם נתמנה לרב בלובלין. סבת העתקתו משם לקראקא. משם בא ללוב
ואחר שב לכהן עוד בתור רב בלובלין.

רבינו מהר"ם מלובלין כהן משמרת אב"ד ור"מ בק"ק לובלין משנת שמ"ב עד שנת שמ"ז, ומשם נתקבל לאב"ד בעיר קראקא. וסיבת העתקתו מלובלין ראיתי להעתיק מקונטרס, וזכרון בספר" כ"י, הנשלח אלינו מש"ב הג' מוה' יוסף ישראל היילפרין אבד"ק אדעססא הנמצא בין כת"י שארינו הגאון המפורסם

(א) הרב חיד"א בשה"ג אות מ' כתב שזה ה"ר יצחק כ"ץ היה בן הרב מו"ה שמשון (בהרב מו"ה גרשון כ"ץ בהנשיא ר' עקיבא מאויבן) חתן המהר"ל מפראג. ועל פי זה נדפס בפתח השער לביאור מדרש שוחר טוב (ווארשא תרל"ג) „להרב מוה' יצחק כ"ץ שהיה חתן המהר"ל מפראג וחותן המהר"ם מלובלין", וכ"כ הקריה נאמנה. וכבר השיגו ע"ז בספר אוצרות חיים (לשו"ת מים חיים מהג' מו"ה חיים ראפפורט מאוסטרהא) סוף סימן כ"ב ובהערות לשה"ג שם. ובנוספות לקריה נאמנה צד 268 ובעיר הצדק צד 15, להוכיח שזה לא היה חותנו שהרי לא נמצא המהר"ם במגילת יוחסין למהר"ל, ועוד בשו"ת מהר"ם סימן נ"א לא כתב למהר"ל תואר חותנו. ושניהם באו בהסכמה על ספר תקוני זבח. ועוד ששם' גל עד סימן פ"ד הביא מצבת הג' מוה' יצחק (ב"ר שמשון וחתן המהר"ל) שנפטר בפראג י"ב סיון שפ"א, א"כ האריך ימים אחרי המהר"ם ח' שנים והמהר"ם חותם עצמו על שם חותנו ז"ל. . . . אלא שזה היה אחר בשם ר' יצחק שפירא. ובשה"ג החדש כתב שזה היה חתן המהר"ם מלובלין וט"ס כי היה חותנו. ונפטר בקראקא ט"ו אלול שמ"ב והוא היה בן הג' מוה' דוד הכהן שפירא אב"ד בקראקא בעמ"ח ספר שיר המעלות לדוד, כתב התנצלות לדרשנים, (תביאם בשפתי ישנים) נזכר בשו"ת רמ"א סימן פ"א ובסוף ספר פירוש הקצור (לרבה ה' מגילות קראקא שכ"ט) פירוש יונתן על תרגום יב"ע (דברים ז' ד') שארית יוסף סימן כ"ח.

בדורו מוה' שלמה יצחק היילפרין (ב) אבד"ק בראטשין, מארניפאל, קאריסמישוב, באר. וז"ל: סיפר לי אדוני אבי הגאון האדיר [הוא מחבר הס' בית יעקב שו"ת, המפורסם בדורו בשם מוה' יעקב חריף האבד"ק זוואניץ במחוז קאמניץ פאדאלסק וחכם הספרדים מק"ק חאמיץ ועד ק' בעגדער, בן מר זקני הג' מוה' יחיאל מיכל אבד"ק בעלז, בערוזאן, חתן נכד המהרש"ל]. בהיות אא"ז הגאון מו"ה [שמעון] זאב וואלף [אויערבאך] ר"מ אחר חותנו המהרש"ל שנסתלק בק"ק לובלין ובאותה שעה היה האב"ד הגאון מהר"ם ז"ל דוד אמי ע"ה [כי הכותב הגאון הזה היה נכד הג' מוה' משה כ"ץ מלוצק הג"ל] והיו לומדים כ"א מסכת אחת בזמן אחד עם ישיבתו [כדי להדפיס ש"ס מונה מכל חכמי הזמן] ולפעמים נתקשה להם הן באיזה שיטה או בדברי התוספות, וכל אחד היה מפרש לישיבתו כפי השגתו, ולפעמים נתכוונו לדבר אחד, והיו בני הישיבה שואלין זה לזה: איך אמר רבכם בשיטה זו או בדברי התוספות והיו אומרים כל אחד מה שקבל מרבו זה אומר ככה וזה אומר ככה, והיו בני הישיבה אומרים רב שלנו כיון להאמת, ואלה אומרים שרבים כיון אל האמת. ולפעמים הגיעו לסלע המחלוקת, עד שהיו מוכרחין ראשי הקהל לתווך השלום ביניהם. ומחמת מרדות הקהל דק"ק לובלין במרדות הקהלה והם בכל פעם היו ממריחין את הקהל, יצא בתרועת החרם מהקהל שחלילה לבני הישיבה בהתקבצם יחד לומר אחד לחבירו מה שחידש רבו ואם המצא ימצא שהאחד יעבור על החרם שלהם גרש יגרש מן הישיבה. וכן היה. זמן זמנים חיו בהשקט ובטח, ופעם אחת אירע שנתקשו שניהם בדיבור תוספות אחד, והמהר"ם ברוב חריפתו ופלפולו היה מאריך בפלפול בדברי התוספות עד שנתברר לו פשטא דמילתא בפירוש התוספות, ואא"ז הג' מו"ה זאב וואלף אמר שחסר וי"ז מדברי התוספות, ואז אמר המהר"ם ז"ל לבני ישיבתו לחקור אחר דברי הרב הג"מ זאב וואלף מה שאמר בדברי התוספות, השיבו בני ישיבתו הלא גזרו הקהל עלינו בחרם שלא ידברו בני הישיבה זו עם זו דברי חידושים מה שאמר רבו, אז אמר הרב מהר"ם ז"ל שיעשו וישתדלו בחכמה להביא איזה בחור מופלא מישיבת הריש מתיבתא, וכן עשו והביאו אחד מבחוריו למהר"ם, ושאל המהר"ם אותו מה חידוש אמר הרב הר"ו בתוספות הלו ואיזה פירוש למד בדברי התוספות? והשיב הבחור: הלא נגזר בחרם על אותו הבחור מישיבה שיאמר מה ששמע מרבו, אז אמר הרב המהר"ם אלמלא נגדוהו לחנניה וכו' וצוה להלקות אותו כדי שיאמר ולא יעבור על החרם וכו', אז אמר הבחור שמורו הר"ו אמר שיש כאן חסרון מבפנים וחסר וי"ז בתוספות ואז דברי התוספות מפורשין היטב, והשיב המהר"ם שמחמת חסרון ידועה אומר שחסרון בתוספות, אבל האמת שכך הפשט ואמר לו

(ג) הוא חבר הספרים האלה: יריעות שלמה על ש"ע אה"ע, מרכבת המשנה על הרמב"ם, חידושים על הש"ס, וזכר בקונטרס שאלת חכם להג' נ"ה חיים כהן מלובוב, ובשו"ת מאיר נתיבים.

פירוש שלו עפ"י חידוד, ונתעורר מחלוקת ביניהם עד שהוכרחו הקהל לישב ולדון ויצא הפס"ד ביניהם שישלחו ע"י הבי דואר להגאון מוה' שלמה אבוהב לק"ק אמסטרדם וכפי שיביא מהגאון הנ"ל אם כאחד מהם או יהיה השני נדחה ואם לא כדברי שניהם ידחו שניהם, וככה עיכובא. כתבו הפס"ד וקבלו על עצמם המהר"ם ומהר"ו הפס"ד, ומהר"ם חשב בדעתו להיות הסימן ניכר באגרת בערך התשובה, באם שילמוד הנ' מוה' שלמה איזה פלפול בודאי מתוך דבריו יהיה ג"כ קצת דבריו באורך, רק אם יהיה האמת עם הרז"ו או יכתוב שיש חסרון וי"ו בתוך התוס'. והבחור שלו היה סועד בבית הפרנס דק"ק הנ"ל ואמר המהר"ם שתיכף שיביא פקיד הבי דואר אגרת מק"ק אמסטרדם יודיע לו אם היא אגרת גדולה או בודאי מוכרח להיות פלפול בתוך וכן הוי, שנשלח אגרת גדולה. אז הלך הבחור בשמחה לבית המהר"ם ואמר שנשלח אגרת גדולה כתובה וחתימה על גבה וכו'. ויהי כהיות הבוקר אסף הפרנס חודש המקום לשיבת הקהל, ואז שלחו אחרי הרב מהר"ם והרב מהר"ו והניחו האגרת על השלחן שלא נפתח עדיין החתימה וגם הפס"ד על השלחן וכאשר ראה המהר"ם האגרת עבה וגדולה נתן שמחה בלבו וחשב בדעתו אף אם לו יהיה לא כדבריו ממש מוכרח שיהיה קצת מפלפול שלו ג"כ, ואז כאשר פתחו האגרת והפשיטו המעיל שעל האגרת והוציאו אגרת נייר גדול ולא נכתב שם כי אם דברי שלומים לראשי ופרנסי הקהל ואח"כ וי"ו גדולה בכתב אשורית מתחלת הרף ועד סופו ובסוף נכתב: „הא לכם פירוש דברי התוספות" וחתם את עצמו. וכאשר ראו ראשי הקהל והמהר"ם תמחו ואמרו כאשר יצא הפס"ד ככה יעשה שמהר"ו יהיה אצלם רב והמהר"ם ידחה ממקומו וככה עיכובא. אז השיב אא"ו מהר"ו שחלילה וחם ח"ו ולהזכיר שחלילה מחמת זה ידחה מהר"ם ממקומו ואני מוחל, ואת והב בסופה, ובאם לאו הוא מוחל ג"כ, והשיבו הקהל שבלתי אפשרי לשבור הפס"ד ואז מחל הרז"ו ג"כ ולא רצה להיות אב"ד מפני כבוד המהר"ם, והקהל שלחו אחר הרב מורי זקני [ושם מבואר התיחסותו למהרש"א] מהרש"א [במגילת יוחסין למהר"ל מפראג (ווארשא תרמ"ט) דף ט"ז מובא שם בתשובות הב"ח החדשות סימן ל"ו מ"ג. נראה כי היה או דיעות חלוקות ולא היו מעשיו בהסכמת כל העיר, ומסורה בלובלין, כי היה מחלוקת ביניהם בקרבת המהר"ם בתחלה כי היו ביחד בלובלין והיה או וויכוח ביניהם בדבר הלכה וראיה אחת שהביא המהרש"א לדבריו בש"ס ולא נמצא אותו הגירסא אמר אם האותיות פורחות לכבודו אף גדולתו תברך לכבודו] שהיה באותו פעם אב"ד בק"ק אוסטרדה להיות אב"ד בק"ק לובלין. וחשבו מהר"ם ומהרז"ו שבודאי לא יעלה זאת על לב המהרש"א, מב' טעמים: א' שישמע שנדחו שניהם, וגם שאוסטרדה גדולה בערך מלובלין. וכאשר באה האגרת ליד המהרש"א נסע לק"ק לובלין ודרש שם. והם הלכו לבהכנ"ס לקבל פניו ולשמוע הדרוש שלו ולאחר הדרשה שלח המהר"ם למהרש"א להראות לו פירוש רש"י באותו סדרא דשבת

ההיא. והשיב המהרש"א שיש לו קבלה מאבותיו שלא יפלל עם בעה"ב ברש"י בחומש, שזה כל למודו ואני מרוד הן בפוסקים וחירושי הלכות ותוספות. וכאשר שמע זאת הלך המהר"ם לביתו, ותמה על המהרש"א מאד. ולאחר כמה ימים אחר זה אמר הרב מהרש"א להשמישים באם יהיה איזה ברית מילה סמוך לבית הרב מהר"ם או סמוך להרב מהרז"ו, יודיע לו, והוא רוצה לישב בעצמו על כסא אליהו. וכן היה. וכשהלך המהרש"א לבית המילה בא לבית מהר"ם וישב שם מעט עם המהר"ם לכבודו. וכן פעם אחת היה ברית מילה בשבת ישב המהרש"א ג"כ על כסא אליהו ז"ל והלך לבית מהר"ם והמהר"ם היה רוצה לישן באותו שעה, ואמר לרבייתו באם שיהיה כאן אז תאמרי לו שבדעתך להקיץ אותי ובודאי יאמר שלא להקיץ, אעפ"כ תכבדי אותו במיני מרקחת וכן הוה. כשבא הרב מהרש"א ואמרה שהרב בעלה ישן כעת ורצתה להקיצו ולא רצה המהרש"א, ונתנה לו מרקחת על כלי כסף מזהב. והיה מעט אבק על הבלי ויאמר המהרש"א זה אבק ריבית, באשר שהרב מהר"ם היה עשיר והלזה על עיסקא ג), אז השיגה הרבנית מה ברעת המהרש"א שאיזה אדם אמר לו עליו מלשינות, והשיבה שזה אבק לשון הרע. ואז כאשר מלא רצונו לשם שמים הרב מהרש"א דרש באותו שבת בבבב"ג ושאל לבני הקהלה שקושיא יש לו עליכם ואותה הקושיא גם עליו, רק שמה שקשה עליו הוא מתורץ. הלא קיי"ל שקהלת אוסמרהא גדולה בערך בכל האופנים מק"ק לובלין, האיד עלה על דעתכם לשלוח אחרי? ובאמת שגם עלי קשה הדבר האיד יצאתי מק"ק אוסמרהא לק"ק לובלין. רק התנצלות שלי באם שיהיה אוסמרהא כפלי כפלים כמו עכשו לא יהיה לי שני בעלי בתים הגונים כמו בכאן, הגאון מהר"ם והגאון מהרז"ו, ועליכם הקושיא במקומה עומדת, ודרש דרוש שלו. ואח"כ אמר: שאחרי ראותי רצונכם לשמוע לי בדרך קהל לרב, הנני גוזר שהרב מהר"ם והרב מהרז"ו יחזרו למקומם, וכן הוה. ואז הלך הרב מהרש"א לבית אכסנייתו. ומהר"ם ומהרז"ו אכלו עמו סעודה שלישית וישבו עמו ערך חצי הלילה. ובאות' שעה באו משולחים מק"ק פראג אחר מהרז"ו לקבלו לאב"ד לשם ומחמת שיהיה קרוב לשבת הוכרחו להיות משובתי שבת בכפר סמוך לק"ק לובלין. ואז ישב מהר"ם על כסא הרבנות בעצמו ולא קבלו ריש מתיבתא בימיו עד יום מותו. והמהרש"א נסע לביתו והגאון מהר"ש וואלף היה בק"ק פראג. עכ"ל. בשנת ש"מ"ז העתיק המהר"ם את מושבו לקראקא (ד) למלא מקום

(ג) בספר שיחת חולין פ"ח הזכיר זה ממהרש"ל וביבדוטי שמעתי שהיה זה לפי שהסכים על היתר הג"מ מענדיל ר' אביגדורש מלודמיר, שחלקו עליו הסמ"ע ועוד גדולי דורו כמבואר בקונטרס הסמ"ע. ואולי מזה בא התרעומת שהיה בינו ובין הסמ"ע בלבוב כמו שיבא הלאה. (ד) וכנראה שתשובתו בשו"ת שלו סימן ק"י"ח להגאון מו"ה מרדכי (*): „ואין כלי תשמישי בידו כי הם עדיין בק"ק לבוב" היה בעת בואו מתחלה לקראקא בעת היה עוד הגאון מוה' יוסף כ"ץ בע"ס שו"ת שארית יוסף.

(*) הוא הגאון מוה' מנדלי כ"ד נתן הסהן שחתם ח"ע שם סימן קל"א והוא האבד"ק בערזאן ור"מ

הגאון מוה' אלעזר אשכנזי בעל מעשה ה', ויוסף לקח, שנפטר אז בקראקא . לסבה לא ידענו שחרה הלך בשנת שנה' מקראקא ללעמבערג , ושם כתרוהו מנוחה . ושריפת לבוב (הזכרה בהקדמת הדרוש ליו"ד) גם אותו לא הכחידה . ויזכרנה בתשובותיו סי' ס"ח ק"ג, ושם סימן ק"ב הביא שסדר גיטין שלו נשרף . זאת ועוד אחרת הוסיפה צרה על צרותיו והוא : איש צעיר לימים ממשפחתו נחלה פתאום בוויין והפצירו בו קרובים של אשתו ליתן גם לאשתו לבל תפול לפני יבמה והבטיחוהו שבשיעמוד מחליו תשיב להיות אשתו כבראשונה . והגאון מוה' ישע וואלק כ"ץ ר"מ דק"ק לבוב בעל הסמ"ע, והג"מ חנוך הענדל ר"מ דק"ק לבוב הם סדרו הנם בוויין . ואחר שחזר לאיתנו לא רצתה לשוב אליו עוד . והגאון בעל הסמ"ע בתשובות גאוני בתראי סימן ק"ב והמשאת בנימין מסימן ע"ה עד סימן ע"ח והמהרש"א (ה) בסוף חידושי הלכות לגיטין והרב הב"ח בתשובותיו החדשות סימן צ' וצ"א היו מהמקלין שהיא מגורשת והמוציא לעז ילכד בחרם ר"ת, ולעומתם הגאון מהר"ם ועמו הגאון מוה' מרדכי יפה בלבושיו והג"מ בנימין בינש מפוזנ' בשו"ת שלו מסימן קב"ב עד סימן קכ"ו הכריחיה להנשא לבעלה הראשון . מוכן כי לא היה דעתו נוחה מהם . גם בענין שידוך נפלגו בדעותיהם בתשובות פ"ב . גם בענין תולעים בריאה בתשובות קכ"ז . ובמצבת קודש ח"א א' סימן י' יסופר בשם הפנקס מהח"ק כי הג"מ אברהם שרענצילס האבד"ק לבוב בע"ס איתן האזרחי שהיה אז אחד המיוחד מיקרי העדה תורה וגדולה בו נצמדים , תלמיד להסמ"ע , עשה משתה לחתונת בנו , וקרא למהר"ם מלובלין האב"ד דשם . אחר כלות המשתה הלך הג"מ אברהם שרענצילס אחרי המהר"ם ללותו לביתו, והביטה האשה הרבנית (אשתו השניה בת הג"מ פנחס הרוויץ מקראקא , כי הראשונה מתה על פניו שס"ד) כי הג"מ אברהם שרענצילס הולך אחריו והוא אינו רואה . אמרה אליו בזה"ל : אינך רואה שנברא רבה כזה הולך ללוותך , ויען ויאמר לה : האם רבו הגאון לא היה ראוי

(ה) רבים שיערו לפי שחלק עליו המהרש"א בזה, לכן הזכיר המהר"ם בחידושי לשבת (דף פ"ד) דברי המהרש"א בד"ה מפץ במת ובא"ד מה לפכים וכו' שלא בדרך הכבוד (*) ע"ש . אבל הרואה חידושי מהר"ם המסודר שכתב אחר ע"ז , ואחריו כל סדר מועד וקדשים שחרות כסדר לימודו , יראה כי כתב זה עוד כמה שנים לפני שע"ב השנה שקרה בה המחלוקת אודות הגט הנ"ל . ובסימן קכ"ז בתשובותיו אודות הגט מו"י הביא את הרב מהרש"א בשם : „אהובי מחותני האלוק המרומם פ"ה ר"ג ור"ג מוהר"ר שמואל סג"ל יצ"ו . והסבה האמתית היא , כי איש האמת היה רבינו מהר"ם ולא נשא פנים בתורה כאשר נראה במקומות רבים בשו"ת שלו . ואולי לא ידע מי חיבר את המהרש"א כי בתחלת דפוסי חידושי , לא נזכר שמו , רק חד מבני ישיבה דק"ק פוזנ', ולכן לא הזכיר המהר"ם שם שם המהרש"א .

דק"ק לבוב . בע"ס לאן קדשים על סדר קדשים , ונפטר בלכוב כ"א תשרי ש"א ונטח מלכתו נמלכת קודש ח"א ו' סימן ז' וח"א כ' סימן י"ח, ובהקדמת ס' בערי עזרה על אה"ע (לנוב 1866) כתב שהיה לאן קדשים היה חתן המהר"ם מלובלין אבל מאותה התשובה נראה שאין זה אמת .

(*) עי' הלאה במאמרנו המהר"ם והלך נפשו . הערת העורך

ג"כ שילך ללוותי? מיד חרה אפו של הג"מ אברהם שרענצילס. אך המתין עד כלות החתונה. אז עשה אסיפה גדולה וקרא לכל הפרנסים, ופרנסו דר"א. כי הג"מ אברהם שרענצילס היה ג"כ פרנס דר"א ונשיא אה"ק וצוח לפני הועד לאמר: כבודי אני מוחל אך כבוד רבי הגאון הסמ"ע אינני מוחל. ובכן דעתי שמהר"ם לא יהיה פה לאב"ד. ונפלטו הפרנסים ברעותיהם וסוף הדבר היה שמשעם המלך הוכרח המהר"ם לנסוע משם. ובשנת שע"ד נתקבל שנית לאב"ד בק"ק לובלין¹). ויגיע וימת ביום ד' י' אייר שנת שע"ו ועתה לא נודע מקום קבורתו בלובלין. ובין נוסחי מצבות חצר מות מאז נמצא גם נוסח מצבתו. ואלה הדברים נחרתו על מצבתו: מ'ש'י' ח' ה' א'ב'י' (לפ"ק) רכב ישראל ופרשיו, מאיר לארץ וקדושו. אור חכמים וישרים, יחיד בדורינו בכל עברים, ראש לועד הנבחרים, ביום רביעי נמלו המאורים, נר לדור דורים. גם שר למאיר ובא קרא עלינו חושך יום בצהרים, דבר ודין קשה וחמורים, לו הקריבו להשיב בסברים, ידו הגדולה הראה בחכמת סתרים. הרביץ תורה והעמידה בהדורים, וי לנו בחודש זיו הורם העמרה מכל המורים. מורנו ורבינו הגאון רבן של כל בני הגולה מוה"ר מאיר וצלה"ה ב"ר גדליה האב"ד ור"מ דקהלתינו, לסדר אחרי מות קדושים, קדושתו ופרישתו יזכר ויגן עלינו, יסופר לדור אחרון שקול כמשה ואהרן. תנצב"ה.

ג.

תלמידי המהר"ם

רבינו מהר"ם ז"ל העמיד תלמידים למאות, ומן המפורסמים ונודעים לנו הם המה: א. הגאון ר' מאיר כ"ץ האבד"ק אמסטיבאווי מאהליב בעמ"ח ספר גבורת אנשים, בהגאון מו"ה משה האבד"ק דאנהויין וזאבי הש"ך (תשובתו בחלקת מחוקק אה"ע סימן י"ז ס"ק כ"א). ב. הגאון מו"ה ישעיה ז' סג"ל הורוויץ בעמ"ח ספר של"ה. יש לו הסכמה בספר נשמת אדם, שפע מל. ויש לו תשובות בשו"ת חינוך בית יהודה (סי' ו' קי"ח קמ"ה) והובא במהר"ם שו"ף חולין (רף ג"ז), והביאו המהר"ם בתשובותיו סימנים ב' י"א ל"ט מ"ט. ג. הגאון מוה' משה ר' יצחק ר' בינמש מק"ק פינסק אבד"ק לובלין בע"ס מהדורא בתרא, חתן המהרש"א. הביאו בתשובות מהר"ם סי' פ"ו פ"ז. ד. הגאון מוה' נתן שפירא

1) בלובלין נמצא בהכנ"ס של מהר"ם העומד על עזרת נשים הימיני לביהכנ"ס המהרש"ל (עין כרם שלמה הג"ל פ"א) עם עזרת נשים בצד הבהכנ"ס. ושם עד היום כקום מסודר לעיו"כ קטן. ולמעלה בכותלי הבהכנ"ס מטילי ברזל מכותל לכותל. האגדה תגיד כי בשנת ת"ז עת נלחמו הפולנים עם חיל אלעקסיי דוכס מאסקווא והקאזאקים, והם הבקיעו ובאו לעיר ונהרגו או כמה קדושים, אז הטילו נסרים על מטילי ברזל, ושם היה רכיש העדה וקציניה. 2) וצ"ע ברברי הרב עיר הצדק (בהערות צד 35) שהשל"ה החריס על הקונים שו"ת מהר"ם.

מקראקא בע"ס מגלה עמוקות הביאו בתשובותיו סי' צ"ב צ"ג ק'. ה. מחותנו
הגאון מוה' שמואל זנוויל מקראקא אבד"ק ראזני הובא בכתנות פסים (דף כ')
ובשו"ת פני יהושע. והובא בשו"ת מהר"ם סי' ס"ה ק"ה ק"ו ק"ז. ו. הגאון
מוה' יהושע ז"ל מקראקא בעמ"ח ספר שו"ת פני יהושע וברוב תשובותיו הביא
את רבו מהר"ם. ז. הגאון מוה' דוד מעביל שפירא מקראקא אבי הרב מחבר
ספר מיב הארץ הביאו המהר"ם בשו"ת סימן ק"ח. ח. הגאון מוה' יעקב אבד"ק
ליקאווי, בריסק, לובלין ונפטר שם יום ו' ט"ז כסליו ת"ד והספידו בס' תפארת
ישראל, כת"י באוקספורד (פ' וישב), והוא היה בן הג"מ נפתלי הירש האבד"ק
לודמיר ואבי זקנינו הרב ר' העשיל מקראקא. ט. הגאון מוה' נתן שפירא ר"מ
ורדשן בלובלין, נפטר שם י"ז אלול ת"ב, נזכר בתשובות ב"ח החדשות סי' נ"ו
ס"ד, בספר ברכת המים שמות אנשים אות ז' ובטיב ניטין סימן פ' וחיבר פירוש
על ברהמ"ז דרך פרד"ם בצירוף פומנים למהרש"ל, לשבת. הוא היה בן הגאון
יצחק שפירא מלובלין בהג"מ נתן מהוראנא בע"ס מבוא שערים. י. הרב
החסיד מוה' נתנאל מלובלין הובא בשו"ת הב"ח סי' פ"א. י"א. הג"מ יוסף אשר
ב"ד משה ר"מ דק"ק לובלין, נפטר ב"ג תמוז שצ"ה. י"ב. הג"מ שמואל בהג"מ
אליעזר אשכנזי מקראקא, הוא חבר חידושי גפ"ת על כתובות וקידושין
(פרוסטיין שע"ח) והיה ר"מ באפמא. י"ג. הג"מ מרדכי משעברשין בהג"מ
נפתלי הירש בעמ"ח ספר קמורת הסמים על התרגומים. י"ד. הג"מ יעקב
במוהר"פ מקרעמניץ האבד"ק פינמשוב הביאו בספר ברכת טוב נהרג בגזירת ת"ח.
ט"ו. הג"מ שמשון באך אבד"ק אוסמרהא הביאו בשו"ת מהר"ם סימן קכ"ב
ובקונטרס אוצרות חיים לר"ח ראפופרט ובמגילת יוחסין למהר"ל ובס' שם
ושארית לש"ב הרה"ח ר' יוסף כהן צדק (צד 61). ט"ז. הגאון מוה' יחיאל מיכל
מיימר מקראקא בעמ"ח ספר ברכת המים והובא בגאונים בתראי. י"ז. הג"מ
אפרים ולמן שור אבד"ק שעברשין, בריסק, הוראנא, לובלין במח"ס תבואת שור,
קיצור הבי' (לובלין שע"ו), הביאו בשו"ת ב"ח החדשות סימן ב', בלב אריה
(פ' וירא), לחם הפנים יו"ד סימן רע"ח ובעיר תהלה. ונפטר בלובלין כ"ח תשרי
שצ"ד. הוא היה בן הג"מ נפתלי הירש שור אבד"ק לובלין והגליל. י"ח. הג"מ מאיר
ז"ק אבד"ק לבוב. כ"כ בשו"ת איתן האורחי בסופו, ובסוף קונטרס אוצרות
חיים. י"ט. הג"מ צבי הירש מרגלית מקראקא אבי הג"מ יעקב קאפיל בע"ס
מזבח יעקב (רפוס ווינעצא). כ. הג"מ ישראל איסר אבד"ק אפמא בהג"מ
שמחה בונם מקראקא. יש לו תשובות בשו"ת גאונים בתראי סימן ל"ט, שו"ת
ב"ח סי' קל"ז, ב"ח החדשות סימן כ"ה. פ"א. הג"מ חיים האבד"ק קרעמניץ,
הובא בשו"ת פני יהושע ח"א חאה"ע סימן י"ג, והספידו בס' איתן האורחי
(פ' יתרו), והביאו במגילת יוחסין למהר"ל, חתן הג"מ אלעזר האבד"ק
פפד"מ בהמקובל ר' הירץ חזן.

ד.

שמות בניו נכדיו ויצאי חלציו

מבניו הנודעים לנו הם המה: א. הגאון מוה' גדליהו אבד"ק ליבמלא הובא בהקדמה למר אחיו בתשובות מהר"ם, חתן הגאון מוה' אהרן אבא הלוי ר"מ דק"ק לבוב, הביאו בשו"ת מהר"ם סי' כ' ס"ב קמ"ו קמ"ז קכ"ב קל"ד קל"ט ק"מ, ובאיתן האזרחי סי' ל"מ, ובשו"ת הב"ח. ב. הגאון מוה' יצחק המוציא לאור והכותב הקדמה בראש תשובות אביו. וכנראה שהוא המוזכר בתשובת מר אביו סימן ק"מ, חתן הגאון מוה' ליבא האבד"ק סאמנוב הובא בשו"ת מהר"ם סימן כ"ד ובשו"ת משאת בנימין סימן ז'. ג. אשת הגאון מוה' אליעזר ליפמאן היילפרין גבאי מלובלין (שה"ג החדש מ' ס"ט, ושם במעות ליטמאן, כמבואר בגוף הכ"י) בהגאון הגדול מוה' אברהם היילפרין אבד"ק לבוב בעמ"ח ספר אהבת ציון עה"ת (לובלין שצ"ט), והובא בשם „מחותני" בשו"ת מהר"ם סימן י"ד, נפטר בלבוב י"ט טבת ת"מ, בן הגאון מוה' משה היילפרין אבד"ק בריסק, בע"ס זכרון משה עה"ת (לובלין שע"א), הובא בשו"ת רש"ל סימן י"ט ובהאסיף תרמ"ו (צד 101), ובשם „מחותני" בשו"ת מהר"ם סימן י"ח (חותנו של המהרש"א כמבואר בגדולת שאול, ובמצבת קודש ח"ד) בהג"מ אליעזר ובלוין היילפרין.

הגאון מוה' אליעזר ליפמאן היילפרין הג"ל חתן המהר"ם, בניו היו: א. הגאון מוה' יצחק אייזיק ח' האבד"ק מיקטין הובא בשו"ת בית יעקב לחותנו, ספר עולת יצחק שו"ב (דף י"ט), יש לו הסכמה בס' מגדול דור, סידור שער השמים לשל"ח. ב. הגאון מוה' כהריאל זקינו של הרב סדר הדורות. ג. הג"מ יעקב מלובלין הספידו בס' איתן האזרחי (פ' נשא). ד. הג"מ אברהם הובא בשה"ג החדש מ', ס"ט. ובהאסיף תרנ"ד צד קנ"ז. ה. הג"מ בנימין וואלף בע"ס נחלת בנימין (אמשטרדם תמ"ב) יש לו הסכמה בספר מראה יחזקאל, היה חתן הגאון האמיתי מוה' יעקב האבד"ק בריסק לובלין.

הגאון מוה' בנימין וואלף בניו היו: א. הג"מ נפתלי הירש אבד"ק פינמשוב לובלין. נפטר בלובלין יום ו' עש"ק כ"ב אלול תמ"ב והובא בס' ברכת הובח (זבחים לג), הקדמת ספר מגן דוד (להרה"ק ר' דוד מטאלנע) הוצאה שניה לבוב, זרע ברך (פרשה וישב), ידי משה על המדרש רבה (דברים פ"ו אות כ'), מגלה עמוקות (פרשה בהעלותך), ראש יוסף על הש"ס. ויש לו הסכמה בספר בית יהודה, זרע אברהם עה"ת, עולת תמיד ושבת על אור"ח. אשתו הרבנית המפורסמת ביראה בחכמה מרת פייגעלע נפטרה

ח) בניו היו הגאון מוה' אליעזר ליפמאן היילפרין אבד"ק טארניגראד. הגאון מוה' יואל היילפרין אבד"ק לויצק, פינסק, אוסטרהא. (יש לו הסכמה בס' בית שלום. בית הלל. כבוד חכמים) והגאון מוה' יחזקאל היילפרין מאפטא שהו"ל שו"ת מהר"י הלוי (גאיוויט תצ"ט).

בלובלין יום עש"ק ו' תשרי תנ"ב היא היתה בת זקנינו רבי ר' העשיל מקראקא. והוליד ממנה : א. הג"מ בנימין וואלף. חתן הג"מ אלי' ליב חתן הרב בעל מהדורא בתרא (הקדמת מגן דוד הנ"ל). ב. הרבנית מרת הרסה אשת האלוף הפרנס מוה' חיים ב"ר שמואל ז"ל דרשן (אבי הר"ב עיר בנימין) וה"ר חיים היה אבי הפרנס דד"א המפורסם מו"ה אברהם ר' חיימל מלובלין שהובא בספר לוחת העדות.

הגאון מוה' אברהם ב"ר ליפמאן גבאי הנ"ל, בניו היו : א. הגאון מוה' זעליג בעל שם, חותנו של הג"מ אלעזר ליזר, נפטר בלובלין תפ"ו. ב. הגאון מוה' בנימין וואלף הפרנס דד"א חתום ר"א ר"ל בהסכמה על ספר בית יעקב (תנ"ג) שערי בנימין והובא בספר אנשי שם סימן קי"א ובפנקס הח"ק תמ"ח תמ"ט ונפטר בלובלין יום עש"ק כ"ז כסליו תס"ה. ג. הרבנית אשת הג"מ ישראל איסר האבד"ק לובלין בהר"ב מהדורא בתרא חתן המהרש"א. ד. הגאון מוה' ליפמאן אבד"ק חעלמא.

הגאון מוה' בנימין וואלף ר"א ר"ל הנ"ל בניו היו : א. הרב הגדול מוה' משה ז"ל מלובלין נפטר שם ה' שבט תקי"א, הובא בספר אנשי שם סימן קי"א. ב. הרה"ג מוה' אלעזר אבי הרה"צ מו"ה בנימין וואלף, נפטר בלובלין י"ב שבט תקכ"א. ג. הרה"ג מוה' יחיאל מיכל רב בליפרשיהל בהכנ"ס דשם. ד. הרה"ג מוה' צבי הירש נפטר בלובלין כ"ו טבת תקי"א. ה. הרה"ג מוה' מאיר ז"ל האבד"ק חעלמא, אפטא, לובלין. ויש לו הסכמה בספר אהל יעקב חידושי אגרות, אבן העזר על מ"ס, ברית שלום, זרע ברך שלישי, זרע ישראל, מגן אברהם (הוצאה ראשונה אמשטרדאם), פנים מאירות ח"א, וחידושי הובא בספר קול יהודה תענית (דף כה). הגאון מוה' מאיר ז"ל היה חתן הגאון מו"ה דוד האבד"ק אוסטרדא בעל הט"ז והוליד ממנה האשה הצנועה מרת דאבריש אשת הגאון הפרנס דד"א מו"ה משה דאבריש כמבואר בספר מנחת משה (ווארשא תרמ"ב). אחרי פטירת אשתו לקח את הרבנית הצנועה מרת העסיא ע"ה בת הגאון מאור הגולה רבי רבי העשיל והוליד ממנה : א. הגאון המפורסם מוה' יהושע העשיל ז"ל מחעלמא פו"מ דד"א. יש לו הסכמה בס' דמשק אליעזר, חתן הגאון המפורסם יצחק ר' אשר-ס מק"ק רישו בהג"מ משולם זלמן מ"ק ווילנא בהג"מ בנימין וואלף אבד"ק ומיגראד בעמח"ס עיר בנימין (אחי הפרנס ר' חיים חתן ה"ר בנימין וואלף ר"א ר"ל), חתן הר"ר אברהם הלוי מקראקא חתן הג"מ יהושע מקראקא בע"ס מגיני שלמה ושו"ת פני יהושע. ב. הקצין המפורסם אביר הרועים התיר הגדול מוה' משה פרנס דד"א חתן הקצין המופלג מוה' שמעריל ז"ל חתן הג"מ יואל אבד"ק שעבערשין בע"ס מגיני זהב בן בתו של הג"מ דוד אבד"ק לבוב בעל הט"ז.

הגאון מוה' משה פרנס הנ"ל בניו היו : א. הרבנית מרת בת שבע ע"ה אשת הקצין המופלא גן הדסים מוה' שמואל אבד"ק עיר חדש גליל קראקא אבי

הגאון מוה' אברהם יהושע העשיל מאפמא . ומנוחתו כבוד בק"ק מעיבז . חתן הקצין המופלג מוה' יעקב ז"ל מק"ק טומשין בהרב מוה' יהושע ז"ל בהג"מ יעקב בע"ס ברכת יעקב . ב. הרבנית מרת וויטל אשת הג"מ שמואל (בהג"מ אליעזר ליפמאן היילפרין אבר"ק חעלמא) אבי הג"מ אריה ליב היילפרין אבר"ק אפמא , סאניטשוב , בע"ס חידושי מהר"א על גיטין (רבו של הג"מ יעקב יצחק „היהודי" מפרשיסחא) ויש לו הסכמה בס' מעשה חושב , חוסן ישועות . אבי הג"מ ישראל אבר"ק ווישינראד , ווענגראווי והגליל . יש לו הסכמה בס' אלופי יהודה (ווארשא תקע"ח) , צמח לאברהם (שם תקנ"ה) . ג. הג"מ ישכר בעריש אבר"ק לובמלא הובא בס' אדני פז (פרשה לך) , יש לו הסכמה בס' בית לחם יהודה על יו"ד (זאלקווי תפ"ט) . ד. הג"מ עוזר אבר"ק באמבערג הובא בחק יעקב סימן תמ"ג סק"ז . ה. אשת הגאון מוה' יוסף אבר"ק לבוב , יש לו תשובות בשו"ת איתן האזרחי סימן כ"ב וסימן מ"ד , והובא בשו"ת צמח צדיק סימן מ"ב והסכים על שו"ת יו"ד , ונפטר בלוב ביום ג' ט"ז תשרי תי"ב , והספידו באיתן האזרחי פרשה אמור , ויש לו הסכמה בס' נחלת יעקב (אמשטרדם תי"ב) , אחי הגאון מוה' יעקב ר"מ דק"ק לבוב (בע"ס קיצור אברבנאל הובא בקאמאלאג לפרופיסור שמיני-שניידער ויש לו הסכמה בס' זכרון משה וחתום בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן קכ"ב) בהר"ד אליקים היילפרין הנקרא געץ , בהג"מ יוסף אשכנזי היילפרין . נפטר יום ה' ב' ניסן שפ"ב בק"ק פאדווי , בהג"מ יעקב יהושע היילפרין מאפמא וראב"ד בק"ק פאדווי , בע"ס שו"ת נחלת יעקב (פאדווי שפ"ג) , והובא בשארית יוסף סימן ס' . בני ה"ר יוסף הנ"ל : א. הרה"ג מו"ה זאב וואלף . ב. ה"ר אריה ליב . ג. האשה מרת ליבא אשת הגאון מו"ה משה ב"ר דוד סג"ל הובא תשובותו בספר איתן האזרחי סימן מ"ג . ד. אשת הגאון מו"ה נחמן הכהן האבר"ק בעלזא , דוכנא . יש לו הסכמה בס' לב אריה עה"ת , נחמת ציון , צפנת פענח חדש . הוא בן הגאון מוה' מאיר ראפפורט מגזע הג"מ שמחה מפרוסטיץ בע"ס קול שמחה , שיר ליום השבת (פרוסטיץ שס"ג) , ב"ר גרשון כהן איש פורט רפא (*) מוויניציא , אחי ה"ר יחיאל רפא (תלמיד המהר"ם פאדאווי ונפטר בוויניציא י"א סיון של"ז אבי הרה"ב חות יאיר הראשון) בנו הג"מ אברהם כהן רפא . נפטר בק"ק פורטו י"ז מרחשוון שנ"ד (אחי הג"מ אריה ליב אבר"ק פראג אבי הג"מ ישראל יחיאל ראפפורט מקראקא , נפטר שם שע"ד והספידו בספר איתן האזרחי . אבי הג"מ אברהם ראפפורט הכהן ז"ל שרענצילס האבר"ק לבוב בע"ס איתן האזרחי .

(ט) (הערה זו היא לצד 48 לסוף שורה 18) על מצבת אבן קבורתו בלובלין (בין הגאון מו"ה יצחק אייזיק אבר"ק לובלין בהג"מ אריה יהודה ליב סג"ל , ובין הג"מ צבי הירש אבר"ק לבוב לובלין בהג"מ זכריה הנביא) נכתבו הדברים חאלה : „חשך השמש וירח קדר . בפטירת צאן קדשים רועה עדר . יום השישי ויכל המלוכה מכבוד מורינו הגאון המפורסם מוה' מאיר וצוקלה"ה כי נעדר . אשר אור תורתו היתה זורחת בק' לובלין והגליל . ה' ימים במרחשוון נסתלק והלך בחדר לפנים מן החדר . לפרט פ'ג"ת הרמק מעין כל לא נעדר וה' פרצות עמו יגדור תנצב"ה" .

(*) יעניין בס' תולדות אבי משפחת ראפפורט מאת הרה"ח רייפמאן ז"ל .

בני הג'מ נחמן הכהן הג'ל: א. הגאון מוה' גרשון הכהן ראפפורט אבד"ק בעלזא, הובא בפרת השער לס' אהל יוסף ובהקדמת בן בתו בספר הלכה אדם מישראל. ב. הגאון החסיד מוה' בנימין הכהן ראפפורט מ"מ דק"ק בערזאן. ג. הרבנית מרת מיכלא אשת הג'מ אברהם עפשטיין מסאטנוב אבד"ק רעכניץ. הובא בספר אור נעלם סימן כ"ח פמ"א ח"ב סימן ס"ה. בן הג'מ מאיר הלוי בן האלוף הרופא הג'מ יחיאל מיכל עפשטיין חתן רבנו הלבוש. בתו מרת בילא ע"ה אשת הג'מ ראובן מלבוב. אבי הג'מ מרדכי גימפל ראבד"ק לבוב בע"ס מפלגי ראובן. ד. אשת הג'מ שמואל נפתלי הירץ אבד"ק בריסק בהג'מ אריה יהודה ליב אבד"ק סטאבניץ, ואמישמש, בריסק, קראקא, בע"ס שו"ת שאגת אריה וקול שחל, בהג'מ שמואל הירץ ז"ל בהג' בעל הב"ח (פתח השער לספר עץ הדעת טוב, לנכדו). ה. הגאון מוה' משה מאיר הכהן ראפפורט מלבוב. הובא בס' זכר החיים לבן אחיו הג'מ חיים כהן ראפפורט דרוש ז'. ובפתח השער לס' ברוך מבנים אשר חתן הג'מ שמואל שמעלקא אבד"ק אוסטרדא. הוא אבי הג'מ יצחק הכהן ראפפורט ז"ל אבד"ק אוסטרדא ואבי הג'מ ברוך אברהם ראפפורט אבד"ק הוראדנא, פיורדא. נפטר שם כ"ג ניסן תק"ו (הובא בהערותי לאנשי שם להרה"ח ר"ש באבער סימן שנ"ב) ואבי הג'מ ישראל הכהן ראפפורט אבד"ק ביהאווין, ואבי הרבנית אשת הג'מ נתן נטע אבד"ק טורבין. יש לו תשובות בס' ברית אברהם (ברלין תקי"ד), ר"ח כהן מלבוב חיו"ד סימן ל"ז וסימן ל"ח ול"ט, חתנו הג'מ יוסף תאומים אבד"ק איסטראווצי. וממנו משפחות גדולות עד דורינו לשם ולתפארת.

הגאון מו"ה ברוך אברהם הג'ל בניו: א. אשת הג'מ שמואל שפירא אבד"ק פראג והביאו ביערת דבש ח"א דרוש י"ג, תורת הקנאות ליעבץ (צד 79) נפטר שם ט"ו שבט תק"י ונוסח מצבתו בגלעד סימן צ"ו. בן הג'מ אליהו שפירא אבד"ק טיקטין, פראג, בע"ס אליהו רבה או"ח, וחידושי גפ"ת, נפטר שם ח' ניסן תע"ב ונוסח מצבתו בגלעד סימן צ"ו. ב. הג'מ אריה ליב הכהן ראפפורט אבד"ק שנייטיב, הייצפעלד, וירצבורג. ויש לו הסכמה בחי' הרא"ם עה"ת יו"ד חידושי מהר"ם לובלין (זולצבאך תקי"ב). ג. הג'מ צבי הירש הכהן ר"פ אבד"ק וואלירשטיין, האמבורג. ויש לו הסכמה בחידושי מהר"ם מלובלין (תקי"ב) אבי הג'מ שמחה בונם ר"פ בע"ס חידושי הרשב"ץ על כתובות וגיטין. פרפרת רשב"ץ על תמניא אפי. ואבי הג'מ יצחק כהנא אבד"ק בינא. הביאו בנודע ביהודה קמא סימן א' ויש לו הסכמה בספר מראה כהן. ד. הג'מ יצחק ראפפורט אבד"ק וואלירשטיין. ויש לו הסכמה בס' אליהו רבה על ט"ס. ה. הג'מ זאב וואלף ר"פ מפירדא. אבי הג'מ יצחק האבד"ק לייפניק בע"ס דרכי תשובה כת"י מאה שערים, אבי הג'מ בנימין זאב וואלף הכהן ר"פ האבד"ק פאפא, בע"ס שמלת בנימין, עדות לישראל והובא בתשובות איש ריבו החתם סופר חחו"מ, נפטר ועש"ק ט' ניסן תקצ"ד. ו. אשת הג'מ ישראל אבד"ק

אפיבאך, והובא בס' עיר דוד (דף ס"ח), בהג"מ נפתלי הירץ האבד"ק לבוב. ו. הג"מ שמחה הכהן ראפפורט אבד"ק הוראדנא לובלין. יש לו הסכמה בס' אור ישראל, בית יעקב (תצ"ו), ורע בירך שלישי, מגיני שלמה, ראש יוסף על ש"ס, והובא בס' אוצרות חיים, לנכדו ר"ח מאוסמרהא ס"ו ע"א ע"ב, דברי אריה כת"י, כנסת יחזקאל סי' מ"ז כ"ז, עמרת צבי (דף ג"ו), עיר דוד סימן פ"ב, פרדס רמונים, קול יהודה, שכל טוב (זאלקאווי תק"מ) פ' לך ויחי. ויש לו פירושים בס' זכר החיים לבנו (דרוש מ"ו מ"ז), נפטר בק' שעברשין ו' אב תע"ז בדרך חלוכי לקבל הרבנות דק' לבוב. ה"ר שמחה הג"ל היה חתן הג"מ ישראל סוינינער אבד"ק דובנא. וביוונו שני חתן הקצין ר' ירחמיאל מויוס מלובוב. בנו הם: א. הרבנית אשת הג"מ חיים יהודה ליב וויסינגא ז"ל אבד"ק קידאן, לבוב, יאריטשוב, נפטר שם ג' שבט תק"ל. ויש לו הסכמה בס' מאמר מרדכי עה"ת, מעמי המסורה, עדות ביהוסף (למר אחיו הג"מ יוסף מגלונא) והובא בהקדמת שו"ת בית יעקב להג"מ יעקב היילפרין אבד"ק ווואניץ. בהג"מ אליעזר סג"ל אבד"ק העלישוי. ב. הג"מ גרשון ראפפורט הכהן אבד"ק אייברענהיים (עלויס) מנענצא, נפטר שם כ' אייר תקכ"ח. ג. הרבנית מרת רבקה אשת הג"מ אריה ליב אבד"ק נאוהרדאק, וויטעפסק, בע"ס דברי אריה כת"י. ד. הג"מ נחמן הכהן ראפפורט חתן הקצין מוה' דוד כתבן חתן רבינו הש"ך. ה. הרבנית מרת שרה נפטרה בלובלין ר' אייר תקל"א אשת הג"מ צבי הירש אבד"ק האלבערשטארט, והובא בס' זכר החיים, לגיסו (דרוש כ"ה) ובכמה ספרים. בהג"מ נפתלי הירץ אבד"ק קאוולי, טיקמין, לבוב. בהג"מ ישראל אשכנזי. בנו הובא בהקדמת ספר מגן דוד (הוצאה שניה). ו. הג"מ יוסף ראפפורט הכהן ראבד"ק פינסק, מינסק (תולדות הרב סדה"ד צד 4). ז. אשת הגאון המפורסם מוה' שלמה זלמן אבד"ק בייאלו, בהג"מ יעקב לודמיר אבי הג"מ צבי הירש אבד"ק לוקאטש, בע"ס חמדת צבי, אבי הה"צ מוה' יעקב, אבי הרב מוה' יחזקאל, אבי הקצין מוה' זלמן וויטקינד משקלאב. ח. הג"מ שלמה ר"פ הכהן האבד"ק חעלמא (ברכת יעקב, לנכדו). ט. הג"מ צבי הירש ר"פ הכהן אבד"ק וואלקאווסקי, בוקטשוויטש, הובא בספר דברי אריה וחתום בנב"ע ב"ת כנסת יחזקאל. י. הג"מ בנימין וואלף הכהן ראפפורט האבד"ק קאלמירא פוסק לוקאטש בע"ס גבולת בנימין עה"ת הובא בתשובות אחיו חאה"ע סימן א'. יא. הג"מ ישראל הכהן ראפפורט אבד"ק קאלוורא, פוסק, הובא בסיומא דספרא שבתשובות מר אחיו מוה' חיים הכהן הג"ל. חותנו של הר"ר יצחק מוואלאזין אבי הגאונים המאוה"ג מוה' חיים אבד"ק וואלאזין והר"ר שלמה זלמן המשוכח בספר תולדות אדם והר"ר שמחה והר"ר נחמן וי"ע. יב. הגאון מוה' חיים הכהן ראפפורט אבד"ק ויטעל, סלוצק, בנו וצאצאיהם מפורסמים רבנים גדולים עד ימינו אלה.

הרב הגדול מוה' ישראל איסר אבד"ק לובלין חתן ר' אברהם בן הגאון ר' ליפמאן היילפרין הג"ל הוליד: א. הרבנית מרת דרעיל ע"ה אשת הג"מ אליעזר

ליפמאן היילפרין אבד"ק חעלמא, יש לו הסכמה בספר שערי שמים. בן הר' אברהם בר' ליפמאן הנ"ל וילדה לו את האשה מרת דינה ע"ה אשת הר' צבי הירש ז"ק וממנו כמה משפחות נכבדות הלא הנה כתובות על ספר דעת קדושים (פעטערבורג) ואחרי מות בעל נעוריה נשאת להגאון האדיר מו"ה אברהם אבד"ק נווארדק וילדה לו את הג"מ ישראל איסר אבד"ק פינסק, בריסק י). יש לו הסכמה בס' באר יצחק על תיקוני זוהר. עוד אחת מבנותיו היתה אשת זקני הגאון מו"ה עוזר אבד"ק מעזריטש רוצוועל ונפטר שם. ויש לו הסכמה בס' אבן שוהם (לונדן תקל"ב), ויש לו תשובות בשו"ת עמרת צבי כת"י להג"מ צבי הירש מברלין. בהגאון הקדוש רבינו אברהם אביש אבד"ק פפר"מ בע"ס ברכת אברהם עה"ת וש"ס.

הג"מ עוזר היה אבי הג"מ ישראל איסר אבד"ק ריצוועל חתן הקצין המפורסם בדורו מו"ה משה מלעזריטש. הובא בפתח השער לס' מעין הכרכות מבנו.

הג"מ ישראל איסר היה אבי הרבנית מרת נאלדה רבקה גיטל נפטרה כלובלין תקצ"ב. אשת הג"מ נתן שנתקבל לאבד"ק לובלין ונרפסו ממנו הנהגות בסוף שו"ת שיבת ציון על הנובי (ווארשא תרמ"א), אבי הרב המאוה"ג המפורסם מו"ה אברהם אביש ז"ע מלובלין הוא מר אבי ועמרת ראשי תנצב"ה. הג"מ אברהם אבלי ז"ל פרנס דד"א יש לו הסכמה בספר דמשק אליעזר עה"ת נפטר בלובלין ד' דחווה"פ כ"א ניסן תק"ו, אבי הג"מ ישראל איסר, אבי הג"מ אברהם אשר אבד"ק אליק, אבי הג"מ יו"ט ליפמאן אבד"ק קאפוליא בע"ס קדושת יו"ט, נכדו כעת הג"מ יו"ט ליפמאן אבד"ק מיר.

הג"מ מרדכי ליבש'ס פרנס דד"א מק"ק זאלקווי. בניו: א. אשת הג"מ אלכסנדר שור בע"ס תבואת שור. ב. הג"מ אברהם אבלי אבד"ק זאלקווי חתן הקדוש מו"ה יצחק מזאלקווי. ג. אשת הקצין מו"ה יעקבקי מזאלקווי דובנא נכד המהר"ם מלובלין אבי הר"ר בנימין וואלף אבי הר"ר גדליהו חתום בלוחת העדות להר"ר יונתן מפראג אבי הרה"צ הג"מ אברהם חיים אבד"ק זלאטשוב בע"ס אורח לחיים. ד. הקצין הפרנס דד"א מו"ה ישראל איסר מזאלקווי הובא בהאסיף תרנ"ד וזרעו לברכה גדולי מדינתנו עד היום. ה. אשת הג"מ יצחק הכהן ראפפורט מאוסמרהא הנ"ל חותנו של הג"מ אשר עניול אבד"ק פינמשוב (ב"ר דוד) יש לו תשובות בשבות יעקב ח"א סימן ק"ו יש לו הסכמה בספר ברית שלום, זרע ברך שלישי, לקח טוב (פפר"א תס"א), מדרש רבה (אמשמ' תע"ה), מסגרת השולחן. נפטר בפינמשוב יום ה' י"א אדר תע"ו חותנו של מר

(י) מזכרונותיו עיין במכתבי הנדפס לספר עיר תהלה תולדות רבני עיר בריסק. עוד מתולדותיו תמצא בהקדמה לספר אגודת אוזב על דרוש להג"מ משה זאב אבד"ק טיקטין ובסוף ספר בית יעקב להג"מ יעקב היילפרין אבד"ק וואניץ ובספר זכרון טוב מהרה"ג מנעשביז (פעטריקאב).

זקני הג"מ יהושע העשיל אבד"ק וולין מארלא (בהר"ר ישכר בעריש מקראקא . בהר"ר העשיל מקראקא) חותנו של מר זקני הג"מ יעקב יוקיל הלוי איש הורוויץ אבד"ק באלחזה בראד גלוגא , ועליו סמכו הגאונים הבעל פני יהושע והכרתי ופילתי לדון ולהורות (וסילק עצמו כמכואר בלוחת העדות במכתב הר' אשר לעמיל ראבד"ק גלוגא) נפטר בק' גלוגא י"ג אלול תקמ"ו . בניו יבאו א"ה בתולדות זקניו הר"ר העשיל מקראקא אשר אתנו בכתובים .

ו

שמות הרבנים וגדולים שהובאו בשו"ת מהר"ם מלובלין

אלה שמות הגדולים אנשי השם שהביא רבינו מהר"ם ז"ל בשו"ת שלו :

א. הגאון מו"ה פייבש אבד"ק שידליב בריסק קראקא הביאו בתשובות סי' ב' פ"א . הוא רבו של הב"ח הביאו בתשובותיו סי' ל"ד פ"ז גאונים בתראי סי' מ"ד מ"ו אור"ח סימן תקפ"ד סק"ב ויו"ד סימן ע"ט והביאו בכבוד חכמים ובס' אליהו רבה אור"ח . ב. הג"מ יצחק יא) הביאו סימן מ"ו . ג. הג"מ משה ב"ר גד מווירמייזא הביאו בס' כ"א ופ"ח לבעוס על הר' יוסף אשכנזי האבד"ק מיץ . ובהערות לעיר הצדק (צד 34) הביא דברי הר' יוסף מרירות על המחבר, שמצא הרה"ח ש"ב ר' יוסף כהן צדק מלונדן . ד. הג"מ מאיר יב) סג"ל הביאו בתשובותיו סימן כ"ה וסימן ק"א . ה. הג"מ שמעון וואלף אווערבויד הביאו בתשובותיו סימן כ"ו (עין כרם שלמה תולדות הרש"ל פרק י"ז) . ו. הג"מ דוד ב"ר יעקב הביאו סימן כ"ח ובשו"ת הב"ח סימן פ"א ובעיר הצדק בהערות (צד 35) ובעיר תהלה . חיבר חידושי הלכות (שאלוניקו ש"י) , היה אבד"ק שעברשין . ז. הג"מ יהודה ליוואי המכונה מהר"ל מפראג הביאו סימן נ"א נפטר בפראג ח"י אלול שס"ט . ח. הג"מ צבי הירש הביאו בתשובותיו סי' נ"ב וק"ג . ובתשובת משאת בנימין סימן ק"ח הביא : „מו"ה יעקב ומו"ה צבי הירש י"צ" . לדעתי הוא הג"מ נפתלי הירש מרגליות ז"ל מלודמיר הובא בשו"ת הב"ח סס"י ע' ונפטר שם שפ"ב . ט. הג"מ זיסקינד סג"ל הביאו בתשו' ק"ד ומ"ב סי' מ"ו ר"מ דלבוט ונפטר שם י"ג ניסן ת"א . ובסי' נ"ג שם , הוא הג"מ זיסקינד מלובלין בן הג"מ יונתן נפטר בלובלין י"ד שבט ת"ג . י. הג"מ מרדכי יפה הובא שם סימן נ"ז וסימן קכ"ג הוא הר"ב הלבושים נפטר בפוזנן ג' אדר"ש שש"ע . יא . הג"מ דוד סג"ל

יב) אולי זה היה הג"מ יצחק אייזיק בר' יחיאל אבד"ק לבוב שבא עם המהר"ם עה"ח בוועד דר"א בלובלין שלא ישתדל לקנות הרבנות המובא במכתבי לעיר תהלה .

יג) כנראה שזה היה הג"מ מאיר עפשטיין אבד"ק ווענגראווי . אבי הג"מ אברהם עפשטיין אבד"ק הוראדנא בריסק . אבי החכם המוסלג מו"ה יחיאל מיכל עפשטיין . חתן הר"ב הלבוש וכנראה שהג"מ מאיר הנ"ל היה חתן ה"ר ישראל בן הר"ר שכנא . הביאו בס' ברכות המים שמות אנשים אות ש"ן .

היה אבד"ק מאנוסמריסק ור"מ דק"ק לבוב ושם נפטר כ"א כסליו ת"ט, הובא בשו"ת איתן האזרחי סי' י"ט מ"ג הביאו בתשו' ע"ו. י"ב. מחותנו יג) הג"מ ישכר אבד"ק ווירמייזא (מקודם היה אבד"ק פינסק) בה"ג מו"ה נתן שפירא מהוראדנא הביאו בשו"ת סימן פ"ח והובא במגלה עמוקות פ' שמות. י"ג. הג"מ משה מת אבד"ק אפמא גליל קראקא בע"ס משה משה הביאו שם בשו"ת סימן פ"ח והביאו בתשובות משאת בנימין (עיין שם ושארית לש"ב הרה"ח יוסף כהן צדק). י"ד. הג"מ ליב אבד"ק בריסק הר"ב מנחת יהודה עה"ת שם. ט"ו. הג"מ יוסף אבד"ק לבוב הוא ר' יוסף קאזי. ט"ו. הג"מ נפתלי צבי הירש אלמשילר בה"ר אשר שם סימן פ"ט אבד"ק קאנסמינא ואולי הוא ה"ר נפתלי הירש מלודמיר. יז. הג"מ שמואל. הוא ה"ר שמואל ב"ר משה ר' הלל'ס המובא בפתח השער לספר בית הלל. אבי הג"מ משה מאק אבד"ק שאריגראד וחותנו של הר"ב פני יהושע. יח. הג"מ בנימין שלום אבד"ק פודהייץ שם בתשובותיו סימן ק"י. יט. הג"מ שבת"י) מפרעמיסלא סימן פ'. כ. הג"מ שלמה רופא הביאו סימן קי"א והובא בהערות לעיר הצדק (צד 10) ובהערות ש"ב הרה"ח שוח"ה שם (צד 68) ובכרם שלמה תולדות הרש"ל (צד ל"ג) ובהערותי לאנשי שם סימן קל"ה. כ"א. הג"מ יואל הלוי הביאו שם ונפטר בלבוב. הביאו בברכת המים אות ע'. כ"ב. הג"מ בנימין הביאו שם סימן קי"ב. אבד"ק מיקטין בע"ס משאת בנימין והוא הביא בספרו סימן פ"ח את המהר"ם ומוכא בשו"ת הב"ח סימן פ"א. כ"ג. ר' משה מקאמארני סימן קי"ט ובשו"ת גבעת שאול לה"ר שאול אבד"ק לאמו, משנת תק"י, מתיחס את עצמו ג"כ לנין ונכד של המהר"ם מלובלין וחתן ה"ר יצחק כהנא שפירא בן הרה"מ ספר מפלגי ראובן לה"ר מרדכי גימפיל ב"ר ראובן משנת תקי"ב, כתב שאביו היה חתן ה"ר מרדכי גימפיל ב"ר יעקב בהג"מ שמואל רעכליס נכד המהר"ם מלובלין. כ"ד. הג"מ אברהם הביאו בשו"ת קכ"ז הוא ה"ר אבא מקראקא שהביאו בשו"ת ב"ח החדשות סי' מ"ב שהתפלל באותו בהכנ"ס ועמד למעויו נגד החזן. ואחד מהם היה דן מורנא שהביא בתשובותיו קכ"ז, אבל המחלקות היתה בק' בעלו כי זמן בא הב"ח לקראקא היה שנת שע"ט (תשובות ב"ח סימן צ"ח) ואז לא היה המהר"ם בהאי עלמא.

יג) וכנראה שהג"מ יצחק ב"ץ שפירא חותנו של המהר"ם היה קרובו, לזה קראו מחותנו.

(*) אודות הגאון ר' שבת'י מפרעמיסלא עיין האסיף תרמ"ט צד 125 — 129 שמה נכתבה תולדותיו ע"י הרה"ח הנודע פרופסור קייפמאן ועיין גם בהאסיף תרמ"ח צד 197. הערת העורך

המהר"ם והלך נפשו

(מלואים למאמר הקודם)

א.

המהר"ם החזיק ישיבה. טרדתו עמדה. תלמידים רבים נהרו אליה. המהר"ם ותלמידיו. דרך למודו בכלל ובישיבה ובחידושו בפרט. לשון ארוכה וקצרה. מהר"ם אהב לישא וליתן בשו"ת. דרכו בהן. לפעמים אהב להגיה ולפעמים חש להגיה. רוח בקורת מפעם בקרבו.

רבינו מהר"ם מלובלין (א) הרביץ תורה בישראל והקים ישיבה גדולה רמה ונשאה" (ב). והוא המיץ שמה לקחו בתלמוד ותוספות. הישיבה שלו עשתה לה שם על פני חוץ ותלמידים רבים נהרו אליה ועשו בה חיל, ורבים יצאו ממנה ונעשו לראשי ישיבות ומורי הוראה בישראל" (ג). הישיבה היתה חביבה עליו במאד והקדיש לה כל עתותיו. ועד כמה היה טרוד בעניני הישיבה והלמודים שלמד בה נראה מזה, שלעתים תכופות חתם את עצמו: „הטרוד כעת בעסקי הזמנים בלמודים התורנים האלהיים כדי לרוות צמאון בני ישיבתי החשובה" (ד), „אני עמוס בעול עבודת שמים להספיק ולרוות צמאון ישיבתי" (ה), „הטרוד כעת במרדת הזמן בלמודים התורניים כדי לרוות צמאון בני ישיבתי" (ו), „ומאפס הפנאי וטרדת הזמן ברוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והמהוללה יצ"ו בדברים הלמודים האלהיים" (ז), „הטרוד במרדת הזמן כדי לרוות צמאון בני ישיבתי החמודה והמהוללה בלמודים האלהיים" (ח), „הטרוד במרדות עבודת אלהא רבה עבודת הקדש, קודש קדשים, כדי לרוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והחשובה בלמודים האלהיים" (ט). „אין לי כעת להאריך בראיות מרוב המרדה המוטלת עלי כעת בהתחלת זמן הלימוד עם בני ישיבתי המפוארה יצ"ו שיש לי כעת" (י), „הטרוד כעת במרדת עבודת הש"י ותורתנו הקדושה לרוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והחשובה יניקא וקשישא העומדים על משמר פקודת דת מורשה" (יא). בה נראה את המהר"ם טרוד מאד בעניני הישיבה והלמודים שבה. ומה ישמח עליו לבו בראותו אשר תלמידיו עושים חיל בלמודים: „הגיעוני דבריך ודברי שאלתך, יכתוב לאחד מתלמידיו, וששתי עליהם כעל כל הון, בראותי שכלך הוץ עולה במעלות העיון ושהרת עיונך פונה אל התכלית מבחר התכליות" (יב). דרך לימודו בהישיבה היתה באריכות לשון (יג), „לפרש סוגיא דשמעתין בפלפול עמוק ומחודד" (יד), „ע"ר היופי והנעימות" (טו). לא כן היתה דרכו

(א) נקרא בפי כל בשם „מהר"ם מלובלין" על שם עיר מולדתו לובלין. ראה גראטץ בספרו „גד"י כרך י' ע"ב 59. (ב) שו"ת מהר"ם מלובלין סימן פ"א. (ג) שם סימן פ"ח. (ד) שם סימן פ"א. (ה) שם סימן פ"א. (ו) שם סימן צ'. (ז) שם סימן ק'. (ח) שם סימן ק". (ט) שם סימן קי"א. (י) שם סימן קכ"א. (יא) שם סימן קכ"ח. (יב) שם סימן צ"ב. (יג) ראה חידושי מהר"ם לע"ז כ"ב ולגדה ב'. (יד) חידושי לחולין ב'. (טו) שם ט'.

בחידושו על התלמוד ותוספות, שמה הוא אוהב רק את הפשט הפשוט (א) ולדבר בלשון קצרה, כאשר אומר: „ויש עוד לפרש כוונת התוספות בדרך אחר אלא שאין להאריך" (ב), „אבל כאן אין להאריך" (ג). ולפעמים הפסיק מדקדקויו שהי' לו לדקדק עוד, כדי שלא להאריך בדברים, כמו שאומר: „ועוד יש לדקדק דקדוקים רבים בשיטה זו אלא שאין להאריך" (ד). ועד כמה חש להאריכות נראה מזה שאומר: „כמה שכתבתי והרחבתי בו לשון ה' יכפר בעדי" (ה), כי „ברוב דברים לא יחרל" (ו). ואם לפעמים כיוצא מן הכלל האריך בפירוש דבר אחד מצא מחויב לנפשו לתרץ את עצמו מה ראה על ככה לצאת מגדרו. משום שראה: „התלמידים נבוכים בו" (ז), או „כדי להקל העיון מהתלמידים" (ח), „שלא יצטרכו התלמידים להמריד שכלם בזה" (ט), או „כדי להלהיב לב התלמידים ולפתוח לפניהם פתח העיון וחדוד הלכה" (י). ולפעמים האריך בפירושו להטעים דבריו משום שראה: „מקצת מתחכמים לפרש . . . בדרך רחוק מהאמת" (יא). אבל בתשובותיו שהשיב לשואליו בדבר הלכה היתה דרכו „להשיב בארוכה" (יב), „בראיות מדברי הגמרא והפוסקים הראשונים ואחרונים" (יג).

רבינו מהר"ם אהב לישא וליתן בדבר הלכה, ובשמחת לב השיב לשואליו דבר „ושאלתי ובקשתי, יכתוב מהר"ם לאחד משואליו, שבכל זמן שיבאו ליד כ"ת איזה דברי שאלות ותשובות כאלה וכיוצא אל הסתירו פניכם ממני כי ששון לבי המה להשיב לשואלי דבר" (יד), „אם יתחדשו אצליכם עוד שאלות בדינים והוראות הנני מוכן להשיב לכל שואל כי באלה חפצתי" (טו), „הלא זה פעלי ומעשה ידי תמיד ושערי פתוחים להשיב לכל שואלי דבר ביד ה' הטובה עלי" (טז), „כי באלה חפצתי להשיב תמיד לכל שואלי דבר כפי אשר יורוני מן השמים" (יז).

המהר"ם לא חש לחרם שהחרים רבינו גרשום מה"ג (יח) על המגיהים ספר התלמוד ופה ושם נראה אותו אומר: „נ"ל דמעות נפל בספרים" (יט), „נראה להגיה" (כ), „כן צריך להגיה" (כא), „מעות סופר וצריך לגרום" (כב), „מעות סופר וצ"ל" (כג), „נ"ל דמעות סופר הוא וצריך למחוק" (כד), „מעות סופר הוא" (כה), „והספרים מוטעים וחסרים" (כו), „והספרים לפנינו מוטעים" (כז). לפעמים הגיה גם במקום שאיננה נחוצה ההגהה, כמו שאומר: „נראה לי להגיה . . . ואע"ג דיש לישב הספרים שלפנינו זה נראה יותר" (כח). לפעמים חש לשבש ולהגיה ואומר: „ואי לא מסתפינא דמ"ם הוא" (כט), „ואי לא מסתפינא הוה אמינא דראי לגרום" (ל), „ואי לא מסתפינא

(א) חידושו לחולין ט"ז. (ב) שם פ"א. (ג) שם ק"ד. (ד) ע"ז ס"ו. (ה) שו"ת מהר"ם סימן פ"ג. (ו) נדה ד'. (ז) שבת ד'. מ"ז. (ח) שם ל"ז. (ט) שם כ'. (י) חידושו לבב"ב קמ"ח. (יא) שם בבבא מציעא ס"ב. (יב) שו"ת מהר"ם סי' קל"ו. (יג) שם סימן קל"ה. (יד) שם סימן י"ז. (טו) שם סימן י"ט. (טז) שם סימן ק"ג. (יז) שם סימן ק"ז. (יח) עיין במאמרנו רבינו משה איסרלש פרק ז'. (יט) חידושו לגיטין ה'. (כ) שם ו'. (כא) שם מ"ט. (כב) שם נ"ד. (כג) שם ס"ב. (כד) בבא מציעא כ' בחידושו. (כה) שם נ'. (כו) מכות ט"ז שם. (כז) נדה ו' שם. (כח) חידושו ליבמות נ"ט. (כט) שם שבת נ"ה. (ל) שם מנהדרין ד'.

ה"א דמ"ס הוא" ח), "ואי לא מסתפינא הייתי אומר למחוק . . .", "ואי לא מסתפינא מחבראי אמינא דהאי . . . לא שייך לדבור זה . . . אלא שהסופרים מעו וכתבוהו כאן" (ג). לפעמים רוח הבקורת מפעם בקרבו, "בפנים שוחקות" אומר: "דרשא דת"כ אסמכתא בעלמא היא" (ד), "י"ל שדרך דרש הוא" (ה), "דאין דרך התנא דברייתא למידק כל כך בלישנא" (ו), ועל זאת שאמרו (ז) חז"ל והביאם רש"י, "דאותן לוי שיעלו עמו (עם עזרא) היו קצוצי בהונות כשאמר להם נבוכדנצר שירו לנו משיר ציון עמדו וקצצו בהונותיהן" (ח), מתמיה מהר"ם ואומר: "ודבר תמיה הוא שחיו כל אותן הימים עד שחזרו מן הגולה" (ט). ועל המנהגים הקדושים בעיני התלמודיים (י) הוא אומר: "דיש חילוק בין מנהג חשוב לשאינו חשוב" (יא). ואינו אומר כרש"ל "שמנהג מבטל הלכה ודין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא ולא דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספנים וחמרים" (יב).

ב.

המהר"ם וחזק דעתו. המהר"ם ותוספות. התנגדותו למהרש"א, רש"ל, רבי יוסף קארו. התנגדותו לשו"ע. אי סכלתו. נשא פנים לגאונים ואחרונים. מהר"ם לא היה חוקר ולא היה מקובל. האמין בקבלה וקדושתה.

ישנם חכמים רבים אשר מדי יחקרו ויגידו דבר או אויחתמו המה במבטתם שהאמת אתם. וגם אם יבואו כל הרוחות שבעולם לא יזיונו אותם ממקומם. וביותר נראה אצל החכמים המפללים בדבריהם: כאשר המה האריכו בדבריהם הרבה אודות הדבר הזה ידמו בלבבם אשר בודאי כוונו המה אל מסרת האמת ואתם הצדק ודעתם זאת יודיעו לכל. ואחד מן הגדולים האלה היה רבינו מהר"ם, הוא אומר בחזק דעתו: "האמת הברור הוא כאשר כתבתי בלי שום ספק" (ג), "ואין לזוז ממה שכתבתי" (ד), "מה שכתבנו נראה לי אמת ברור" (טו), "ועפ"י דרך זה יבאו דברי התוספות על נכון" (טז), "וא"א לישוב באופן אחר כי אם כאשר כתבתי" (יז), "ומה שכתבתי נראה לי נכון" (יח), "אין לפרש באופן אחר אלא כאשר כתבתי למעלה" (יט), "לפי מה שכתבתי עולה הכל כהוגן" (כ), "לפי מה שכתבתי יתישב שפיר" (כא), "כן נראה לי . . . ובענין אחר א"א ליישב" (כב), "זה נראה לי ברור בלתי ספק כלל" (כג), "לפי מה שכתבתי אתי שפיר" (כד), "כן נראה לי ונכון הוא" (כה), ובטוח אנכי שגדולי המורים יסכימו גם כן לדעתי" (כו), "מה שכתבתי הוא קרוב ונכון" (כז), לפי

(א) בחידושי בוצה ה' (ב) שם חולין פ"ד. (ג) שם גיטין ג' (ד) שם עירובין לא. (ה) שם ב' (ו) שם ב"ק ד'. (ז) ילקוט תהלים עה"ב על נהרות בבל וכו'. (ח) רש"י קדושין ס"ט. (ט) חידושי מהר"ם ליבמות פ"ו. (י) עיין מאמרנו רבינו משה איסרלש פרק יו"ד. (יא) חידושי מהר"ם לפסחים ג"א. (יב) ים של שלמה ב"ק פ"י סימן מ"ב ועיין מאמרנו הנ"ל פרק יו"ד. (יג) שו"ת מהר"ם סימן קי"א. (יד) שם קב"ז. (טו) חידושי מהר"ם לשבת ל"ט. (טז) שם ב' (יז) חידושי לביצה כ"ט. (יח) שבת ס'. (יט) שם ס"ז. (כ) שם פ"ד. (כא) שם צ"ט. (כב) בב"ב ח' (כג) ע"ז ח' (כד) שם מ"ה. (כה) שו"ת מהר"ם סימן ק"ה. (כו) שם קל"ח. (כז) גיטין ס'. (8)

מה שכתבתי אין כאן קושיא כלל" (ח), "ולפי מה שכתבתי אתי שפיר" (ז), ועכ"פ כוונת התוספות א"א לישב באופן אחר כי אם כאשר כתבתי" (ג), "ואני פירשתי סוגיא זו בדרך לימוד הישיבה בדרך נכון מאד" (ד), "ובדרך זה יתישב הכל כהוגן" (ה), "ואין כאן קושיא כלל" (ו), "ולפי מה שכתבתי בנמרא אתי שפיר בפשימות" (ז), "ולפי פירושינו עולה הכל כהוגן בלי שום גמגום" (ח), "לפי מה שכתבתי עולה הכל שפיר" (ט), "לפי מה שפירשתי אתי שפיר" (י), "הדרך שכתבתי שאני מורה בו הוא הנכון לכל הדעות ואין בו ספק ופקפוק" (יא), "כן נראה לי ונכון הוא" (יב), "מכל אלה נראה עד כמה היה חזק בדעתו להאמין אשר כל דבריו אמת וצדק יג). ויותר נשתומם לראות עד כמה היה תקיף בדעתו שהוא מתמיה אם אחר גדול אמר שלא כדבריו, כאשר אומר: "ועמדי מרעיד מחריש על דברי הרא"ש הנ"ל שהרי פירוש הברייתא הוא פשוט כאשר כתבתי" (יד). חזק דעתו נתן לו ידיים לבקר אחר גדולים אנשי השם: התוספות שכל מנמת המהר"ם בחידושיו היתה, לפרשם ולהיות להם לסתרה (טו), גם המה לא יכלו לעמוד בפני בקורתו ואומר: "דברי התוספות בדבור זה הן מגומגמים" (טז), "לשון התוספות מגומגם ומיותר" (יז), "כל לשון התוספות במסכת זו (ביצה) מגומגם ואינו מדויק" (יח), "לשון זה של התוספות אינו מדויק" (יט), ולפעמים הוא אומר: "דלשון זה איזה גליון הוא וטעו הסופרים וכתבוהו בפנים" (כ), "מתוך לשון דבור זה מוכיח שאינו מגוף התוספות וגליון הוא" (כא), "גליון הוא ואינו מדברי התוספות" (כב), "אין זה מדברי התוספות רק גליון הוא וטעה הסופר וכתבו בפנים" (כג), "כל זה גליון הוא" (כד), "איזה תלמיד טועה הגיה" (כה).

כן הוא מבקר את המהרש"א ואם כי לא זכר שמו המפורש אבל המתבונן היטב בדברי מהר"ם יראה אשר על המהרש"א יסבו. הנה הוא אומר: "ואע"ג שדברים פשוטים הם לכל מי שיש לו עיון בתוספות מ"מ כתבתי זאת שראיתי הפירושים הנדפסים חדשים מקרוב באו וראיתי שפירשו דברי התוספות ורש"י בדרך זר ורחוק ובדרך שאיננו נכון ע"כ כתבתי זאת שלא יטעו אחריו" (כו). והלאה הוא אומר: "גם בכאן כתב אותו מפרש בדברי התוספות דברים שאינם נכונים" (כז), "וראיתי בדברי אחר בזמנינו שכתב כאן בביאור דברי התוספות... אבל ממה שכתבתי אתה רואה שהוא לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש ושגגה היא בידו" (כח), "והארכתי בדברים הללו הפשוטים כדי להוציא מלב המעיין הדברים שאינם אמתיים שכתב כאן אותו המפרש הנוכח לעיל מיניה בסמוך,

(א) גיטין ס"ג. (ב) סנהדרין ד'. (ג) ביצה כ"ט. (ד) בבא קמא ד'. (ה) שם. (ו) שם ב'. (ז) חולין כ"ט. (ח) שם מ"ד. (ט) שם ג'. (י) שם פ"ה. (יא) שו"ת מהר"ם סימן צ"ב. (יב) שם סימן ק"ה. (יג) ברוב תשובותיו חתם את עצמו "כתבתי למען האמת". (יד) שו"ת סימן קי"א. (טו) חידושי לחולין ק"ד. (טז) מוכה י'. (יז) ביצה ה'. (יח) שם ז'. (יט) סנהדרין ע"ד. (כ) חולין ק"ה. (כא) ביצה ל"א. (כב) חולין כ"ג. (כג) נדה ו'. (כד) בבא מציעא נ'. (כה) בבא קמא ב'. (כו) חידושי מהר"ם לשבת נ"ח. (כז) שם. (כח) שם פ"ד ועי"ש במהרש"א.

שממה שכתבתי יבין המעיין שאין מקום לדבריו והן דברים שאין ראויין לכתב ואין צריכין סתירה כי הן נסתריין מעצמן" (א), "והארכתי בזה הגם שפשט דברי התוספות פשוט שכן הוא, אלא שראיתי מקצת מתחכמים לפרש דברי התוספות הללו בדרך רחוק מהאמת, וכדי להוציא מלבם כתבתי זה" (ב), "והארכתי בפירושו דבור התוספות זה הגם שדברים פשוטים הן משום שראיתי מי שפירש דבור זה בדרך זר משובש ושקר וכדי שלא ימעו אחריו הוכרחתי לבאר דברי התוספות על נכון" (ג). מכל זאת נראה אשר רק על המהרש"א ירמו בדבריו על דבר, "הפירושים הנדפסים חדשים מקרוב באו" אשר בימיו ראו חידושי המהרש"א אור בפעם הראשונה. גם על הרש"ל שהוא בעצמו מכנהו בשם "פה קרוש" (ד) הוציא משפט: "שלא עמד או לא ראה על תוכן שיטת הסוגיא (ה), "ודברי ספר חכמת שלמה לא נהירא לי" (ו), "והשתא לא נצטרך לדחוק לפירושו של ספר חכמת שלמה, כי אין משמעות התוספות בדבריו" (ז), "בספר חכמת שלמה רצה לישוב הגירסא... אבל דחוק הוא" (ח), "ובספר ח"ש כתוב... ורחוק מאד" (ט) "ומה שכתב בספר ח"ש ע"ז נ"ל דשלא לצורך הוא" (י), "ופירש בו פירוש דחוק" (יא), "בספר ח"ש מגיה... אבל לא יתיישב שפיר" (יב), "והארכתי בדברים הפשוטים כדי להוציא מדברי ספר חכמת שלמה שכתב בדבור זה דברים שאינם ואי אפשר לסובלן" (יג), "ותירץ מה שתירץ בדחוק" (יד), "ומה מאד רחוקים דבריו ממני" (טו), "ודברי ספר ח"ש בפירושו דבור זה רחוקים הם בעיני" (טז), "תירוצו דחוק מאד" (יז), "פירושו דחוק" (יח). ועל רבי יוסף קארו הוא אומר: "הלא האמת תעשה דרכה ששגגה היא ביד הבית יוסף" (יט), "שמה שכתב הבית יוסף... שגגה היא בידו" (כ).

"כצאת ספר שלחן ערוך למהר"י קארו לאור עשה רושם בעולם" (כא) והרבה גדולי עמינו בזמן ההוא לא היו נוחים ממנו כאשר הרבה מגדולינו קמו נגד היר החזקה של הרמב"ם אשר הראשון הלך בעקבות זה האחרון (כב). ובארצות פולין קמו נגד השלחן ערוך שני גדולים אנשי השם: הגאון המבקר רש"ל (כג), ורבינו מהר"ם. זה האחרון הוציא כל רוחו עליו ואומר: "אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעלי השו"ע וקל וחומר לבנות יסוד באיזה הוראה על דקדוק סודות דבריהם, כי לא נתנו מרועה אחד רק הם דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים שכמה פעמים לא יוצדק חבורם" (כד),

(א) חידושי מהר"ם לשבת פ"ד. ועי"ש במהרש"א. (ב) בבא מציעא ס"ב וע"ש במהרש"א. (ג) סנהדרין ע"א. (ד) שו"ת מהר"ם סי' קי"ג. (ה) חולין כ"ח. (ו) קדושין ג'. (ז) יבמות צ"א. (ח) חידושי מהר"ם לנדה ט"ז. (ט) יבמות ט"ז. (י) שם ה'. (יא) שבת ק"ל. (יב) שם ס'. (יג) סוכה ל"א. (יד) עירובין ב'. (טו) בבא מציעא ס"ח. (טז) שם ס"א. (יז) שבת מ'. (יח) שם ט"ז. (יט) שו"ת מהר"ם סימן קי"א. (כ) שם סימן קי"ד. (כא) רבי אייזיק הירש ווייס בדור דור ודורשיו ח"ה צד 294. (כב) עיין דור דור ודורשיו הנ"ל. (כג) בהקדמתו ליש"ש חולין ושם פ"א סימן י"ב ועיין בספרי כרם שלמה פי"ב. (כד) שו"ת מהר"ם סימן י"א.

„אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובגן של פסק דין על ספרים כאלו שהם כראשי פרקים ואינם מובנים ורבים נכשלים בדבריהם להתיר את האיסור או לזכות את החייב או בהיפוך בעו"ה" (א). מכל אלה נראה למדי את תוקף דעתו של רבינו מהר"ם, וביותר נראה את חוק דעתו ואי סבלתו מדי פגע איש בכבודו והרס את דבריו, או אז הוציא את כל מגפותיו אל לב המולולושפך עליו בזה וקיקלון במדה נפרזה ולא יכולת מעצור לרוחו הכועס, כמו שכותב: „שעמד אחד שאינו מבעלי הוראה ואינו בן גילי כלל נקרא בשמו ר' יוסף אשכנזי וזדון לבו השיאו לסתור דברי ושלח יד לשונו וכתב עלי דברים שלא ניתנו לכתוב על איש כמוני. . . איה אפוא דברי השפל שכתב עלי דברים שאינם כדאי לכותבם. . . כל מי שיש לו עינים לראות יראה שכל דבריו הם הפך האמת. . . שאף לפי סברתו הכוזבת של אותו הכוזב והשפל. . . שאינו כדאי בעיני להתוכח עמו לסתור דבריו כי אחרי מי ארדוף הלא המפורסמות אין צריכין ראיה ומופת, גם אין זה דרך התפארות ממני כאשר ידוע ומפורסם הוא ש"ל העמדתי תלמידים הגונים הרבה ככל הגדולים הקדמונים ורוב תלמידי המה היום כולם ראשי ישיבות ומורי הוראה בישראל אשר השפל והנזוף הנזכר אינו כאחד מתלמידי תלמידיהם, והביטו נא וראו מפשות לבו של אותו האיש. . . וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו פ"ה בב"ה הגדול דק"ק לובלין בהתאסף קיבוץ גדול מראשי ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא, אך חזרתי ממחשבתי זאת מלעשות זאת בפרסום גדול כזה פן יהיה לו לכבוד שאיש כמוני ימפל בשפל כמותו" (ב). ואם כי היה תקיף ברעתו עכ"ז הרכין ראשו נגד גאוני קדמונים: „כיון שיצא מפי הרי"ף והרמב"ם ז"ל ראוי לחוש לדבריהם" (ג), „הלא מאורי של עולם המה אשר באורם נראה אור" (ד), „ומי יקל ראשו להקל כנגד אבות העולם אלא לשיית לב לדעתם" (ה), „שגם אנכי על כרחי במלה דעתי אצל דעת הרשב"א" (ו). וביותר נהג כבוד לאחרונים ובטל דעתו נגד דעתם, ומנהגו היה „תמיד לשמוע לעצת חכמים אחרונים" (ז), „ומאנתי בזה בתחלת המחשבה בתכלית המיאון בסבה ושעם לשמוע לעצת מה שכתבו האחרונים" (ח). ודחה גם דברי התוספות נגד האחרונים (ט), גם דחה דברי הרמב"ם (י) ומרדכי (יא) ומורחיו (יב) נגד האחרונים.

*
*
*

כל הספרים שחיבר המהר"ם ז"ל הנדפסים ואשר עודם עדיין בכתובים (יג) לא חיברו כי אם לפלפל ושו"ת להלכה ולמעשה, ולא נמצא בהם דבריו

(א) שו"ת רמ"א סימן קל"ה. (ב) שם סימן פ"ח. (ג) שם סימן ו'. (ד) שם סימן כ'.
(ה) שו"ת מהר"ם סימן קל"ג. (ו) שם קל"א. (ז) שם סימן כ"ב. (ח) שם סימן כ"ו. (ט) ע"ש סימן קי"ד.
(י) שם קל"ג. (יא) שם קל"ז. (יב) שם. (יג) ספריו אשר בכתובים שמותם ותוכנם נכתבו ע"י בניו בהקדמת שו"ת מהר"ם.

בעניני הפילוסופיא או הקבלה, שזאת האחרונה משלה ממשלה רבה בימיו ובארצו. ובחידושויו לש"ס כשהגיע לאגדות שיש בהן ענין רב להחוקרים מצד זה ולהמקובלים מצד זה לענות בו, דלג הוא עליהן ולא שעה להן ולא פירשן כיתר בני גילו הרש"ל מהרש"א רמ"א, אשר הראשון פירשן בדרך הקבלה (ה), והאמצעי בדרכי הקבלה והחקירה (ג), והאחרון בדרך החקירה (ג) לבד. מכל זאת נראה אשר מלכד חכמת התלמוד לא ידע מאומה והחקירה והקבלה היו רחוקות ממנו כי לולא זאת לא היה עובר עליהן בשתיקה. אבל מאמנותו שהאמין שאשה אחת נבעלה לשד (ד), ומתיקוניו שנתן לעוברי עבירה (ה), נראה שהאמין בחכמת הקבלה וקדושתה. ועל דעתו, "ראוי שכל ספר קדוש כזה (ו) לא יובא לבית הרפוס שלא יבאו להשתמש בו בני אדם שאינם כדאים לו" (ז). הוא רצה לחתום תורת הקבלה בלמודה שלא תהיה מובנת ומלומדת לכל כרצון בני גילו הרש"ל המהרש"א והרמ"א, שגם המה עמדו נגד המפרסמים את הקבלה כאשר הראתי זאת במקומות אחרים (ח).

מערן (טיראל) בחורף תרנ"ז.

שמואל אבא האראדעצקי

שמות החכמים וכנויהם

א

כתוב בסדר הדורות שר' יוחנן בן זכאי נקרא קופת הרוכלים. ואנכי לא מצאתי זאת בתלמוד, האמנם על ר' יוחנן בן נורי נמצא שבח זה (גימין ס"ז). אבל באדר"נ (ספי"ח) נאמר עליו שהיה קופה של הלכות. ואם נמצא כמ"ש בעל סדה"ד על ר' יוחנן בן זכאי כזה, אומר ששבח זה היה לו לפמ"ש (קדושין כ"ב) א"ז רדש ר"י בן זכאי כמין חומר. ופירש"י כמין בשמים התלויים על הצואר, ע"כ נקרא קופת הרוכלים.

ב

שם העצם של ר' מאיר היה ר' מיאשה (ולגירסא אחרת, מיאשה) ונקרא

(ה) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (ז) עיין ספרי שם משמואל סימן י"ט. (ג) עיין מאמרנו רבינו משה איסרלש פרק ה'. (ד) שו"ת מהר"ם. (ה) שו"ת מהר"ם סי' מ"ג מ"ד מ"ה. (ו) בספר עמק הברכה לאביו זקנו הגאון ר' אשר ז"ל אשר בניו מצאוהו באמתתתו בכתובים (עיין הקדמת בניו לשו"ת מהר"ם) והוא ספר קבלה. ועי' בראש המאמר תולדות המהר"ם. (ז) שו"ת מהר"ם סימן פ"ג. (ח) בספרי "כרם שלמה" שם משמואל, ורבינו משה איסרלש.

ר' מאיר כמ"ש (עירובין י"ג) לא ר' מאיר שמו אלא מאישה שמו ולמה נקרא ר' מאיר שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה. ככה הגירסא האמיתית ולא כמ"ש הרמב"ם דר' מאיר הוא ר' נהוראי. (עיין סדה"ד הוצאות הרה"ג ר' נפתלי משכיל לאיתן ע' נהוראי) ועיין קדושין ספ"ד שמביא רבי במשנה אחת לר' מאיר ולר' נחמיה וע"כ ששנים הם. ויען ר' מאיר הוקיר שפת קודש ואמר: (שקלים ספ"ג) כל מי שקבוע בא"י ומדבר בלה"ק וכו' מבושר לבן עזה"ב, ובא"י דברו בלה"ק ע"כ נקרא ר' מאיר. (אכן שם, "אחרים") אף כי רשכ"ג הנשיא קרא לר"מ בן עיין הוריות י"ג, עוד נמצאו אנשים שנקראו בשם אחרים. עיין סדה"ד ע' ר' מאיר ובבבבורת התלמוד להר"י הלוי אות אחרים באריכות). ובגמין ס"ו א' קראו לר"מ בשם חכם וסופר עפיר"ש שם, כי היה לבלר (עירובין י"ג) ורב אמר האי דמחדינא מחבראי שראה ר"מ מאחוריו (ועיין סדה"ד ערך ר' מאיר).

אכן לר' נחמיה קראו נהוראי (עירובין שם) שהיה שפתם שפת ארמי, והוא ג"כ ע"ש שמאיר עיני חכמים בהלכה. וע"כ נמצא לר' מאיר ור' נחמיה דפליגי (עיין מגילה ט"ו, ועוד) כי שני ת"ח הם רק שזה נקרא בלה"ק ר' מאיר וזה ר' נהוראי.

ג.

רב קרא עליה דר' אלעזר בן שמוע, מוביינא דחבימאי" (כתובות מ' ועוד) פירש"י מאושר שבחכמים. אשרו, מתרגמינן טובאי וכו' וכמ"ל שהשתמשו בלשון ארמי. וביחוסינן בשם רב צמח גאון פ' מופלא שבחכמים (ועיין יד מלאכי אות מ' ובעין זוכר מ') וערש"י עירובין כ"ח (ופסחים נ"ג ותוספתא שביעית פ"ו) אהינו דמוביינא, שם מקום. אמנם נמצא שם מקום טבעון (ע' נדה כ"ב תוספתא מגלה פ"ב וירושלמי מגלה פ"ד מבשירין פ"א מ"ג) איש טבעון. ובס' שבע חכמות ע' טבעון הביא בשם חכם אחד שעיר טבעון היא עיר מהעבען בארץ יון שהיה שם בית תלמוד הרופאים. ואם כנים דבריו, יוכל היות שמ"ש מוביינא דחכימי יוסב על טבעין, מהעבען שהיו שם חכמי יון חכמים מחוכמים. והוא היה רבו של רבי (יבמות פ"ד) והלך למצות מדינתו (הקומץ י"ח) ובצדק נקרא מוביינא דחכימי.

(*) כבר נשאל בבית מדרשם של חכמי התוספות אדות ר"מ ואחרים: כי, מצינו בכמה מקומות "אחרים" במחלקות אצל ר' מאיר" (ע"ז ס"ד בתוספות ד"ה אחרים), מכלל דאחרים לא היינו ר' מאיר" (סוטה י"ב בתוספות ד"ה אחרים. ועיין ברכות מ' בתוספות ד"ה אחרים) אכן המבקרים החדשים חרצו משפטם, דכבר בדורות שלפני רשכ"ג היו חכמים אשר נקראו בשם אחרים" (מבוא המשנה להרב ברילל צד 217 יע"ש ועיין בדור דור וירושיו ח"ב צד 163), הערת העורך.

ד.

ר"א הקפר (אבות פ"ד) כפי שכ' בעל מוסף הערוך (ערך קפרן) שענינו בל"ר תלתלי שער היורדים מן הראש על הפנים, היה לר"א ג"כ שערות כאלה לנוי ע"כ נקרא הקפר. וראה (נדרים פ"ק) ספור משמעון הצדיק, שפעם א' בא אדם אחד מן הדרום וראיתיו שהוא יפה עינים ומוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים ואמר לו: בני מה ראית להשחית שעריך זה נאה וכו'. מזה ראינו ששערות נאות תכשיט לאדם נאה ע"כ היה לר' אלעזר שערותיו תלתלים וסדורות, ולזה אמר ר' אלעזר הקפר (שם) שניזר נקרא חוטא. והבן

ה.

ר' עקיבא נקרא אוצר בלום (גימין ס"ו) וערש"י (והוא מאדר"ג) שהיה דומה לעני שנוטל קופה ויצא לשדה מצא שעורים נתן בה, וכן לחטים (וקוסמין) וכו' וכו' וכשבא לביתו בורר כל מין לעצמו ע"ש ברש"י ובחלופי נוסחא באדר"ג. ומסיים רש"י אוצר בלום סגור מסגירות לבדן מחיצות מחיצות כמו שעושין לתיבות גדולות וכו' (כמו פיו בלום וכו') ובעל בקורת התלמוד ע' בלום כ' שהוא עפי"מ שאמר ר"ע (אבות פ"ג) סיג לחכמה שתיקה כלומר שהחכמה סגורה בלבו של ר"ע כאוצר בלום, והוא ידע לפלס דרך העיון בקודש ע"ש באריכות וכתב עוד שם שבתוספתא סוף מבשרין אר"י בן קבוסאי שכל ימי וכו' ולא מצאתי אלא באוצרו של יבנה בלבד ומאוצרו של יבנה למדתי שמהור אחד מזה על מאה טמאים. וכוה מורה על רוב ספרים שנמצאו ביבנה שכתבו חכמי סנהדרין. ונקרא עש"ז ר"ע אוצר בלום ע"ש שהיו בידו אוצרות הלכות מספרים וכו'. וסיים עוד בפשימות: אפשר שלזה נקרא ר"ע אוצר בלום לעומת מה שנקרא מנגדו ר' ישמעאל חנות מו"ל, כי דרך הסוחרים להיות להם חנות ואוצר בחנות מניחין בה מיני סחורה מסודרת מכל מין ומין וסארטירטעס לאנער) אבל באוצר משימין הסחורות באין סדר, רק במדה גדולה ואם כלה הסחורה מהחנות מביאין מן האוצר וכו' ר' ישמעאל למד כל התורה בכלל ופרט וכלל (שבועות כ"ו) אבל ר"ע הרבה מאד תורה ומצוה ודרש תלי תלים של הלכות על כל אות ואות ודרש התורה ברכיו ומיעוט וריבוי וכו' (שם) לפיכך נקרא אוצר בלום.

אכן התוספות כתבו דאית דגרסי אוצר בלום בסמ"ך שהיו אוצרותיו בלוסין וחתומין ומעורבין ע"ש אבל לא נדע פתרון מלת בלום על ברוי. ובאדר"ג שהיו שמועותיו מעורבבים ואח"כ סדר אותן. הלכות לעצמן ואגדות לעצמן. וכשאני לעצמי אומר כי מלת בלם ממה שנמצא (עמוס א') ובולם שקמים. שעניני חפוש וחקירה ולקוט וברור ע' אוה"ש שרש בלם ור"ל מברר השמועות, מווקקות שבעתים באוצרו. וזה יגיעה גדולה באוצר מסחורות רבות ומינים שונים ובכ"ז מבוררים כל מין במדה גדושה. ולצורך הקונים מכל

מין לבדו אך מעט נקרא חנות מזוינת, עוד ראיתי בערך השלם שהאריך בזה בערך בלם ומסיים: ועוד י"ל לענין אוצר בלום שהוא מלשון יין וענינו מלא על כל גדותיו יע"ש.

ועליג הכהן לויטערבאך

פירושים והנהגות

לדברי התלמוד והמדרש

א.

ירושלמי ברכות דף ו' ע"א (פרק ג' הלכה א') „כד דמך רבי יסא קביל יד' חייא בר ווא אבילוי ואייכלון בשר ואשקיתון חמר. כד דמך ר' חייא בר אבא קביל ר' שמואל בר יצחק אבילוי ואייכלון בשר ואשקיתון חמר. כד דמך ר' שמואל בר יצחק קביל ר' זעירא אבילוי ואייכלון מלופחין.“

שני גדולי דורנו פירשו את המלות האלה: „קביל אבילוי“ בדרך שאינו נראה נכון בעיני: מורי ורבי ר"ז פראנקעל ז"ל כתב בפירושו לירושלמי (מס' ברכות ופאה) „קיבל עליו ר' חייא אבילות כאלו הוא קרוב שחייב עליו אבילות“ וכן בספרו מבוא הירושלמי דף קכ"ו ע"א כתב: „וכאשר מת--רבי שמואל בר יצחק--קיבל ר' זעירא אבילות עליו“. וכן הרב רא"ה ווייס בספרו דור דור ודורשיו חלק ג' דף 99 כתב: „ובמות רחב"א קבל עליו אבילות כתלמיד על רבו“. והנם שניהם פירשו מלת „אבילוי“ כאלו נאמר אבילוי או אבילותא בלשון ארמית או אבילות בלשון הקדש. ואין הדבר כן, כי „אבילוי“ הוא תרגום אבילוי כלומר המתאבלים עליו ומלת „קביל“ אינו כמו קבל עליו כי היא מלשון קבול פנים כמו בדברי שמאי (אבות פרק א') הוי מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. ורק בפירוש זה יש למלות אייכלון ומשקיתון טעם. דבאור דברי הירושלמי בלה"ק הוא זה: כאשר מת ר' יסא--הוא ר' אסי--קבל ר' חייא בר אבא את המתאבלים עליו (ר"ל יצא לקראתם או בא להברותם) והאכילם בשר והשקה אותם יין, וכן עשה ר' שמואל בר יצחק אחרי מות ר' חייא בר אבא עם אבילוי. רק ר' זעירא האכיל את המתאבלים על ר' שמואל בר יצחק עדשים מפני שזה היה מנהג המקום (לשון הירושלמי שם: מימר כמה דהוא מנהגא).

ב.

ירושלמי פאה דף ט"ו ע"ד (פרק א' הלכה א') „ר' אבא אבוי דר' אבא

בר מרי בשם ר' אחא. כתב הר"ז פראנקעל ז"ל בפירושו: "מ"ם דאם ר' אבא אבוי דר' אבא היאך היה ר' אבא שני זה בר מרי אם לא שנאמר שהך בר מרי קאי אר' אבא א' והכי פירושו ר' אבא שהי' אבוי של ר' אבא ובנו של מרי". ויותר נראה דצ"ל ר' אבא אבוי דר' אבא ר' אבא בר מרי, כלומר ר' אבא אבוי דר' אבא אמר בשם ר' אבא בר מרי. ומשני הפרושים הדחוקים האלה יותר נראה לי לומר כי מלת "בר" לפני מלת "מרי" מיותרת היא וצ"ל: "ר' אבא אבוי דר' אבא מרי", ורבי אבא מרי נזכר פעמים רבות בירושלמי והוא מאחרוני האמוראים אשר בארץ ישראל (עיין מבוא הירושלמי דף נ"ה ע"ב).

ג.

ירושלמי יבמות דף י"א ע"ב (פרק י' הלכה י"ג): "אמר ר' זעירא מאן דמר לי הדא מילתא אנא משקי ליה קונדיטון התיב ר' תנחום... אמר הא אויל קונדיטון. הלשון הזאת, "הא אויל" (כלומר הלך לו או אבר) היא מסגנון לשון ר' זעירא ואולי לא נמצא בירושלמי בפי אמורא אחר. ובפי ר' זעירא מצאנוה במקומות האלה: ירושלמי דמאי דף כ"ג ע"ד: הא אוילא מובלא דנוברא. ירושלמי שבת דף ח' ע"א (וכן ירוש' סנהדרין דף כ"ח ע"א): הא אוילא דא מן תלמידיו דר' חייא רובא. ירושלמי ברכות דף י"ב ע"א: הא אוילא דהוא דרב ושמואל. ירושלמי יבמות דף ט' ענ"ד: הא אוילא [ה] היא דר' חונא.

ד.

ירושלמי עבודה זרה דף ל"ט ע"א (פרק א' הלכה א): "א"ר אבא חיורנו בכל המקרא ולא מצינו מקום ששמו טבאל". מלת "מקום" אין לה ענין כי מי יחשב שטבאל מקום היה ויבקשנו בין שמות המקומות אשר במקרא, לכן נראה לי שתחת מקום צ"ל מלך כי על טבאל זה אמרו פקח ורצין (ישעיה ז') ונמליך מלך בתוכה את בן טבאל. ואולי היה נכתב מ' הוא ראש תיבת מלך וסופר קדמון נשתבש לכתוב מקום במקום מ'.

ה.

בבלי עבודה זרה דף ל"ו ע"ב: "אמר ר' זירא צער גדול היה לי אצל רבי אסי ורבי אסי אצל ר' יוחנן ור' יוחנן אצל ר' ינאי ור' ינאי אצל ר' נתן בן עמרם ור' נתן בן עמרם אצל רבי תינוק עכו"ם מאימתי מטמא בזיבה ואמר לי בן יומו וכשבאתי אצל ר' חייא אמר לי בן תשע שנים ויום אחד וכשבאתי והרציתי דברי לפני רבי אמר לי הנח דברי ואחוז דברי ר' חייא". על זה כתבו

(9)

בתוספות ד"ה צער : „מדאמרין ופלוני אצל פלוני משמע שכולם היו בדור אחד וכולם בימי רבי“. ודברי התוספות האלה מתמיהים הם מאד כי כל יודע סדר דורות חכמי התלמוד לא נעלם ממנו כי החכמים הנזכרים במאמרנו זה הם חכמי דורות שונים ובאים זה אחר זה וכל אחד מהם תלמיד לנוכר לפניו. ובאמת אין מדברי התלמוד „ופלוני אצל פלוני“ ראיה על שכולם היו בדור אחד כמו שחשבו בעלי התוספות כי דברי מאמרנו בדרך קצרה נאמרו, ואלו נאמרו בשלימותם, היו הולכים על דרך זה : אמר ר' זירא צער גדול היה לי אצל ר' אסי ורבי אסי [אמר צער גדול היה לי] אצל ר' יוחנן. ור' יוחנן [אמר צער גדול היה לי] אצל ר' ינאי. ור' ינאי [אמר צער גדול היה לי] אצל ר' נתן בן עמרם ור' נתן בן עמרם [אמר צער גדול היה לי] אצל רבי תינוק עכו"ם וכו'... ובעל הדברים הבאים אחרי כן הוא ר' נתן בן עמרם (הוא ר' יונתן בן עמרם תלמיד רבי כנודע מבבא בתרא דף ח' ע"א) והוא הוא שבא אחרי שמעו דברי רבי אצל ר' חייא ואחרי כן בא והרצה דברי ר' חייא אצל רבי. ור' יונתן בן עמרם מסר את דברי השמועה הזאת לר' ינאי וכן ר' ינאי לר' יוחנן ור' יוחנן לר' אסי ור' אסי לר' זירא (הוא ר' זעירא) כאשר היה לכל אחד מהם צער מפני שלא ידע דין תינוק עכו"ם ובא בצערו אצל רבו.

ו.

בבלי בבא מציעא דף כ"ה ע"ב : „אמר ליה ירמיה לר' זירא מאי דכתיב קמון וגדול שם הוא ועבר חפשי מאדניו אמו לא ידעינן דקמן וגדול שם הוא אלא כל המקמין עצמו על דברי תורה בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא וכו'“. במאמר הזה חסר זכר התשובה על שאלת ר' ירמיה ואם נאמר כי הוא השואל והוא בעצמו המשיב כאמרו : „אלא כל המקמין וכו'“ למה נזכר ר' זירא והלא ר' זירא רבו של ירמיה היה וכי מנהג התלמיד לשאול מרבו דבר ולהשיב לפניו על שאלתו אשר שאל ממנו. ועל כרחך צריך אתה לומר שהמשיב הוא ר' זירא והוא בעל המאמר כל המקמין עצמו וכו'. ואם כן למלת אלא אין לה טעם וצריך לומר שהיה כאן בתחלה „אמר ליה“ ר"ל ר' זירא לר' ירמיה והיה נכתב בראשי תיבות א"ל ובמקום ר"ת אלה כתב סופר קדמון בטעות אל' הוא אלא.

ז.

ויקרא רבה פרשה ו' בראשה : „אמר ר' אחא הדא הוא רוח הקדש סניגוריא היא מלמדת זכות לכאן ולכאן אומרת לישראל (משלי כ"ד כ"ח) אל תהי עד חנם ברעך ואח"כ אומרת להקב"ה (שם פסוק כ"ט) אל תאמר כאשר

עשה לי כן אעשה לו". מלת זכות מיותרת היא והוא כמו פירוש למלת סניגוריא הנכנס בין דברי המאמר. כי כך דרך לשון קדמונינו לומר למד סניגוריא על פלוני וכן אמרו למד זכות על פלוני אבל אין דרכם לומר זה וזה יחד. ועיין דברי ר' אחא בעל מאמרנו המובאים לקמן סימן י"ד.

ח.

איכה רבתי על פרק ב' פסוק א' ד"ה ולא זכר הדם רגליו : "אמר ר' חנינא בר יצחק אין הקב"ה זוכר אותו הדם של בין רגליו של 'זקן שנאמר ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו בשר ערלתו". אף על פי שנראה מהמשל שבא אחר דברי ר' חנינא בר יצחק בשם ר' יודן שגם ר' חנינא בר יצחק דרש הדם כאלו נקרא הדם ר"ל דם של מילה. לא אבחד השערה אחרת והיא שר"ח בר יצחק דרש הדם כאלו נקרא הדם אך לא במעם דם כי אם מגזרת הדמין תתעבדון (דניאל ב' ה') ופירושו אבר הוא מקום המילה.

ט.

רות רבה פרשה א' (על פרק א' פסוק א' ד"ה ויהי רעב בארץ : "ר' ברכיה בשם ר' חלבו שנים באו בימי אדם הראשון ר' הונא בשם ר' אחא אחד בימי אברהם ואחד בימי למך". הפלוגתא הזאת מוסבה על המאמר המונה י' רעבון שבא לעולם. אחד בימי אדם הראשון ואחד בימי למך ואחד בימי אברהם. והמאמר הזה עם הפלוגתא הנזכרת נמצאת שלש פעמים בבראשית רבה בסוף פ' כ"ה ובראש פרשה מ' ובראש פ' ס"ד ושם אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו שנים באו בימי אברהם והוא הנכון. ואולי היה עיקר דברי ר' חלבו כזה : שנים באו בימי אברהם שנאמר מלבד הרעב הראשון (בראשית כ"ג א') והוא דרש דברי המקרא מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם מכלל שהיה גם רעב שני בימיו. וחסרו מלות "שנאמר מלבד הרעב" מדברי ר' חלבו ונשארו המלות "בימי אברהם הראשון" ונתקנו תקנה שהיא קלקול ונכתב "בימי אדם הראשון". — ועוד אעיר על זרות לשון "עשרה רעבון באו לעולם" בכל המקומות הנזכרים וגם במדרש שמואל פרשה כ"ח סימן ג' ולמה נלוה השם בלשון יחיד אל שם המספר עשרה והוא שלא כדרכי הלשון. לכן לבי אומר לי שעיקר המלה היה רעבין והוא לשון רבים ממלת רעב ולפי שלא נהגו להשתמש בלשון רבים ממלת רעב עזבו מלת רעבין וכתבוהו בוא"ו אעפ"י שאין דרך הלשון לדבר כן.

י.

קהלת רבה על פרק ב' פסוק מ' : "אמר ר' אחא אמר שלמה כל תורה

שלמדתי בזקנתי פסטרין באף נתקיימת ב". מאמר זה וגם המלה הנכריה אשר בו אין להן פירוש שהדעת נוחה ממנו. ובאמת נתערבו בו שני מאמרים כאשר נמצאה הנוסחא הנכונה בספר ישן נזכר במתנות כהונה וגם בילקוט שמעוני וז"ל: „אמר ר' חנינא בר פפא כל תורה שלמדתי באף עמדה לי אמר ר' אחא כל התורה שלמדתי במסטרין עמדה לי". והנה ר' חנינא בר פפא דרש מלת אף ואמר שאף חכמתי היא תורה הנלמדת באף, כלומר בכל מאמצי כח וביסורין. ור' אחא דרש מלת חכמתי ואמר ממה שאמר שלמה חכמתי ולא אמר החכמה משמע שהיא התורה שלמד במסטרין וע"י טעות נשתבשה מלת מסטרין או מסטרין למלת פסטרין אשר איננה נמצאת במקום אחר. ובעבור שהמלה המשובשת הזאת קרובה בביטוייה למלה רומית posterins שהוראתה בזמן מאוחר, פירשוה במלת בזקנתי כלומר בימי זקוני והמלה הזאת נכנסה בין דברי ר' אחא וכן נכנסה בו מלת באף אשר בדברי ר' חנינא בר פפא מקומה.

יא.

קהלת רבה על פרק ד' פסוק י"ב: „אמר ר' ועירא משפחות ומשפחות הם משפחת סופרים מעמדת סופרים וכו'". נראה לי שחסר פה מקור המאמר במקרא ר"ל דברי הימים א' ב' נ"ה ומשפחות סופרים והן המלות אשר יסוד דברי ר' ועירא נבנה עליהן.

יב.

פסיקתא דרב כהנא פסקא כ' (דף קמ"א ע"א) „אמר ר' ראובן קרינא תעקרה אמר ר' מאיר רני עקרה עקורה אומה שעקרה אומות העולם הה"ד זכור ה' לבני אדום וכו' (תהלים קל"ז)". ואלה דברי המוציא לאור את הפסיקתא הוא ידידי החכם הגדול ר"ש באבער: „קרינא תעקרה בכ"י אקספארד ובילקוט ישעיה הרי נא עקרה ובכ"י פארמא וכרמולי הרנה עקרה ולכל הנוסחאות אין פתרון". הפתרון לדברי ר' ראובן נמצא במדרש חזית (על פרק א' פסוק ה') כי שם נמצא המאמר בשלימותו וזה לשונו „ר' ביבי בשם ר' ראובן אמר הא רנה עקרותא היא אלא רני עקרה שלא ילדה בנים לגיהנם". ואם כן בפסיקתא הנוסחא מקוטעת היא ועיקר הדברים חסר מן הספר ולא נשארו בו כי אם המלות הראשונות וגם הן נשתבשו. וטעם דברי ר' ראובן ברור הוא. הוא שואל על דברי המקרא רני עקרה איזו רנה יש כאן והלא עקרות היא ומה רנה יש לעקרה. והוא משיב עקרות זו לשבח הוא, כנסת ישראל נקראת עקרה באשר לא הולידה בנים לגיהנם אך בנים אחרים ילדה. ושאלת ר' ראובן היא השאלה אשר שאל אותה מין אחד לברוריה אשת ר' מאיר ותשובתו היא התשובה אשר השיבה ברוריה את המין כמו שנמצא בבבלי

ברכות דף י' ע"א. ודבר פלא הוא כי בפסיקתא אחר דברי ר' ראובן נזכרו דברי ר' מאיר בעלה של ברוריה הדורש מלת עקרה בדרך אחר.

יג.

פסיקתא דרב כהנא פסקא ל' בסופה (דף קצ"ד ע"א): „הקב"ה מרמו להן ישראל ואומר להן תניין יומיא". והוא דרש על דברי המקרא היום הזה (דברים כ"ז מ"ז) הסמוכים לפרשת הוצאת מעשרות. ונדרשו מלות „היום הזה" כלשון ברכה כאדם שאומר לחברו תהא שונה את היום הזה, כלומר תהא זוכה לעשותו פעם אחרת כאשר זכית לעשותו עתה. ובמקום „תניין יומיא" צ"ל „תנון יומא", תנון הוא לשון צוין לרבים ויומא הוא כמו היום הזה. ובנוסחא האחרת מפסקא ביום השמיני עצרת (שם דף קצ"ה ע"ב) נמצאו המלות נעתקות ללשון הקדש. תהו שונים היום הזה בטובה. ומלות „תהו שונים" הן כמו תנון בארמית. ובירושלמי מעשר שני דף נ"ו ע"ג (פרק ה' הלכה ח') נמצא דרש הפסיקתא על פסוק היום הזה (ושם הדורש בפסיקתא ר' יודה בר סימון) מיוחס לר' יוסי בר חנינה, וזה לשונו: „ולא עוד אלא שכתוב בה היום הזה תניי יומא".

יד.

פסיקתא דרב כהנא פסקא ל"ב (דף קצ"ו ע"א): „אמר ר' אחא מצינו שכל המלמד סניגוריא על ישראל הקב"ה מרוממו בעולם דכתיב (ישעיה ל' י"ח) „ולכן ירום לרחמכם". על איזה יסוד בנה ר' אחא דרשתו וביצד מצא ענין מאמרו בדברי המקרא? לפי דעתי הוא דורש לרחמכם מלשון ארמית כי כלשון ארמית קחים הוא כמו אוהב בעברית ודרש ירום כמו ירים, והוראת מלות „ירום לרחמכם" הוא כאלו נאמר ירים (או ירומם) את האוהב אתכם ואוהב ישראל הוא המלמד סניגוריא על ישראל והקב"ה מרוממו בעולם.

טו.

תנחומא (הוצאת ר"ש באבער) וישב סימן י"ד: „אמר ר' ירמיה ראה מה כתיב רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב' מ') וכי הם צריכין שימור אלא משל ההריוס אומר גודרין את הגדוד ופורצין את הפרוץ". המאמר הזה המיוחס לר' ירמיה הוא מקומע ממאמר ארוך בירושלמי ונאמר שם ע"י ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק. עיין ירושלמי פאה דף מ"ו ע"ב (פרק א' סוף הלכה א') וכן ירושלמי קדושין דף ס"א ע"א (סוף פרק א') ועוד ירושלמי סנהדרין דף כ"ז ע"ג.

(פרק י' הלכה א'). ומה שנוכר בתנחומא כמשל הדיוט נאמר בירושלמי בלשון ארמית ועל דרך שאלה, וכיני סייגין סייגא ותרעין תריעה" כלומר וכי גודרין את הגדר ופוצצין את הפרץ.

מז.

תנחומא ראה (על דברים י"ב כ"ט. בתנחומא הוצאת ר"ש באכער חסר המאמר הזה): „מהו הסתופף (תהלים פ"ד י"א) ר' תנחום בר חנילאי ורב חד אמר אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אפילו יש לי פרקמלין ומרקלין בחוזה לארץ ואין לי אלא הסף בארץ ישראל בחרתי הסתופף. וחד אמר...". משתי המלות הנכריות אשר במאמר הזה מלת מרקלין ידועה לכל והוא trielinium בלשון רומי, אבל מלת פרקמלין לא מצאתי ביאורה וגם מעריכי המלות לא זכרוה. ולפי דעתי צריך לתקנה ולכתוב פרסמלין והיא מלה יונית peristylan אשר הוראתה אולם מפואר בעמודים המקיף את הבית וגם החצר בפנים הבית אשר עמודים מקיפים אותו. והמלה הזאת אולי נמצאת עוד פעם אחרת בדברי רז"ל כי בירושלמי שבת דף ו' ע"ד (פרק ו' הלכה א') נאמר על דברי המשנה ולא בעיר של זהב: „רב יהודה אמר כגון ירושלם דדהב רבנין דקסרין אמרין פרוש טוק טקלין". אף לפי גירסת הערוך ערך פרסמקלין (כך ו' דף תל"ז בהוצאות קאהוט) יש מלה אחת במקום השלש והמלה הזאת פרסמקלין הוא ג"כ לפי דעתי משובשת ממלת פרסמלין הנזכרת ולדעת רבנין דקסרין עיר של זהב אינה צורת עיר שלמה כי אם צורת בנין מפואר הנחשב כעיר.

יז.

מדרש שמואל פרשה י"ג סימן ה': „לחד קצר דמית" והר"ש באכער במדרש שמואל שלו העיר על מלת קצר: „בילקוט כתוב בגליון קצר פי' חולה אם כי כן הוראת המלה בכל זאת להוראה זו אין שייכות לכאן ולמה מזכיר שהיה חולה ובלי ספק היה פה כתוב מלה אחת המורה על אומנות אביו". דברי ר"ש באכער נכונים הם והנני בא לקיים את דבריו ואומר כי במקום מלת קצר צריך לקרות קצב כי הקצבות היתה אומנות של האב, כאשר נראה מדברי המעשה, כי האם הביאה את הבן אצל חברו של אביו המת למען ילמדנו אומנתו של אביו. „והוא אמר ליה חליש רישיה דדין והוא מחליש רגלוי חליש רגלוי והוא מחליש רישיה". ופירש חליש: הפשט עורו כי תרגום והפשיט (ויקרא ו') ויחלש (בתרגום ירושלמי). והנה הקצב התחיל לאמן ידי הנער באומנתו בצוותו אותו להפשיט עור של ראש בהמה פלונית או להפשיט עור של רגלה והנער עשה הפך דברי הקצב הפשיט הראש תחת הרגלים והרגלים תחת הראש.

יח.

מדרש שמואל פרשה מ"ז בסופה: „עמד דוד ומסרה לשלמה בנו בעמידה ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם (תהלים מ"א י"א)". ועל זה העיר ר"ש באבער: „נעלם ממני איך דייק מזה". ולפי דעתו דרש בעל המאמר (ר' שמואל בר יצחק) מלת ואשלמה מגזרת פעל השלים שהוראתה מסירה (כמו בלשון השלמת נפש ובמלה הארמית אשלמתא היא מסורת). ודרש והקימני כמו רמו על מה שכתוב בדברי הימים ב' פרק כ"ח פסוק ב' ויקם דוד המלך על רגליו ואם כן לפי דרשה זו בקש דוד המלך מהשם שיקום על רגליו וישלים (ר"ל וימסור) להם (לשרי ישראל ולכל הנוכרים שם בדברי הימים) את תבנית בית המקדש.

יט.

שחר טוב מזמור צ' סימן י"ד: „[הגה] ר' יהודה בר' בימון אמר זו מרידה רבנן אמרי זה הנער שהוא הוגה ומת בתורתו". וכתב הר"ש באבער על מלות זו מרידה: „ובכ"י האחרים ובגדפס זו מרידה ולב' נוסחאות אין מובן". ובאמת צריך לתקן המלה ולכתבה: מרדיא או מורדיא והיא המלה הנמצאת בבבלי בבא מציעא דף פ"ז ע"א ובמגילה דף מ"ז ע"ב: מרדיא דלברות ופירוש רש"י בב"מ: „מרדיא עץ שרב החובל נוהג בו הספינה לרחקה מן האבנים ומן המכשולים ובלע"ז גוברני"ל" וכן כתוב בערוך: „המשוש של מלחים שמנהיגים הספינות". ואם כן פירש ר"י בר סימון מלת הגה בענין משוש ומעם כלינו שנינו כמו הגה כמעט חלפו עם אניות אבה (איוב מ' כ"ו). וגלמוד מזה כי בימי ר"י בר סימון נודעה למלת הגה הוראה זו. ויש לנו עוד ראיה על כי גם ימים רבים אחרי ר"י בר סימון לא נשכחה הוראה זו אשר למלת הגה כי בעל הפיוט אשר יאמר: בליל כל נדרי בי הגה כחומר ביד היוצר נשתמש במלת הגה בהוראת משוש כי אמר: „כי הגה כהנה ביד המלח ברצותו מחזיק וברצותו שלח". ולפי השערתנו נוסדה הוראה זו אשר למלת הגה על הוראת פעל הגה בקצת מקומות המקרא: שמואל ב' כ' י"ג (כאשר הגה מן המסלה). משלי כ"ה ר' וה' (הגו סגים מכסף, הגו רשע לפני מלך) ישעיה כ"ז ח' (הגה ברוחו הקשה). ועוד על דבר אחד אעיר פה והוא כי רש"י ור' נתן פירשו לברות באמרם כמרדיא דלברות שהוא שם נהר. אך לפי דעת א"א ר' שמעון בכרך ז"ל ולפי דעת חכמים אחרים צריך לתקן מלת דלברות כי עיקרה דלברנית ולברנית (גם בדרך קצרה בורנית) היא אניה הממחרת ללכת.

בדאמפסעם בירח סיון שנת התרנ"ז.

בנימון זאב באבער

המכונה

Prof. W. Bacher

דברי ימי חי ר' הירש הענא

ושתי תשובות ר' דוד אופנהיים אדותיו

מאתי

דוד בר' יהודה קויפמאנן

ב' התשובות האלה אשר אני נותן לפניך היום מאוצרו המוב של הגאון ר' דוד אופנהיים, הגנוז בבית עקד ספרי בית מדרש הרכנים של הרב הילדסהיימר בברלין, בכ"י „נשאל דוד“, יקרות הנה עד מאד. הן מפאת כותביהן אשר במקום גדולתו שם היה ענותנותו, כי אין חזיונו נפרץ בספרותינו ולא נשאר לנו רק מעט מועיר מחכמתו הרחבה מני ים נרפס בספרים, הן מפאת הגבר אשר ראה שבט עברתו. והן הנה באמת כאספקלריא המאירה להראות לנו את רוח דעת עצה וגבורה השולטת בלי משא פנים בדין ברורות שחלפו, כי גם הרב המוכה בשוט דברים קשים כגידין בתגרת רוחו של כביר ממנו, לא היה בן בלי שם, כי אם שלשלת היוחסין בנם של קדושים אשר ידיו רב לו בתורה ובחכמה עד שקראוהו לרב מדינת פפאלץ בעיר היידלברג לכהן פאר במקום אשר רצו להושיב בו בתחלה את כבוד ר' דוד אופנהיים⁽¹⁾ אשר לא אבה לעזוב קהלת פראג עיר ואם בישראל לשבת על מדין בעיר מצערה אם כי קרובה היא במאד לעיר מולדתו ווארמס. כמעט לא היה רב בישראל אשר ראה גדולה ומתלאה עושר ועמל כבוד וקלון כר' הירש הענא, כי הוא נפל במלא מובן המלה מאיגרא רמה לבירא עמיקתא. וכבר אמר נואש לחייו, כאשר הצילו ה' מסצור וממצוק ויהי לנס. בשנת תכ"ב כאשר היתה קהלת ווינא הישנה עומדת עוד על תלה נולד בקרבה הילד צבי הירש הלוי⁽²⁾ לאביו ר' חגי חנוך בנו של הרב ר'

(1) עיין דברי ימי היהודים במדינת קורפפאלץ להרב לעווינשטיין צד קנ"א הערה א'. ואגרת הרבנות אשר שלחה המדינה הזאת להרב הגאון ר' דוד אופנהיים תראה אור אי"ה עם שאר אגרות אשר הריצו אליו לעת מצוא. והנה בכתובים נעתקות באמתחתי כתיב יסוד הכ"י אשר בבית עקד ספרי הקהלה בהגבור.

(2) מכ"י מינכן סימן שצ"ד הראיתי לדעת כי ר' צבי הירש בן הגאון הגדול ר' חנוך הלוי הנקרא הירש פרענקיל העתיק בשנת תל"ז פרשת שלח לך, העברונות אשר בראש כתב יד הזה. והוא נער בן חמש עשרה שנה. ובסוף הכ"י יזכיר שקבל במתנה כ"י עברונות אחר, הנכלל גם כן בכ"י הזה, מיד ר' שלמה הכהן המנוח אשר ישב למולו בעיר פראנקפורט דמיין וכהן פאר שמה בתור דיין. עיין רשימת כ"י מינכן להח' שטיינשניידר הוצאה שניה צד רי"ט.

דוד הלוי מעיר איינשטמט במדינת הגר³ ולאמו מרת רימשל, בתו של הקצין המפואר ראש גבירי קהלת ווינא ר' קאפיל פרענקל⁴. בית אביו ובית זקנו היו מתנוססים כאבני נזר, כי תורה וגדולה כאחד נמצאו בהם. וכל חיי רוחו של ר' יעקב קאפיל סג"ל אשר עלו בעיניו על כל כבוד עשרו ופרשת גדולתו היו ראשי חכמי ישראל אשר הביא אל ארמונו למען ילמדו בניו ויעשו כמהכנתם. ובאמת זכה לראות בנו יוצא חלציו עולה למעלה למעלה על סולם השלמות, ה"ה ר' ישראל פרענקל אשר היה יושב על כסא ההוראה בקהלות קדושות בישראל כמו ברודא בארץ מעהרן פינסק וגם ווידצבורג בארץ בייארן⁵. לעת כואת כאשר נתגדל ר' צבי הירש על ברכי אביו ר' חגי חנוך היה נער עם דודו ר' ישראל והיו עיניו רואות בעודו ילד רך להורתו את מורה דודו ה"ה גאון ומנו ר' אפרים הכהן בעל שו"ת שער אפרים אשר הגלה עם גולת ווילנא ובא לחסות בצל קורתו של ר' יעקב קאפיל סג"ל ולהורות את בנו ר' ישראל עד אשר קראוהו ראשי קהלת אובין בארץ הגר⁶ להושיבהו על כסא הכבוד ולעטרנה בעטרה שהולמתו. בימים ההם ורחה על שמי קהלת ווינא שמש צדקה ה"ה ר' גרשון אשכנזי אשר הריצו אליו שאלותיהם כל גאוני הגולה כשואלים אל אלהים ונפשו חשקה בר' חגי חנוך⁷ כי אותו ראה צדיק וישר באדם אשר עם כל כבוד בית חמיו לא התנשא ולא מש מתוך אהלה של תורה, ובאהבה ואחוה ורעות התהלכו שניהם יחדיו עד אשר התפוררה הקהלה והלכה בגולה בשנת ת"ל ונתפרדה החבילה. ור' גרשון הלך לו לעיר מיץ בארץ צרפת לשבת על מדין ור' חגי חנוך פנה לעיר פירט בארץ בייארן להאחו בקרבה עם כל בני ביתו. בכבוד וביקר ישב ר' חגי חנוך במקום תחנותו החדש ושמו הטוב היה הולך ונודף למרחקים וכל חכמי העמים בנירנברג ובבית מדרש החכמות בעיר אלמורף שמעו את שמעו ובקשו תורה מפיו עד אשר בחרוהו ראשי ק"ק באמברג לרב וגם שם לא ארכו לו הימים, כי קהלת האנוי מהרה לקראו אליה להאיר אור תורתו בתוכה עד אשר כבה נרו בש"ק י"ג תשרי תנ"א⁸. ואת בנו ר' צבי הירש היה שולח כבר בשנת תל"ז, כאשר היה בן ט"ו שנים, לחיות שוקד בלמודים בק"ק פראנקפורט אשר השקתה בימים האלה כל עדרי צאן קדשים, נערי בני ישראל, אשר נהרו אליה מכל אפסי ארץ לשתות בצמא את דברי הגאון ר' אהרן שמואל קיידנובר ראש גולת ווילנא⁹. ויהי ר' צבי הולך וגדול ויתארח

(3) עיין מה שכתבתי עליו בספרי על גולי ווינא צד קצ"ו הערה ב'.

(4) שם צד קל"ב קמ"ח קצ"א וקצ"ח הערה ה'.

(5) שם קע"ט הערה ה' וס' לעיונישטיין צד רל"ח הערה ב'.

(6) עיין ספרי כנלת אובין לר' איצק בן הקדוש ר' זלמן ר' מאשלש שולהאף סג"ל

ז"ל והקדמת שו"ת שער אפרים וספרי על גולי ווינא צד ס"ח הערה ח'.

(7) עיין ספרי על גולי ווינא צד ס"ד והלאה.

(8) עיין מקור הדברים שם צד קצ"ו עד צד קצ"ט.

לחברה עם בני הישיבה עד אשר בחר בו אחד מקציני הקהלה ר' שמואל מיינץ ויתן לו את כתו קלארא לאשה (10). וישב ר' צבי בעיר פראנקפורט כי אותה אוה למושב לו. אוהבי אביו ומעריצי שמו אהבוהו ויקרבוהו אליהם, והיה כאשר נחרבה העיר ווארמס ביום ג' י"ב סיון תמ"ט ע"י חיל הצרפתים ויושביה ברחו הלכו בשבי ומלטו את נפשם מתוך התבערה אשר הציתו במחסריהם נמלט גם ר' יאיר חיים בכרך עם שאר הגולים אל תוך רחוב היהודים של העיר פראנקפורט לגור בה ויבחר בר' צבי ויזכור לו את חסדי אביו הנאמנים אשר היה נקשר בנפשו בעבודתו של אהבה (11). ר' צבי אשר שכל את ידיו בעורו בימי נעוריו והיה לסופר מהיר, עמד לימין ר' יאיר בהיותו בורר ומוזק ומלבן את המון הכתבים אשר התאספו אתו כל הימים אשר היה יושב ושונה בביתו בק"ק ווארמס ויבר לו את תשובותיו אשר השיב לכל המרצים אליו את שאלותיהם, ור' צבי העתיק אותן בעטו עט ממהר בכתבים להיותן נכונות וצבורות לתת על מכבש הדפוס, וגם נמצא את שמו הטוב מוזכר לברכה בשו"ת חות יאיר כאשר הוציאן בעלן לאור בשנת תנ"ט בעיר פראנקפורט (12). ובאותו פרק עבד ר' צבי עבודת פרך כי יותר שהעתיק את כתבי אוהבו ר' יאיר חיים עוד היה מעמס על שכמו מלאכה גדולה ונכבדה לסדר לדפוס את שו"ת עבודת הגרשוני להגאון ר' צבי אשכנזי ולהקים שם עולם לרבו של ר' דוד אופנהיים אשר יתאר לנו את גדולתו בהקדמתו אשר ענר עטרה לראש ספרו, וגם הספר הזה ראה אור הדפוס בעיר פראנקפורט בשנת תנ"ט. ויותר שהיה ר' צבי סופר ומעתיק כ"י, היה מלומד בנסים ומעמיק בנסתרות ובנפלאות מבני אדם, וכל ישעו וכל חפצו היה בקבלה המעשית ועל כן התארח לחברה עם המקובלים אשר היו בעת הזאת נמצאים למכביר בקהלת פראנקפורט, ובפרט עם ר' דוד גרינהוט אשר היה מילידי עיר פראג ומגדולי עיר פראנקפורט (13). וגם כאשר נבחר ר' צבי לכהן פאר בקהלת אידשטיין במקום ר' דוד גרינהוט אשר היה שם אהלו בתחלה, לא עזב את מקום מגוריו וכסאו כסא ההוראה בעיר אידשטיין היה עומד בעיר פראנקפורט (14). ויהי בשנת תס"ב כאשר קראו פקיד מדינת פפאלץ לר' דוד אופנהיים לעמוד בראשם ולצאת ולבוא לפניהם בתור רב המדינה והוא לא

(9) עיין דברי ימי רבני פראנקפורט להרב הורוויץ ב' מ"ט והלאה.

(10) לעיונישטיין צד 151.

(11) עיין ספרי על ר' יאיר חיים בכרך צד פ"ב וק"ז.

(12) ר' צבי יוזכר בהקדמתו לשו"ת עבודת הגרשוני שבעל חות יאיר יתן לו תודתו על פעלו אשר גמל אתו, בהקדמת ספרו. אבל לא שם כי אם על דף רכ"ט ע"ב נמצא דברי ר' יאיר חיים אשר יקראו "סופר מהיר ולמדן מוסלג פה על הטוב יזכה שמו כהר"ד הירש בן הגאון כמהור"ר חנוך וצלה"ה שהיה אב"ד ור"מ בק"ק הענא לפנים".

(13) עיין ספרי על גולי ווינא צד ר' הערה א'.

(14) שם צד קצ"ט.

אבה למגמתם ויבחרו בר' צבי ויקראוהו אליהם להעתיק את אהלו ולבא לגור אתם בעיר היידלברג, ור' צבי לא התמהמה אף רגע ויהי לרב מדינת פפאלץ, ומקום תחנותו היה עיר היידלברג אשר לא היה שם רב מעת אשר צוה ר' יהודה החסיד את צואתו, ורק לעתים רחוקות בא שמה כאורח נטה ללון רב ומורה צדק לסדר קידושין וגישין, כאשר גר אתם גם בעל חות יאיר מבלי להאחו ולהשתקע בתוך מחנם (15). בשנת תס"ד כבר נמצאהו בעיר היידלברג ושם רב המדינה נתן לו מטעם הממשלה. ומי חכם ויבן ויקרא בתולדות דורות עולמים כמעל ספר פתוח לדעת מה המריץ והכאיב את רוח קדשו של ר' דוד אופנהיים להתקצף כל כך ולהכות באגרופ על קדקדק על פחוזותו של ר' צבי אשר לא מוזר היה לו מתמול שלשים, כי כבר קרא את שמו הטוב על ראש ספרי אהוביו ורבותיו ה"ה ר' גרשון אשכנזי ור' יאיר חיים בכרך. כי עם כל הליכותיו בקודש אשר לא נשא פני איש ולא הכיר פנים במשפטי דתנו אולי היה מעביר על מדותיו ולא היה הולך עם בנו של ר' חגי חנוך הלוי ראש חסידיו אשכנזי בחמת רוחו הקשה אם לא היו עוד דברים נעלמים מאתנו אשר הציתו את אפו. אבל אם חמא ר' צבי הוא נלקח מיד ה' שבעתים ושבע בכל חמאתו, כי אף אם עלה לגדולה והורם כסאו מרום מראשון, לא דרך על במתי ההצלחה רק לרדת מטה ולפול אל שאול מתחת. ויהי בתחלת שנת תס"ט כאשר כבה שמשו של דודו ה"ה ר' בערמן פרענקל בנו של ר' יעקב קאפל סג"ל אשר היה רב מדינת אנשבק בארץ בייארן (16) נתעלה ר' צבי ונקרא לשבת על כסאו ולמלא את מקומו, כי אחיו ר' אלחנן (17) היה זרוע ימינו של שר המדינה ה"ה מארקגראף ווילהלם פרידריך בן משק ביתו ואיש חסדו, ולא היה קצין כמוהו אשר ידיו רב לו מבלי שיאמר לו אדם מה תעשה, ויזכור את אחיו הקטן ר' צבי ויקרבוהו אליו ויושיבוהו על כן רב מדינת אנשבק ומקום מושבו היה שוואבק. אבל לא ארכו הימים והנה השמים התקדרו בעבים, כי בשנת תע"ב אבד את חנו בעיני השר ושימיהו במשמר אותו ואת אחיו כי טחו על שניהם כובים והלשינו עליהם דברים אשר תצלינה כל אוני שומעיהם, ועל ר' צבי הירש החפיו דברים אשר לא כן עד אשר גזרו אומר להניחו בצינוק ולא יראה אור השמש עוד לעולם וכמעט דנהו לשריפה כאחד המכשפים והמנחשים, כי אמרו עליו שגם הוא עשה במחשך מעשהו והשתפק בילדי נכרים דברי אוב וידעוני. ועל ספריו אשר נמצאו בביתו חרצו משפט שהם כלם מעשי תעתועים ודברי כשפים. כשגמה שנים ישב ר' אלחנן בבית האסורים אחרי אשר יסרוהו בשומים קבל עם עד אשר פדה ה את נפשו וגאלו מכל עונותיו בשנת ת"פ. אבל רע וזר ממנו

(15) עיין ספרי על ר' יאיר חיים בכרך צד פ' הערה א' ושם הראתי כי בשנת תמ"ד היה ר'

אייזיק מרגלית מסווגא רב בעיר היידלברג, עיין לעיונשטיין צד צ"ג.

(16) עיין ספרי על גולי ווינא צד קצ"ד והלאה.

(17) שם פ"ח הערה ה' וקצ"ט הערה א'.

היה גורל ר' צבי אשר נאסר בשנת תע"ג והיה כלוא כ"ד שנים בבית הכלא ואולי היו כלים כל ימיו כמו ימי אחיו בבית האסורים, לולא רחם עליו ה', כי ברוב חסדו חשב המגדול אשר היה אסור בו להתמוטט ולפול ארצה בשמץ מים רבים אשר שטפו את אשיותיו בהמונם ובשאונם. ויהי כאשר שלחו את האסורים שמה החוצה הסירו גם מידיו את הנחשתים וגם הוציאוהו חפשי בחמלת פקיד עיר שוואבך עליו. אבל לא ארכו לו עוד הימים כי גופו נהיה ונחלש ורוחו חבלה מרוב צערו אשר סבל בימי מרודיו בשבתו תפוס במשמר. וגם חיי שלום ושלוה אשר חי בחק קרוביו אנשי משפחתו בעיר געמינר לא הספיק עוד להשיבו לאיתנו. והנה לשנים עוד שלש וימת בן ע"ה שנה בשנת ת"ק ירוע חולי איש מכאובות ושבע רוגו אשר שתה את קבעת כוס התרעלה וחמת ה' והוא לא עשה רעה מימיו ולא אשם בנפשו מעולם (18).

אם אמת בפי הספור אשר יספר לנו בנו ר' העניך, יצא ר' צבי מדלת המסגר מבלי כל, רק בידו האחת חכילה מלאה ספרים אשר היו חיי רוחו ושעשועיו בימי עניו ודחקו ובאחרת עמוספור כל הצרות והרפתקאות רעדו עליה. והנה אם נחקר מה איפוא אלה האוצרות אשר החזיק בהם בעת הצלתו הנפלאה כאלו חייו תלוים בהם, לא נמצא רק שנים או שלשה ספרים קטנים אשר נותרו לפלטה עד היום הזה והם כעין קיצור קמן מש"ע יו"ד עד סימן קפ"ט (19), ופירוש תמניא אפי עם ביאור הלל הגדול (20), ודברי ימי חייו עד יום גאולתו (אבל השנים האחרונים לא ראיתי). ולהיות שגם אלה לא ראו אור הדפוס כי לא זכו ויצאו חלציו להקים שם אביהם המת על נחלתו, אציגה נא הנה דבר אחר מספרו, דודי לצבי ה"ה פירוש מזמור קי"ט אשר התחיל לפרש אביו הגאון ר' חגי חנוך עד אות ו' וזה היה חלקו מכל עמלו שהשכיל להשלים את מעשה ידי אביו המנוח (21), ורק על זאת נכספה וגם כלתה

(18) שם צד ר' הערה ה' מה שהבאתי מהקדמת ס' אספקלריא המאורה לר' כרדכי מאריל בר' יהודה ולקי פרענקל דיין שוואבך. ומה שהדפיס לעווינשטיין מפנקס ההזכרות בקהלת באלברין בספרו צד קנ"ג הערה א'.

(19) ולא מצאתי אף שמץ ראיה או רמז על הספר או בתוכו כי באמת מעטו של ר' צבי הירש הענא יצאו הדברים.

(20) עוד נותרה לנו לפלטה, חרוזה מעין המאורע שאירע לי בתפיסתי שיר של ל"ב חרוזים ארוכים אשר בראשיהם נמצא את השם: צביכונהירש [ר"ל צבי יכונה הירש] בן הגאון מהר"ר חגי חנוך מנ"ל ו"ל אשר שם מספר לנו כי נראה לו על כותל מזרחי של בית האסורים כתבים שונים כתב לוחות יה ה' ה' הצבאות ישב הכרובים עם שארי שמות הקדושים והטהורים עם ככבים מאירים כספירים ואש מתלקחת שחורות אדומות ולבנות ויחדר וילפת עד אשר גמר אומר בנפשו ללמוד ט"ו או י"ה פעמים המשנה מהחל עד כלה עד אשר היתה שגורה על ציצית לשונו ולחבר חיבורו על הלל הגדול. והרב לעווינשטיין הדפיס את השיר כלו בספרו צד רצ"ה מתוך הכתב יד.

(21) ואלה איפא דבריו בשיר הנ"ל:

אות וי"ו התחלתי. וי"ו מוסף על ענין ראשון תמשה אותיות הקדמות:

נבאר[ן] מאדוני א"מ הגאון ו"ל טרם נתבקש בישיבות המעלות:

אבל בכ"י הספר דודי לצבי נמצא בראש אות ו': אמרי פי מיום מיתת אמ"ו הגאון וצ"ל.

נפשו שיודפס פרי עמו זה, כאשר הראינו לדעת מתוך הסכמתו של הגאון ר' שמואל הילמן אב"ר מיץ 22), אשר הסכים להדפסת הספר בשנת תקי"ד כאשר דמה ר' העניך בנו לקיים את מצות אביו. מעשה אבות סימן לבנים. וכמתכנתו אשר ראה ר' צבי את אביו קושר קשרים ואורג ביחד את כל שמנה כתובים שבכל אות ואות במזמר ק"ט עפ"י מה שנמצא באגדת חז"ל, כן עשה גם הוא. ואם כי נראה בעינינו כמביא לחמו ממרחק וכמדלג על ההרים וכמקפץ על הגבעות לישר מה שאיננו עקוב. בכל זאת דומה הוא בנפשו כאלו היה רודף אחר הפשט בכל מאמצי כחו ורק על כן בררתי מתוך ביאוריו רק דבר אחד אשר בו יקום לימין החריפים והמפולפלים למען לא יראה כאלו בזה להם לעג להם ולתבוע בעלבונם. בראש אות מ' יתחיל בדברים האלה: „מה אהבתי וכו' מרם נבוא לבאר ה[פ]סוקים אלו כאשר שהגעתי לבאר אהבת המקום ב"ה וב"ש הוכרחתי לכתוב מקודם ההתנצלות על שהלכתי בביאור זה קרוב לפשוטו מה ש(ה)לשון הפסוק הוא סובל ולא יותר ולא כן דמיתי מקודם שהלכתי ג"כ בגדולות ונפלאות כאשר הסדר הוא עכשיו ברורות הללו. ובפירושי על הלל הגדול שם בארתי בבאור רחב בהקדמות הרבה אשר עין הקורא יראה שמה. אמנם כאשר שיבאו ימי זקנתי ואהבתי את ה' בכל לבבי ונפשי ומאורי וידעתי בידיעה ברורה שנוח הוא לה' לילך בדרכי הפשוטה, גמרתי בלבי בפירוש זה לילך בעקבי ראשונים תנאים ואמוראים גדולים אשר קמנם עבה ממתני ואחריהם כרוכים הלועזים אשר כל פירושם וחיבורם הוא בדרכי הפשוטי. והנה אל ידמה בשביל כן שום אדם בלבו ללעוג ח"ו על אותן הדרשנים הדורשים בדרך רחוקה וכן על אומרי חלוקים בהלכה ותוספת, ובפרטות אותן אנשים שאין להם פתוח ואין הבנתם משנת לבואם לכלל זה כי מימיהם לא דרשו וגם אמנם ידעו מחילק ובילק, זה דרכם כסל להם וגדול עונם מנשוא כי אותן אנשים מבזין התורה בפני עמי הארצים בסברם שיש לנו שתי תורות ח"ו והמה אינם יודעים שהמלעיגים מחמת חסרון דעתם ומחמת קנאת איש מרעהו עושים זאת. כי אותן לומדים אשר להם הבחירה לדרשם היטב בדרך רחוקה וגם לאמרם חילוקים בפלפלא חריפתא מלא צנא להם נאה ויאה לדברם דבר אם לעקל או לקלקל בינם לבין עצמם ולא ברבים ולא לזולתם וכאשר אמרו חז"ל על יתרו שאמר: עתה ידעתי כי גדול ה' מכל אלהים מלמד שלא הניח ע"ז שלא עבר, מוכח מזה אדם אחד שאין לו השגת הבחירה אשר ברצונו יברור או זה או זה לא יכול לומר זה רע וזה טוב, ובפרטות שתמיד ולעולם הוצרך להיות החידוד קודם הליבון, החידוד בנערותו של אדם והליבון בזקנתו. וכתבתי כל זה למעני אשר לא יאמר אדם בקראו את אשר כתבתי שהלכתי בדרך פשוטה שחלילה וחם מלעיג ומואם אני בלימודים רחוקים הנ"ל חס לי לזרעא ראבא

ואם כן נראה אם לא שגיתי ברואה כי ו' ולא ה' אותיות הראשונות הם מלאכת ידי ר' חנוך. 22) עיין לעיונישטיין צד קצ"ח והלאה.

כי גם בי דבר ה' ונתן לי לב להבין ופה לדבר ולשון לימודים, ויודע אני שאם אין בינה אין דעת, כי בינה היא פרוודור לדעת, כיון שהוא בא לכלל בינה שהוא מבין דבר מתוך דבר הוא בא לכלל דעת שהיא אמיתית התורה והמעין שם בפירושי' במשנה במסכת אבות ימצא כדברי, ולכן אם לא ירגיל אדם בחריפות ובפלפול בימי נעורותו לא בא לירי אמיתית של תורה בימי זקנותו ודי בהערה זו".

ואחרי הדברים והאמת האלה, יבואו נא דברי ר' שמואל הילמן ממין ויעידו ויגידו כי כדאי היה הספר בעינו שיפוצו מעינו חוצה, כי הוא לא היה מראשי המסכמים בכל מקום ודרכו היתה למשוך את ידו מההסכמות ובכל זאת לא נסוג אחר הפעם הזאת, כאשר שאל ר' העניך בנו של ר' צבי הירש הענא ממנו את הסכמתו ועמד לימינו לתמכו. ומכתבו בכ"י שמש עורנו נמצא בתוך הספר דודי לצבי (28) אשר לא ראה אור הדפוס מימיו :

„ויעף אלי אחד המיוחד שבעדר נוע תרשישים נכון לחשים ה"ה התורני המושלם כ"ש מוהר"ר העניך נר"ו בן הגאון המפורסם מוהר"ר צבי הירש נר"ו [צ"ל : זצ"ל] נכד הגאון מו"ה העניך אב"ד דק"ק הענא. ויגע על פי רצפה כתובה משני אבריה, חיבור למהור פירוש נחמד על תמניא אפי מאב ובנו הגאונים הנ"ל אשר קריתי בו שנים ושלש דלתות לדונמא ומעמתי מצוף רבש כי נעמה. ולהיות שאביו הת' מו"ה צבי הירש הנ"ל גזור בגזירת עירין על בנו להשתדל בחריצות ידיו להעלות ספריו על מזבח הדפוס, ושיחור פני לאמצו כמו פי ולדרוש סמוכין בתורה ואף גם שאנכי מן הצנועין המושכין את ידיהן מזה, כי ספרים החדשים בזמנינו רובא דרובא המה שלא לצורך ועשות ספרים הרבה וגו', אפס כיון שהדבר זה איננו נפקא לן מידי לדתא, והמה דברי אנדה המושכים לכן של אדם ולעשות נייחא לצדיקים בקבר למען יפוצו מעינותיהם חוצה, אמרתי לחקוק את דברי בעמ ועופרת. לעמוד למשמרת להסכים שיהיה מדפים ועולה, ובודאי כשפתם לא נמצא עולה. מהור זהב כולו, ולמען שלא ישלחו הצדוקים בעולתה ידיהן להסיג גבול רעהו, להדפיסו פעם אחרת על מתכונתו, הן ע"י עצמו או ע"י גירי דיליה, סני ליה בארור המסיג גבול רעהו, ולטרקיה ליה חויה דרבנן דלית ביה אסותא. כ"ד המדבר לכבוד התורה ולומדיה פה מיץ יום ג' א"ך סיון תקי"ד לפ"ק.

הצעיר שמואל הילמן

החונה פה ק"ק מיץ ואנפיה יע"א

ולא לחנם כנה ר' שמואל הילמן את ר' העניך בשם נכון לחשים, כי גם הוא חפץ כאביו בחכמות נסתרות, ויש עוד ספר קמן הנקרא בשם „גלוי דעת"

(28) בטעות כתב הרב לעוונישטיין צד קנ"ב שם דודי לצבי הוא פירוש על הלל הגדול והוא באמת באור מומור קי"ט.

חברו ר' חנוך בר' הירש הלוי ז"ל המכונה פרענקל פה איברברין שנת תקי"ד לפ"ק Oberbronn en Alsace. והספר הזה יכיל בקרבו חכמת היר ושרטוטיה עם ציורים וחכמת הפרצוף ושרטוטיהן וחכמת תנועות וראות האברים וחכמת ההולדיים (!) עם מעט מועד מחכמת הככבים וחכמת סגולות האבנים והכרתיהן (והחלק הזה איננו נשלם). ואם כי יאמר בהקדמתו שרק על כן קרא ספרו בשם גלוי דעת כי רק לגלוי מילתא בעלמא חקקו על ספר, וגם ישיביע בניו שלא יעשו קריאתו קבע ותורתם עראי, בכל זאת יורה לנו למדי שכל ישעו וחפצו היה בסגולות ובנפלאות מרוח בני אדם ועמל ודרש בכל מאמצי כחו אחרי כל ספר וספר במקצוע החכמות האלה אשר מהם רוה צמאנו ורעבנו לדברים כבושים עתיקים ומקובלים כאלה.

ומלבד בנו ר' העניך עוד היתה לו בת לר' צבי ושמה קילא והיא היתה נשואה לר' אברהם כ"ץ שיף ובנה הנקרא על שם זקנה הגאון ר' חנוך בשם ר' העניך כ"ץ שיף היה מורה הוראה ותופש בישיבה בעיר באלברין במדינת עלום ומידו באו ספריו של ר' צבי הירש ובתוכם ספור צרותיו ומרדיו במגדול שוואבך לידי נכדו ר' יששכר בער בן כ"ה אברהם כהן שיף אשר הורה בני ק"ק קאסמיל סמוך לעיר מיינץ עד שנת תרכ"ח משך זמן נ"ד שנה. וכאשר יספר לנו ר' בער בהקדמתו אשר כתב בראש ההעתקה שהעתיק בה לבניו את ספרו של ר' אליקים כרמולי על ר' צבי הירש נימי שבתו בין אסירי חשך וצלמות, מידיו בא לו יסוד הספור הזה להח' כרמולי אשר הוציאו לאור בשפת אשכנז במ"ע איוראעליט בשנת תרכ"ח אחרי אשר היה עמלו של ר' בער להדפיס את הספור בעצמו ובתומו וגם פירוש דודי לצבי עולה בתוהו וכל מאמצי כחו נשאר מעל. ועל טוב יזכר גם בענין הזה שמו של המדקדק הגדול מפרשו של רש"י ומבאר פיומינו ר' וואלף היידנהיים, כי כאשר יזכיר ר' בער הראה אליו את הכתבי יד אשר היו גנוזים באוצרותיו ור' וואלף כבר היה מוכן ומוזמן להדפיסם בבית דפוסו בעיר רערלהיים בדמים מעטים אם רק ישכיל ר' בער להביא אליו חותמים במספר ראוי ונכון אבל ימים ושנים חלפו ועברו ולספרי ר' צבי הירש לא היו גואלים ועורגם בכתובים ושמן היה מכוסה בחשך וערפל חתולתם לולא בא ר' אליקים כרמולי וחקרם. ומי יתן וימצא במהרה יסוד הספור של כל עמלו של ר' צבי למען יראה אור הדפוס במתכנתו כאשר יצא מידי בעלו המדוכא והמודרך בלי חשך, כי הוא לבדו יפקד עוד ולא בא לצל קורתו של הרב דר' סאלפעלד אב"ד מיינץ אשר מידו באו לי ספר קיצור ש"ע וספר דודי לצבי וכ"י המורה לצדקה ר' בער קאסמיל וספר גלוי דעת אשר על פיהם המפתי מלתי.

ולרגל מלאכתי על תולדות ר' הירש הענא תבאנה נא התשובות אשר הנני מעתיק פה מתוך כ"י שו"ת „נשאל דוד" חלק אה"ע סימן ל"ג וסימן ל"ד :

שאלה ל"ג

תמן תנינן במס' קדושין דף י"ג ע"א : א"ר יהודה אמר
 'שמואל כל שאינו יודע בטיב גיטין וקדושין אל יהא עסק
 עמהן ואמר ר' יהודה (י) וקשין לעולם יותר מדור המבול.
 ומוה יצא מ"ש בעל המשביר בש"ע בסדר הגט סעיף
 ק"א וז"ל : מאד יש לאדם לזהור שלא להשתדל בענין
 גיטין אם לא שיהא בקי בהל' גיטין כי רבו בהן הדקדוקים
 ובקל יוכל אדם למעות בהם והוא פיסול ממזרת עכ"ל.

והנה ראיתי צבי רץ כדרכו בדרכים שהאשה מתגרשת בו וסדר גט א'
 הלא הוא הרב אשר הוא יושב כעת בק"ק היידלברג בשמו מוה"ר הירש הענא
 והאשה מתגרשת היא כעת פה ק"ק פראג, והובא ה"ט לפנינו ע"י שליח להולכה
 וראינו שאין צבי מחויב אורו אור תורה הוא וללמוד הוא צריך כי לפום ריהמא
 כולו מוקשה ונולקה בחסר ויתור וחליף תיוהא קא חזינא הכא ותמה ותמה אקרא.
 וזה יצא ראשונה : שכתוב בגט, וששים וחמשה, ה"ל למכתב וחמש וכראיתא
 בש"ע סימן קכ"ו סעיף ה' בחשבון השנים יכתוב לשון נקבה.

אמנם משום מעות זו לבר אין לפסול הגט וכראיתא שם בהג"ה : כתב
 לשון זכר במקום לשון נקבה כגון שה"ל לכתוב חמש וכתב חמשה כשר. וכתבו
 האחרונים דאפילו לא ניתן ואין שעת הרחק כשר. מ"מ תמיה קיימת איך טעה
 בדבר שהתנוקת של בית רבן יודעין כי בתורה ובנביאים וכתובים לא מצינו
 אצל שנים רק חמש ולא חמשה. ויכתבו אל החומש והוסיף חומש, הא חרא.

שניות מדברי סופרים, שנכתב בגט שם העיר היידל בערג פעם אחת נכתב בשתי
 תיבות ובפעם שנייה כתיבה אחת, וגם הוא כתב בגט היידל בערג בעי"ן ובהרשאה
 חתם עצמו היידלברג, וגם יש עוד חילוק לפ"ו בין בורג לבערג, אם יש לסיים
 בגימל או בקו"ף כמבואר ג"כ בת"ש בנוסח באמבורג או באמבורק ע"ש, ותליא
 בזה אי נקראת ע"ש ההר או על שם מבצר, אם ע"ש הר כותבים בערג ואם
 ע"ש מבצר נקרא בורק בקו"ף עי' בפוסקים.

ולו נראה ולבי אומר לי שמעולם ושנים קדמוניות לא נתנו שום גט
 בהיידלברג, כי בודאי על צוואת ר"י החסיד לא עברו שלא ידור רב בהיידלברג
 ולכך כתב לשון שברה מעצמו פעם כך ופעם כך.

ושלש אלה כתב בנימין דמתקרי' ואב. מתחלה טעה שכתב אצל זכר דמתקריא

(*) במס' קדושין י"ג ע"א אשר לפנינו נמצא דבר זה בשם רב אסי אמר ר' יוחנן. העורך

באלי"ף וצ"ל דמתקרי ביו"ד עיין במס' גיטין דף ל"ה ע"א איך פלנית בת פלנית קבילת גימא מן ידא דאחא בר הדי' דמתקרי איהי מרי, עיין בהנהות אשר"י. ולשון תהפוכות ידבר מזכר לנקבה ומנקבה לזכר כמו גבי חמש כתב חמשה כנ"ל וטעה באות קלילא, ה'.

אמנם אי משום ה"א לא אריא דאיכא לצדד בריעבד וכו' במקום עיגון אין לפסול הגט בשביל זה וכדאיתא בתשובות מהרי"ו סי' ק"ך בסדר הגט וז"ל שאלתי למר היאך לכתוב בגט היכי שיש להאשה ב' שמות אם יש לכתוב דמתקרי או דמתקריא ולא פשט לן מר ובתרגום של מגילה עיינתי ומצאתי לפעמים דמתקרי ולפעמים דמתקריא עכ"ל. וכן הוא בתשובת מהר"א ששון שאלה למ"ד דף נ"א ע"ב ומשם יש ללמוד דה"ה באיש אם היפך וכתב דמתקריא במקום דמתקרי מהיכי תיתי לחלק כי לא חילוק ידענו.

ואפשר אחר העיגון מלת דמתקריא לגמרי מיותר כי דרך לקרוא אותו מתחלה בשני שמות אלו בנימין ואב וכמבואר בבית שמואל סימן קכ"ט ס"ק כ"ד וז"ל ואם נקרא בשני שמות אז הוא להיפך צריך לכתוב שניהם בלא מתקרי ואם כתב דמתקרי הוי שינוי. ורביעי בגודש כתב העומד כאן בהיירל בערג ולא כתב העומד היום כנוסחא' של כל הגיטין היום קובל עליו. ואפשר דאי לא כתב כלל העומד היום וכו' כשר בריעבד כמבואר בש"ע ובמור סימן קכ"ח מ"מ כאן שכתב העומד ולא כתב היום אפשר דמגרע גרע כי לשון עומד הוא פועל הווה משמע שמושבו קבוע ועומד שם וזהו אינו כי הוא רק כארץ נטה ללון משוט בארץ ומתהלך בה. וחמישי יוסיף לדבר בשם של האשה המתגרשת חיה דמתקריא חילה קשה במס' נ טעה אי סבר דשם חילה הוא לשון הקודש לכן כתב דמתקריא א"כ ה"ל לכתוב חילה בחד יו"ד כמו חיה ואי השם הוא לשון לעז ה"ל לכתוב המכונה ולא דמתקריא וגם ה"ל לכתוב חילה באל"ף או חיילי ביו"ד ואף שהתנצל שכתב כן ע"פ הסופר שלנו ודאי לאו ספרא דוקנא הוא ולא מר בר רב אשי חתום עלה. ועמ"ז הש"ש כתב בשם האשה וכל שום וחניכא דאית ליכי ולאבתיכי ולמקומיכי ולמקומי' ולאבתיכי. וזה כולו מיותר כיון שלא כתב העומדת היום במקום כיון שהאשה לא היתה במקום המגרש כמבואר בתשובת מהרי"ו שם והובא בבית שמואל סי' קכ"ט סעיף ב' ע"ש ובתשובת חוט השני סי' מ' וסי' יו"ד. ואע"ג דה' נראה לומר שיש לכתוב וכל שום וחניכא וכו' רק למקומיכי ולמקום אבתיכי אינו מן הצורך לכתוב וכמבואר שם בלשון השואל בחוט השני סימן מ'. ואפשר דכוונת מהרי"ו הכי הוא וכו' מ"מ עכ"פ הא כתב שפת יתר כנמול דמי וגם וכל שום וכו' אצל הבעל ג"כ מיותר הוא דכיון דבמקום הנתינה פה אין כותבין וכל שום וכו', כי מקום הנתינה עיקר וכמבואר מתשובת מהרי"ו שם והובא בב"ש סי' קכ"ט סעיף ג' ע"ש וכן בתיבת בנפשיכי כתב בשני יודין ופה כותבין בחד יו"ד ומקום הנתינה הוא עיקר. וגם בדקנו בעוקצי דינא ולא מצאתי כן זכאי כי יו"ד קר"ת קחוינא הכי

שחמר כל העוקצין הראוי להיות כמבואר בסדר הגמ סעיף פ"א ואין לו תיקון כיון שכבר חתמו העדים כמבואר שם. ושאר שינוי האותיות ובסדר השורות פגום נכנס ופגום יוצא לא רציתי להאריך בזה.

והנה אחר בדיקת הגמ אבשרא ואמופרא ולישנא אף שאחת ואחת הי' באפשרי להכשיר בדיעבד מ"מ בהצטרפם יחד מן הראוי להחמיר כיון דאתגלי שעדיין אינו יודע בטיב גיטין וקדושין אין להתיר אלא במקום עינון ודוחק גדול ע"כ עליו מוטל אם עדיין הבעל שם בהידל בורג או בסביביו ודרך יום כה ודרך יום כה להדר אחריי במהדורא קמא ובתרא במהדורי מילי ולסדר הגמ מחדש (כי) [כדי] להוציא מכל ספיקות אבל באם שבלתי אפשרי להשיב הבעל כי כבר הלך למרחוק אזי נחוי אנן למצוא תרופה להתיר פה ליתן גמ זה לאשה זאת, כי הרבה חששות חששו חז"ל לתקנות עגונות. אבל הדרך הראשון ניהא לי והשני קשה לי. איכרא ההכרח לא ישובח ומכאן והלאה חושבנא, שהוא וב"ד יהיו גזהרין בסידור הגמ כי בקלות יהי' ח"ו כמי שסדרן קו"ף ונוח לאדם לסלק עצמו מסידור גיטין ויקבל שכר על הפרישה וסילוק כסדרו. חס לבי בהגיגי וסילוק זה הוא אשור 1) לאשרו בהוד והדר ולא כל הרוצה ליטל את השם בשמות הגיטין כי הימים ידברו וגם השמוש ת"ח גאוני קשישאי ובקי בהן ובשמותיהן. ע"כ דברתי עמו בתוכחה מגולה ואהבה מוסתרת וכסהו כלילה כסוי בדבר שאינו מוסיף הבל ומומנץ בלשון זהורית פי המדבר לכבוד התורה וקנאת ה' צבאות תעשה זאת היום יום א' דר"ח תמוז דהאי שתא תסה"ל.

דוד הקמן אופנהיים חונה בק"ק פראג

ומצ"פ על ק"ק נ"ש ובכל מדינות מעהרין.

שאלה ליד כתב משנה

עין צבי מחזיק כדקמחזקי אינשי בחזקו' דפרשאי פורש
מיראה מדרם פרושי' לבגדי ע"ה ולעושה חטאת עם
בשגגה בשגגה היוצא ופלטתו הקולמוס לשון הלב
נוקב עד החלול.

חילול השם יוצא מפורש מפיו פומיה אינו מחכים ומראשו וסדרו אינו ניכר סימני מהרה להיות מהור גברא ומהר יומא והיום קובל בקובלנא רבה רב מהיות הקולת קולן של סופרים מקרין ומפריש מאיסורא איסור מוסיף ואיסור כולל וגולל ודופק ועל גבר שמע קול גברא ונפל קלא באורני' מן הרב המסדר את הגמ והודה ולא כוש ואמר אימא גופא דעובדא הכי והכי הוה ומהפך במילי כדיבא במיפך והומה והכחשה תחלת הומה. היא ויש מנהון שמרגלה

(1) עיין כתובות דף י' ע"ב.

בפומי' לעשות זדונות כשנגנות וכזכויות לכפר בפר העלם דבר וכקוץ למזבח ומעולם לא ראיתי צבי קיץ ושואל כענין ומשיב כהלכה, ובכל דבריו אין בו מתום ומילי לא מימסרי במסירות קולמוס ומסירות מודעי רבה לאורייתא וקושמא קאי שאינו בקי בניסין וקדושין במיב להדי מיב והוא בהעלם דבר ובלא דבר, ומה לתבן אצל בר ולהיות עייל בלא בר, וכאלו עייל קמצא דנן למקום מהור לפני ולפנים ותומת עצמות יש להן תומת ישרים אבל אינו תוכו כברו ופוק תנא לברא אינו משנה ומשנה ממטבע שמכעו חכמים וכל המשנה ידו על התחתונה ולא זוה ממקומו מקום חשוב ד"א של הלכה ואמת מלבן לבוני ומלבן פניו ומודהר במחזורי אפי ושער כנגע הפך לבן והאמת יורה דרכו יורה כחץ שנון. וזה החלי:

הנה ראיתי פנימת של קס"ת ויתר כנמול דמי נמל לשון זהורית ורואה בקס"ת במדבר מדבר כלשון עמו וז"ל: הנה ההעתק מה שהנחתי לפני הסופר הי' מנוקה ומנופה בי"ג נפה מכל מכושול ונדרוד בעולם אך הסופר טעה. וכאשר ראינו היינו משתומם [מ]ים כחרא שעה על אשר טעה בזה בתוספת ה' של חמשה והסרון מלת היום ועו' דקדוקים הרבה. אמנם ראינו שבעל המגרש היה קאי בחד כרעא אארעא ובחד כרעא לברוח או אמרנו וענינו עפ"י הדין והיושר לפי ראות עינינו שהוא גם כשר ואעפ"י שע"פ הדין הי' ראוי לגלות אוניכם מזה. תשובתי בצדה שזהו שייד ברבר שהוא פלפול בין הפוסקים אם לכתוב או לא לכתוב. אמנם זה הדבר שהתנוקת של בית רבן יודעין אותו המעות וא"כ אינו צורך ובשביל כבוד הב"ד אפלג"מין" לא הוכרתי מזה.

הנה הכבוד נהפך לקלון אי כבוד ואין חולקין כבוד לרב במקום שיש חילול השם או איסור וזהו כבודו אפילו בחול וכ"ש בדברי קדש ובאיסור א"א מה זו שתיקה ומה זו סמיכה לסמוך על קנה רצון אשתקיל מלולו ניסל רוב המדבר בלשונו ופיו גמום ואיפכא מסתברא ליה מאן דאית ליה כאיבי' ליול לבי אסי' לשון חכמים מרפא. וצריך להודיע לרבו להיות לו ידיעה בית רבו ולהרים קולו כסופר ומונה הרי זה משובח בשבח המגיע לכת"בים והמשא בכת"ב ישאו ויתנו מעם לפנס למה פגום נכנס ופגום יוצא וכיצד מעברין על כל פשעיו ועל כל תכסה ברבר המוסיף הבל תינוקת של בית רבן יודעין אותו וה"ל לתרץ דבריו תריץ ויתוב גברא קא חוינא הבא והיובתא לא קא חוינא וללמד סניגוריא לעשות סניגור ולסתום פי קמיגור וליישב מה שיש לכאורה שום פקפוק שלא יהיו התלמידים מתהגרסין ברבר ולא יקבעו התלמידים הלכה לדורות כי שבשתא כיון דעל על שביחי. והלא מפורש ושום שכל בסדר הגימין בסדר גם שני מיד בעל ליד השליח בסעי' נו"ן וה"ל אם יש איזה שינוי בגמ שנראה לכאורה שיש פקפוק עליו אלא שנראה להרב שאין בו פקפוק מפני מעמו ונמוקו עמו

(*) שם הדינים מורי שוה כפראג הוא: Appellanten.

ושולח הגט למקום אחר יש לו לכתוב כתב בפני עצמו מה מעמו כדי שיראה הרב של מקום נתינת הגט ליד האשה מה מעמו כדי שלא יהא נדחה נתינת הגט עכ"ל.

הרי פשוט לעשות המטבע שמבעו חכמים מקרקפתא דנכרא מונח ורבעי עלי להודיע לב"ד שבמקום נתינת הגט, כל דבר הקשה מעשה מקשה עד ירכה עד פרכא מזרק כלאחר יד הכותבת תשובתו בצדו תשים לפניהם כדי שלא ידחה נתינת הגט ודברי חלומת לא מעלין ולא מרדין הוא חלים והוא פותר ותמצית דבריו הואיל ותנוקת של בית רבן יודעין אותו כופין עליו פסכתור ואומרים לו הוי פקח ושתוק ולעשות עין של מעלה כאלו אינו רואה אי' ודי' למינה מלתא דפשימא לי' מבעי' לן דאפשר שלא חלי ולא ארניש בשום מעו' כיון שהוא בהעלם דבר בכתב התנצלו' שלו ומקיים כלאי' בכרם כדי עבודתו עבדת הקדש בשדה הקדש ע"פ התלם כנגד ראש תור הנשמע בארצינו ליישב מ"ש שם האשה חיילה ולהיות מליץ יושר בעדו ואנחית לן חדא ואידך שיירא מאי שייר דהאי שייר אין דין כי אם קביל רוח יתירה דאית בי' רוח שאינו מצויה בים התלמוד ופוסקים ודיני גיטין ונלקה בחסר ויתור וחליף ונמסמס לבו כסוממס שמהפך זכרות לנקבות ונקבות לזכרות ועלי' רמיא לאפוקי מחשדא להודיע שלא יצא מכשלה מתחת ידו במכשול דבר שהתנוק' יודעי' ושלא לתלות בי' בוקי סריקי הלא מצינו בש"ס במס' סוטה שאמר הקב"ה לדוד הריני משילך אפי' בדבר שהתנוקת של בית רבן יודעי' ומי לנו גדול מדוד מלך ישראל ואף גם הקב"ה הזהירו על זה אפ"ה לא היה ניצול מאותו דבר ק"ו וב"ב של ק"ו אכן מאי נענין בתריה וכגון דא צריכא להודיע דלא תיפוק חורבא מיני' ואין נכנסין בחורבה מפני החשד שמעה בדברים שנפלו בה מפולת יד הכותבת ובחדתא שזה איזה חדשים שנוהג רבנות ויש בו משום מזיקי' הויק מצוי ושכיחא וברי הויקא הויק שאינו ניכר להיות תעלומות מביט וסוקר בסקירה וזכירה אחת היתה ופרסמן הכתוב וגנאי לת"ח לצאת בו ומה שמתנצל עצמו בנצל ורקב (1) שהמתגרש רצה לברוח ובוז מבריה ארי מנכסיו ואסורא הוא דרבע עלי' כי אונס רחמנא פמרי' והכרח לא יגונה ולא ישובח כי הבעל בנימין ואב ישרוף מרף ולנקוט נגרא ברייתא (2) וינס ויצא החוצה מדלתות ביתו דבר זה אין אונס בנימין, כי נראה עדיין הואב בעיר אינו אונס והוי משלחת לשלוח גט אחר לאשתו שני' מדברי סופרים ולכופ כאגמון ראשו על האלופים קציני מנהיגי מדינה אשר ידם תקיפא ואין כלום חסר ואי לא צאית ה"ל להיות מפקי' לי' מאונא לרמי' עלי' גודא רבא ולשממי' לקועי' עד שיאמר רוצה אני והן הן תקוני' ואז שבחוהו רבנן לצבי ובתור מרי נכסי צבי משך תור'

(1) עיין משנה גזיר ז' ב'

(2) עיין בבא קמא ג"ג ע"א.

קדש בכתבא פסול במדברא לשון מדברת חסר ויתיר והוא תולה קלקלתו באחרים באמרו בחסירות ויתירות ל"מ דבקי אנא ואף הוא עושה סבלא וכתב עליו הגם כתקון וכהלכתו ולא ספרא חוקנא כתב והעתיקו במעות ונפליניכא ותכלי בשיראי (1) והעביר ראשון ראשון אבל ע"ד יעלה מן הארש ארשת שפתיו פומי' מחכים עליו והן הן עדיו שאנב שיטפא לא דק והי' רץ כצבי בשבילי ר"ה שלא ברצון חכמים אשר מאד מאד הזהירו באזהרה גדולה ועצומה להיות מתון בדיני גיטין ומתון מתון שוי' ת' תחי' (2).

וזאת ועוד אחרת כתב וז"ל וגם נקרא הייזלבערג ע"ש החר וברקדוק כתבנו בע' וגימ"ל כי מצאנו שכל הגוים כותבים הייזל בערג ולא בורג ע"ש שהוא מסוכב בהרים וגם הרב המופלא מוהר"ח ז"ל בעל חות יאיר סידור גט כאן בהייזלבערג ג"כ כנ"ל, ועל אשר כתבתי בהרשאה הייזל בורג בודאי הוא שיטפא דלישנא מכח שהרצים יצאו דחוקים רחופים ומובהלים עכ"ל. תמיהתינו תרי' תמי' מדברי דכירי אינשי מה ששינה לשונו בהרשאה מבגט מהראוי להיות הכל בדימוס אחר ובחדא מחתא מחתניהו ואם שינה ה"ל להודיע כדאי' להדיא בש"ע סי' כ"ד בהג"ה ומ"ש שכל הגוים כותבים וכו' ברין זה אין ללמוד מדבריהם כי לפי כתביהם בערג ובורג יסיימו הכל באותות שוי' בסוף המלה אבל לפי לשונינו וכתבינו יש חילוק בין בורג לבערג. ומ"ש שמצא כן גט מסודר וגט פשוט לפניו מהרב ה"ה מוהר"ח ז"ל ה"ל להודיע אם קודם מעשה בא שומעי' עליו אם זיינו עליו וספרו כאן ולאחר מעשה אין שומעין לו אם לא שמכר. הדבר לפנינו ברור כשמלה פרושה במדרש פרושים. ומ"ש להתנצל מצוואת ר"י חסיד שעשה כנגדו וז"ל ומצאתי שני נוסחא' נוסחא א' כתוב בו שאל ידור בו הרב ששמו שמואל בהייזל בורג, ונוסחא שניה סתמא שאל ידור הרב. ואף לפי נוסחא שני' ראיתי כמה וכמה דברים שצוה רי"ח ופוק חזי מאן עמא דבר שאינו מקיימים אפילו דבר אחד. תמה תמה אקרא פירוקא לסכנתא ואיך נכנס' בנגר הספק בחלופי נוסחא' לומר שמא גרס וכתב שם משמואל ושאיני שמואל דחוי' בי' מפנקתא יתירתא ורב גובריה ובפרטו' בעסק רבנות צריך לזהור ספי' כדאמר' אוי לרבנות וכו' ובודאי חמירא סכנתא כי האי מאיסורא ומה שכתב פוק חזי מאן עמא דבר שאינו מקיימים אפילו ד"א מה לתבן אצל הכר הנכנס' בלא בר איש בער ולא ידע ושומר פתאים ה' וכל איש הירא והחרד על דבר ה' נזהרים מאד בצוואת רי"ח ע"ד שאל אביך ויגדך וקינך ויאמר לך.

ובאמת מיום עמדי על דעתי הייתי מתמיה על קצת אנשים שנושאים את בנותיהם לאיש אשר שמו שוה לשמו ושניהם יש להם שם א' בשוה, וכדי להתנצל מצוואת רי"ח מוסיפין שם לאחד מהן לכנוי ועושין העיקור לספל ומפל

(1) צ"ל: ונפל תכלא בכלהו שיראי עי' ברכות ג"ו ע"א.

(2) עי' ברכות כ' ע"א ואולי רצה לומר תו' חיים.

לעיקור כי היכי דלאש(י)נו השם ולא להוי שינוי מעשה רב להיות שם שמות בארץ ומאי מהני להם שמותם ומנהגם כי שם הילדות הוא עיקור ופוסר את המפילה מפל בלי מלח לקיים ברית עולם, בכל זה הייתי כקורא תגר ולא ילד בולד התומה מאבות המש"נים בהשג יד הכותבת מעם לשבח בדברך הזה.

אמנם אחר העיון מצאתי און מנהגן של ישראל תורה הוא ושרי להו תגרא כי זכר לדבר מיהו איכא, מהא דאי' במס' סוטה דף יו"ד ע"ב אמר שמואל סבא חמוה דרב שמואל בר אמי משמי' דרשב"א וכו' הנה שיחות של ת"ח צריכין למוד הא דקאמר שמואל סבא מה שאינו נמצא ברהיטא בש"ס כי אם מיעומא דמיעומא אלא להראות דמהני שיטתא לסבא דלא להוי שם חמוהו וחתני' שוים כאחד והוסיפו ל(א)[ו] הכינוי לקרוא לו בשמו שמואל סבא ובאמת אמרו שם הנוסף הוא עיקור והראשון הוא מפל וראה לזה ממסכת' ברכות דף י"ג ע"א : כיוצא בדבר אתה אומר לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ולא שיעקור שם יעקב ממקומו אלא ישראל יהיה עיקר ויעקב מפל עכ"ל. נמצא שם השני העיקור ושם ראשון מפל ועל זה סמכו העולם בסמיכות זקנים, מ"מ שומר נפשו ירחיק ממנו ומכיוצא בזה, ומ"ש מכ"ה ועל ארבע לא אשיבנו אודת מלת היום שכתב מר דאפשר מנרע גרע וכו' הפריז על המדה כי לסכרתו שזהו בהכרח מלת עומד משמע דרך קביעות ואתא מלת היום לומר שאינו דרך קביעות רק כאורח נטה ללון א"כ כל הגיטין הנכתבין במקום שהבעל המגרש דר בקביעות באותו מקום שניתן הנט המה נכתבין שלא כהלכה, כי הלשון עומד היום משמע דוקא היום כסכרת מר כארח נטה ללון ובעל המגרש דר שם בקביעות אלא שמלת היום הוא רק לתוספו' וליפוי לשון ואם לא נכתב כשר עכ"ל.

הנה בו כיום גרשו הסאה להאי צורבא מרבנן כיילא דכיילא רבה גודשא תלתא לישנא תלתאי ותלת ברמות רוחיה הוא דנקטי וכתב הפריז על המדה הפרים ע"ג קרקע פרוז בן יומא פרוץ מרובה על האומד דעת ואין הדעת סובלתו שיחה במלה שלו ביטל מודעא רבה לאוריתא כי בודאי לישנא יתירה בגט הוא קאי באיסור מוסיף וחיישינן דלמא גיזו לי' לדבורי' כדאי' כמה פעמים בש"ס ומדקדקים בגט על כל אותיותיו ונקודת ועל כל טיפה וטיפה זו מה תהא עליה ומלת היום הוא מדוקדק כי יש מחר לאחר זמן ילך הבעל משם כי גרים אנחנו בארץ ואולי יוציא מאן דהו לעז על הגט לאחר זמן שיהא כתוב בגט העומד פה ועכשיו אינו עומד פה ויאמרו ששינה מקומו שם המקום עמידת הבעל לכן כותבין היום להנצל מחשש זה ומי פתי יסור הנה לומר שהוא רק יפוי לשון ושקר חן והבל היופי.

ומ"ש שרוצה לעשות סנגוריא בשם חיילה שהוא מסופק הי' אם הוא שם לה"ק או לעז וא"כ כתבתי הכל בדקדוק ראשון על שכתבתי חיילי כמבואר בתשובת מהרי"ו סי' ק"צ וז"ל שמעתי ממנהר"ו כהן שא"ל מהר"ר הלל ז"ל כל היכא דמספקא לן בשם אם צ"ל ה' בסוף התיבה או א' או יש לכתוב ה' בסוף התיבה

עכ"ל מ(תל)[לה] דמספקא לי' פשוט לן ואדרבא ממוט' 1) כיון שבשם הספק צריך לכתוב ה' בסופו כשמות לה"ק א"כ ה"ל לכתוב נמי בחד יו"ד מהאי מעמא גופיה בשם הקדש. ומ"ש כתבתי חיילה בשני יודי"ן בלשון בני אדם אין התרגשה במבטא בלשון בני אדם בזה דמ"ש חי' או חיילה בכלם מרגישים היו"ד במבטא ויו"ד התוספא, הוא יו"ד שבירכה רבוי לשון רבוי אחר רבוי ה"ל למעט ולנקוט לשון קצרה. ומה שמוסיף על לשונו איך עלה על דעת מכ"ת לכתוב חיילה שהוא סובל כמה פירושים לשון חיל למלחמה, לשון ממון כמו עשה לי החיל הזה, לשון כח כמו יישר כחו וחילו ודומיהן עכ"ל. נתן עיניו בממון לעשות מלחמה בשלום בכח גברא ולמעמיה דלמא באמת נקרא ע"ש א' מהנ"ל לפי מעמיהן ופירושיהן הנ"ל ולכתוב בחד יו"ד ויו"ד הנוספות יו"ד קרת קריין ולא כתיבין אוסיפ' מיא אוסיפ' קמחא קמחא טחינא ולא חייש לקמחיה. ומ"ש עוד וז"ל ומ"ש מר בעמודי שש וכו' והנה נראה לפום רהיטא ונראה שדברי מר בלשונו סותרים זא"ז כי מתחלה כתב רק למקמיכי ולמקום אבהתיכי אינו מהצורך לכתוב וכל איננו צריך בכמה מקומות בש"ס משמע שא"צ לעשות, אמנם אם עושה הדבר הוא שפיר טפי ואח"כ כתב כל יתר כנמול דמי עכ"ל. והנה רוצה לדיוק כי הני בני יהודאי דדיוקי בלישנא. ונראה בעליל שהוא מבני הגליל ולא תצייתניהו להני כללא דכיל דכל אינו צריך רק לכתחלה משמע ומכנים ראשו בין הרים גדולים כי כבר נחלקו בזה גדולי הפוסקים כראי' ביו"ד סימן רע"ד פלוגתא בין הרמב"ם והרא"ש ברין שצריך לזהור לתייג שעטנ"ז ג"ץ וע"ש בט"ז ס"ק ה' מה שמביא ראי' ע"ז מגימין ריש פ"ב ע"ש ונעלם ממנו דברי התוספות בגימין דף ד' ע"ב ד"ה אי מהאי ע"ש ובברכו' פ' ה' קורא דף ט"ז ע"ב קאמר הש"ס להדיא מי אשמעינן הלכה כר"י שאמר משום ראב"ע ה"א צריך ואין לו תקנה קמ"ל הלכה כר"י. הרי דלשון צריך דיעבד נמי משמע ויעיין בערובין דף ט"ח ע"א דלמא צריך ואין לו תקנה קאמר וכו' ועיין בתוספ' מגילה דף ט"ז ע"ב ד"ה צריך לאומרן וכו' ובא"ח בטור סי' רי"ט מבואר דצריך לכתחלה משמע. כלל הדבר אין למידין מהאי כללא כי הכל לפי הענין לפעמים משמע צריך ואין לו תקנה ולפעמים לכתחלה משמע ולכן להוציא מפלוגתא כתבתי בסיפא לגלוי' מרישא.

ומ"ש עוד, ולעיקרא דמלתא וכו' אלא נראה שהוא שופרא דלישנא ומאן דכתב לא הפסיד עכ"ל. מאן יהיב לי' משופריה ומחו עיניו מראות בתשובות שהוכרתי תשובה ראשונה היא תשובת מהרי"ו וחוט השני מבואר הדין בבואר היטב שאין לשנות וכל המשנה ידו על התחתונה.

ומ"ש מכ"ת עוד על ועל כל שום של בעל וז"ל תמיה לי הלא ידוע מקור המעם שצריך לכתוב במקום הנתינה כייש לחוש לחששות ר"ת שיאמרו אין זה

1) ז"ל מטונך עיי' ר"ה ד' ע"א (השערת ידידי הרה"ג ר' משה אריה בלאך שי')

המגרש וכו' וכי מפני שהוא מדרמה נעשה מעשה הלא דין זה מפורש להלכה בתשובת מהרי"ו ובאחרונים רי"ש סי' קכ"ט רבב"ל ענין יש לכתוב כבמקום הגתינה דוקא לענין וכל שום וכה"ג כאשר רמותי בתשובה הראשונה. וכן לענין בנפשיכי כי במקום הנתינה כותבין לכתחלה אף בדבעבר כשר מ"מ לכתחלה לא יעשה כן במקומינו ומסוף דבריו ניכר שכתוב וז"ל והנה פניתי בחוכה ולא ידעתי למה ועל מה יעלה על דעת מר להחמיר ע"י צירוף דברים אלו יחד הלא כל דבר בפני עצמו הוא כשר בלי פקפוק וא"כ אין חיבור לצירוף זה, וזה דומה קצת לאמר אם יש בבהמה שנים ושלושה הוראו העולה להיתר וע"י צירוף יחד נאסר דבר זה וזר בעיני עכ"ל. אומר אני שהוא כזר הנכנס לשמש בפנים ולהפך בצנורא דרשא דרך שם שם חק ומשפט ושם נסחו ולא עמד בנסיגון ואינו בקי בסדר עבודה. הנה מה שמצייר בשכלו צורה וחומר לדמות לבהמה הלא מצדו תברא רבב"דקות הריאה מצינו תרתי לריעותא הוא מריפה אבל קושטא דמלתא דלא דמי להרדי אפילו כי (ע) [א] וכלא לדנא (1) כי עיקור כוונתינו בתשובה ראשונה הואיל ומעה וידע למעו' חמשה וששה מי יודע עד היכן הגיע חסרון ידיעה יותר מכדי חסרוננו חסרון הניכר דחיותי ודבארתי וילמוד הסתום מן המפורש דלא חיותי ודלא בארתי בענין סדר נתינות הגט לשמה ולשם גירושין לשם כריתות וסדר דיני הקנאה הדיו והגויל ושאר נתינות הגט הואיל ומעה יותר מתלתא זימנא הוי חזקה דלא אתמחי גברא ולא אתסחי קמיע של כתב הגט וסדר נתינה וכדאי' בש"ע לפנינו בסימן קמ"א סעי' למ"ד בהג"ה יש לפסול הגט אם המסדרים היו ע"ה והוא מתשובת הריב"ש סימן שפ"ח וסי' ש"ץ בשם הר"ן ובתשובת מהרא"ם סי' ל"ה ובתשובת צמח צדק סי' ק"י יע"ש. ומ"ש מכ"ת הלא כל דבר בפני עצמו הוא כשר בלי פקפוק הנה כמה קרקורים ד"וד מקר"קר עד שהכשרתי את הגט במקום עיגון ודחק גדול כאשר הארכתי בתשובתי הראשונה ואין זה רק רמות רוחא לעשות סנגרון לדבריו ומדת חכמים אינו כן. כי מודים דרבנן היינו ש בחייהו ואם נבלת בהתנשא ואם ומות יד לפה בפרטות באיסור חמור א"א כי כמה הלכתא גבירת' וכמה הלכותות רבב"דקות איכא לדא מלתא וה' יצילנו משגיאות ויעשה עמנו נפלאות ולטובה אות. כ"ד הכותב היום תבר מגל (2) תסה"ל.

נאום דוד הקטן אופנהיים חונה בק"ק פראג

יע"א ומצ"פ על ק"ק נ"ש וכל מדינות מעהררין יצ"ו.

(1) ע'י מנהדרין כ"ח ע"ב.

(2) הוא מ"ו אב ע"פ מאמרם תענית ל"א ע"א.

לקוטים מרב מעדיה גאון .

א.

בשנת תרמ"ו מצאתי במצרים חלק קטן מפירוש רש"י על התורה בכ"י (כ' דפים קמנים 16° בשני קונטרסים, והוא מכיל הפירוש לפ' כי תבוא עד דף י"ד ע"ב, ואח"ו כתוב : „נשלמה פרשת ודיה כי תבוא פירוש רבנו שלמה הצרפתי וצ"ל", ומתחיל עוד הפעם: „פרש והיה כי תבוא . ילמדנו . היום הזה יי' אלהיך מצוך וג' זה שאם הכת' בואו נשתחוה ונכרעה והלא הכריעה בכלל השתחויה" (וכו'). ולפסוק י"ד לא נתתי ממנו למת אחרי דברי רש"י לפי נוסחאותינו לעשות ארון ותכריכים תמצא עוד ההוספה הזאת, (אשר איננה נמצאת בכל הנוסחאות שבדק הר"א ברלינער בספרו זכור לאברהם): „וראיתי ביסודו של רב רבינו סעדיה למת לחוטא. כמה שנ' כי הנער בן מאה שנה ימות. וכת' יקר בעיני יי' המותה לחסידיו". וכפי הנראה ההוספה הזאת היא ממעתיק הכ"י, כמו שמצא ברלינער הוספות על שם רס"ג לבראשית א' ול' (ראה אצלו לקוטים בסוף הספר דף קפ"ו). ואודות גוף ההוספה הזאת אקוה לדבר ברצות האל במחברתי על פירוש התורה לרס"ג בחלק ב' מספרי הגאון הוצאת דירינבורג .

ב.

אחר הדפסת החלק הראשון ממחברתי זכרון רב סעדיה גאון (בספרי מקיצי נרדמים לשנת תרנ"ב) אשר שם הדפסתי הקדמת החבור הראשון מן הגאון הוא ספר האגרון, מצאתי ת"ל בגנוי חבילות הדפים כ"י של אוצר הספרים הקיסרי דפה קונטרס ח' דפים מגוף הספר ממלת כלה עד מלת ספחת. ובהערותי אל החלק הזה אוכיח כי את כל המלות הקשות יפרש הגאון בס' האגרון כמו בתרגומיו לכתבי הקדש, ורק במקומות מעטים הוא נוטה בספרו זה מתרגומיו, וגם בהם מעמו ונמוקו עמו כאשר אשתדל לבאר שם. ומלבד מלות המקרא יבאר הגאון כפעם בפעם מלות התרגום והמשנה, באופן שהוא הן יקר לקורות הלעקסיקוגראפאי בספרותנו. ואני מכינו לדפוס בחלק ב' ממחברתי הנ"ל (לשנה הב'ע"ל מספרי מקיצי נרדמים).

ג.

כמו כן מצאתי חלק גדול מספר הדקדוק של הגאון (הנקרא אצל דונש בן לברט והראב"ע בשם ספר לשון עברית וצחות לשון עברית) אשר בעצם וראשונה היה כחלק מס' האגרון, ולאט לאט התרחב ונהיה לספר גדול בעל שנים עשר חלקים, כדרכו של הגאון לתת את חבוריו במהדורות

רבות . ובחלק הספר אשר מצאתי נזכרו החלקים האלה :

ח ל ק א' אודות כ"ב אותיות (פי שרח אלכ"ב חרף) .

מ ח ל ק ב' (אשר שמו לא מצאתי) נזכרו הפרקים האלה : פרק ההוספה

לחזוק (באב אלתפכים), פרק הקצור (באב אלאכתצאר) ,

משקלי הפעלים (אוזאן אלאפעאל).

ח ל ק ג' אודות הנסיות (אלהצריף).

ח ל ק ד' אודות חלקי הלשון (אגזא אללפם).

ח ל ק ה' אודות התנועות (פי אלנגם).

ח ל ק ו' אודות השוא (פי אלנגם).

ועוד מצאתי מאמר (מקאלה) ו' אודות האותיות ואהח"ע (פי אלאחרף

ואהח"ע) ומאמר ח' בדיני אהח"ע (פי שרוט אהח"ע) אשר כפי הנראה אינם

חלקים , כי אם פרקים מחלק הראשון .

והמקום המובא מדונש בתשובותיו על הגאון (N) אודות המלה עשיתיני

(יחזקאל כ"ט ג') הוא בנוף הספר כזה : ועלי אן אלערכ יקולון וגדתוני עלמתוני

פיזאונן אנא מע אנא פאן אלעבראניין לם יצמלחו עלי דלך . ולא יוגר פי

אלמקרא מא ישבה דלך אלא ואני עשיתיני פאנהא ענדהם כלמה מחאל (ואף

כי הערבים יאמרו מצאתי אותי , ידעתי אותי [במלה אחת] וזיוגו אני עם

אני , אולם העברים לא יעשו כן . ולא ימצא במקרא כזאת רק ואני

עשיתיני , אך היא אצלם מלה בלתי אפשרית ; ר"ל מלה שומה בפי פרעה

שהוא איש נכרי , כאשר יבאר דונש), והחלק הזה אף כמו שהוא חסר הוא

אוצר נחמד לקורות הספרות ולחבורי רס"ג , וגם הוא יבוא במחברתי זכרון

רס"ג הג"ל .

ד.

כמו כן הנני מדפיס במחברתי זאת את כל הנמצא מתשובות רב

מבשר על רס"ג , כי הוא יביא כפעם בפעם קודם כל השנה מהשנותיו

את דברי הגאון בלשונו . בין התשובות האלה נמצאו גם אלה המובאות מר'

יהודה ן' בלעם ומהראב"ע [ובדרך אנב אשלים את הנאמר אצלי בחדשים גם

ישנים נומר ז' עמוד 4 אודות כאהלים נטע ה' בכתאב אלחאוי לרה"ג,

כי מדברי ן' בלעם במחברת ר"ש פוכם ז"ל עמוד xi נראה ברור כי רה"ג

תרגם המלה כאהלים בערבית אלצנדל כהשערתו שם]. ובעוד אני עסוק

לסדר לדפוס את התשובות האלה שלח לי ידידי הרי"מ פ"נס מירושלים

תוב"ב העתקת דף א' מבאור פרשת קדושים בערבית ומצאתי כי הוא

לדס"ג , כי רב מבשר (סימן כ' מתשובותיו לפי מהדורת) יביא את דברי הגאון

וישיג עליהם .

ה.

בכ"י אשר ממנו הדפסתי במחברתי הראשונה (מעמוד ר"ח והלאה) את סוף מכתב בן מאיר הערוך נגד רס"ג, נמצאו גם שאלות בערבית מתלמיד אחד ששמו ר' מנחם אל רס"ג וחלק מתשובות הגאון (חבל כי הסוף חסר והדף האחרון בלוי ומשושמש מאד!). ר' מנחם יתן בראש ובסוף מכתבו חרוזים בעברית אשר בראשם חתומים שם הגאון ושמו. ואציג הנה החרוזים שבראש המכתב:

כשם אל בורא עולמו

סודו יגלה כדבר נאמו

עם שארית ישראל עמו

דברים מזבים ישמיע לנחמו

יבנה ביתו ועירו ואולמו

הנה מה נאוו ישמיע גאון ממקומו.

מנחל נובע דבש מתוקים

נדרוש פתרון דברים עמוקים

חיים וחסד בהם דבוקים

מראש ימין עיר מחסיה חקוקים.

[אודות הכנוי ימין אשר יבנה בו את עיר מחסיה היא מורא ראה מחברתי זכרון לראשונים ג' עמוד 29 הערה 73, ד' עמוד 273 סימן תקנ"א]. בין שאר דבריו יאמר ר' מנחם כי ראוי לומר על הגאון מה שאמר חירם מלך צור על שלמה המלך (דה"ב ב' יו"ד): באהבת ה' את עמו נהנך עליהם ראש. והשאלות והתשובות האלה הן נכבדות מאד וכמעט כולן בדברים העומדים ברומו של עולם. ואם יאמר אומר כי ר' מנחם זה הוא בן סרוק בעל המחברת, וכתב את השאלות בבחרותו באפריקא מרם נסעו לספרד — עליו להביא ראיה. וגם השאלות והתשובות האלה תבאנה במחברתי זאת. כמו כן יבואו שם איזה דברים אחרים מחבורי רס"ג ז"ל, כמו הנשאר לפליטה מס' הלכות שחיטה בקצור (מכתצר), אשר דברתי ממנו בחלק התשיעי מספרי רס"ג מהדורת דירינבורג (פאריו תרנ"ז, בהקדמה עמוד ל"ז), ודברים אחרים אשר מצאתי בכ"י הנמצאים בפה, וה' יעזור לי.

משרסבורג כסליו התרנ"ח

אברהם אליהו הרבני.

הערות והגהות

לליקוטים מספר השרשים אשר לר' יונה

הוציאם לאור רשד"ל בברס חמד חלק חמשי

במחברת החמשית לכרם חמד (דף 34 עד 47) הוציא לאור החכם ר' שמואל דוד לוצאטו ז"ל, "קכ"ג ליקוטים מס' השרשים לר' יונה אשר לקט כה וכה בגליון פירוש התורה לראב"ע ורלב"ג, אשר כתב הרופא ר' דניאל יע"ל". והליקוטים האלה כבר עבר זמנם כי הנה היום נמצא בידנו ספר השרשים לר' יונה בלשון ערבית כאשר כתבה וגם בלשון עברית בהעתקת ר' יהודה בן תבון. אבל בהיות ספרי כרם חמד נמצאים עוד היום בידי רבים, וכדברי רשד"ל ישתעשעו אוהבי חכמת ישראל באשר הם שם, הואלתי לבדוק הליקוטים האלה ולהפיץ אור עליהם מתוך ספר השרשים אשר בידנו ולהגיה במקום שצריך להגהה. והנני מסדר הערותי והגהותי בסדר ליקוטי שד"ל על פי פרשיות התורה. ואת ספר השרשים הערבי אשר לר' יונה אכנה בשמו כתאב אלאצול והעתקתי העברית בשם ספר השרשים.

(דף 34) בראשית ב. ח. "קדם ... הכל פי' מורח". במקום פי' צ"ל פאת, וכן הוא בספר השרשים דף 441.

— ו. ב. "כני האלהים ... האצילים הגדולים". בסה"ש דף 32 שורה 19: "הנשיאים והאצילים", ונראה שבמקום הזה כמו במקומות אחרים מהליקוטים דברי ר' יונה אינם לקוטים מהעתקת ר"י בן תבון כי אם מן הספר הערבי נעתקו.

— ו. כב. הדברים הנאמרים על חבורי מלות דומות בהוראתן כמו נשמת רוח חיים, גוש עפר, הם משורש גוש ומכתאב אלאצול נעתקו בקצור. ויש בהן הוספה כי דוגמת "ילפתו ארחות דרכם" לא נמצאת בדברי ר' יונה, ובמקום "כל צפור כל כנף" אשר אין לו טעם בזה כי המלות אינן מחוברות בסמיכות, צריך לומר: "לעיט צפור כל כנף" (יחזקאל ל"ט ד'). וראוי להעיר על מלות "וללות" ("דרך העברים לחבר שתי מלות וללות האחת אל השנית") כי היא לשון סמיכה וטעם כטעם המלה הערבית אצאף. עיין מה-שכתבתי בספרי על דרכי חכמי המחקר אשר לפני הרמב"ם בפירוש המקרא דף 93. ומה שנכתב בסוף הליקוט: "כל אלה ספח" היא מלה בלתי נמצאת במקום אחר וענינה כמו הוספה.

— י"א ל"א. פירוש אור כשדים הוא מקוצר מדברי ר' יונה.

— מ"ו י"א. "וישב ... ענינו הרהוף והנפיהה". במקום "הרהוף" צ"ל: הריחוק. כן הוא בסה"ש.

(דף 35) — כ"ב. ל"ג. מלות "כמו שהנכסים בתלמוד הוא שם לכל ממון

קרקע ובלים" אינם משרש אשל כי אם משרש נכס.

— מ"מ ה'. מברותיהם. במקום, "שחרשו רעה" צ"ל שחרשו רעה. כן הוא בסה"ש דף 260 ובערבי דף 374 שורה 8: אחדלאה.

(דף 36) — מ"מ י'. ערך יקחת נעתק בקצור מתוך הספר הערבי. ובסופו נאמר: "כמו שפרשתי בכתמים" ואל מלת בכתמים נתן רשד"ל סימן השאלה כי לא ידע מה היא. ועתה באתי לתת מענה על שאלתו. אין כתמים כי אם העתקת מלת "אללמע" והוא שם ספר הרקמה בערבי ומעם למע ערוגים ממעים מזהירות בצבעים שונים ובהיות כתם דבר מזהיר בחר בעל הליקושים במלה הזאת להעתקת מלת למע, ועל נקוד מלת ליקחת אם והדומות לה מדבר ר' יונה בספר הרקמה דף 143 (= למע 240).

— מ"מ י"פ. גרוד. בסוף הערך הנעתק בקצור מן כתאב אלאצול נאמר: "או פי' יגוד עקב מן גרוד מענינו ומשרשו כלומר הנצוח לו לעולם". ואין למלת לעולם מעם. אבל בסה"ש נאמר במקום המאמר הזה (דף 87 שורה 28): "ויתכן בו עוד שיהיה מענין גרוד כלומר שינצח באחרונה". וזה נכון כי "באחרונה" הוא פירוש עקב. ובעל הליקושים מעה במלה הערבית כי נתחלפה לו מלת "אכרא" (באחרונה) כאשר היא בכתאב אלאצול (דף 127 שורה 15) במלת "אברא" (= לעולם). ומעיות כאלה אשר משבוש קריאת המלה הערבית יצאו גם בהעתקת ר"י בן תבון נמצאות.

שמות ב' ה'. "ותשלח את אמתה ידה כי לא מצאנו במקרא שלוח אמה ולא שלוח זרת". הרשד"ל הגיה מלת "ידה" ואמר שצ"ל שפחתה וזה איננו נכון כי אם צריך להוסיף אחר מלת "ידה" מלת "ואינו". וכל הפירוש הזה איננו לקוח מספר השרשים אשר לר' יונה כי אם ממחברת הערך אשר לר"ש פרחון ושם נאמר בשרש אמה: "יש אומר כי ותשלח את אמתה ותקחה ידה ואינו כי לא מצאנו במקרא שלוח אמה ולא שלוח זרת אלא שלוח יד". והי"א אשר זכרו הר"ש פרחון הוא רבו הראב"ע.

— ג' כ"ב. ושאלה. אבל היא התגדבה בנדיבותה". במקום בנדיבותה צ"ל בנתינתו.

(דף 87) — ו' ג'. שדי. "והיו"ד בשדי להפלגה ולרבו או להבדלה". במקום "להבדלה" צ"ל להגדלה, וכן הוא בסה"ש (דף 499 שורה 14) והיא העתקת המלה הערבית "תעמים"

— י"ח ב'. ערך שלוחים נלקח מלה במלה מסה"ש (דף 617). ובמקום בעת שעזבה מילת אליעזר" צ"ל: בעת שעכבה מילת אליעזר.

— כ"ב כ"ח. ודמעך. במקום "אצל העבריים" צ"ל "אצל הערביים".

— כ"ח א'. לכהנו. "או להיות" צ"ל: "או יוכל להיות".

(דף 38) ויקרא ה' כ"ד. פירוש מלת וחמשייתו הוא מקוצר מדברי ר' יונה בשרש חמש, ומה שנאמר באחרונה (ויש יו"ד נוספת כיו"ד והיה מחניך קדוש

עד סופו) הוא נוסף עליהם ממקום אחר ר"ל משרש ירה (סה"ש דף 204).
(דף 39) — י"א י"ד. דאה — ראה. "שם מין מהעוף נוסף על שני מינים
הנוברים בספר ויקרא". במקום "על שני מינים" צ"ל "על העשרים מין" וכן
הוא בסה"ש (דף 463 שורה 8). — ושם בסוף הערך אחר מלות "ואם הראה
בדלת" חסר מאמר שלם. וכן צריך להשלימו : "ואם הראה בדלת [היא הדיה
והראה בריש היא הראה בדלת] תהיה הראה בריש הדיה עצמה", והרשד"ל לא
השלים יפה את החסרון.

— י"ד ל"ז. פירוש שקערורות נלקח מלה במלה מסה"ש ומנוסחת
הליקוטאים יש להשלים מה שחסר בספר הנדפס דף 539 שורה 18 אחר מלת
"הקיים" צ"ל הדברים האלה : "אומרים אותם על הבקעים ואומרים אותם על
שאינם בקעים ר"ל על הקיים".

(דף 40) — י"ט כ'. פירוש בקורת נעתק מן כתאב אלאצול. ובמקום
שאמר ר"י בן תבון "נזרת המלה" אמר בעל הליקוטאים : "מחצבת המלה".
ובמקום "תאר לשפחה" אצל ר"י בן תבון אמר הוא : "תבנית לשפחה".
— כ"א ב'. פירוש כרוח אשך נלקח מסה"ש. ואל מלת וימשחו הוא
פירוש וימרחו (ישעיה ל"ח כ"א) הוסיף הרשד"ל בדרך ספק תקון זה : "אולי
צ"ל ימחקו". ותקון שלא לצורך הוא.

(דף 41). במדבר י"א ח'. פירוש לשד נלקח מסה"ש (דף 498). ומה
שהעיר והגיה בו הרשד"ל קלוקל הוא ואינו תקון, וזה לשון המאמר אשר הסגיר
ממנו איזה מלות בעבור שלא הבינם : "ואפני בא הלמד בהם רצוני לומר בלשד
השמן נהפך לשדי שהוא בלשד השמן לסמיכות ... והוא בלשדי נוסף ...". וכן
הוא בלקוטאים רק שחסרה מלת "בלשד" אחרי מלות "רצוני לומר". ושם בסוף
הדף במקום "השתנות לחומי" צ"ל "השתנות לחותי".

(דף 42) כל הפירושים הנמצאים בדף זה נלקחים מלה במלה מסה"ש.
(דף 43) — כ"ג ט'. בדר. המאמר המתחיל במלת פירוש כמו לובן (עד
"שיש בו אדום") אינו בא מדברי ר' יונה כי אם נוסף ממקום אחר.

(דף 46) דברים י"ד י"ח. דוכיפת. במקום "אלהרהר" צ"ל : "אלהרהר".
— י"ד י"ב. פרס. במקום ענקאב צ"ל עוקאב.

— י"ד ט"ז. ינשוף. במקום כאשיק צ"ל באשיק.
(דף 46) — י"ח ח'. ממכריו. הרשד"ל הגיה המלות : "מאמר הכורא"
ואמר שצ"ל : "מאמר המקרא". ואין צורך לזה כי זה דרך ר' יונה לאמר כן.
וכן כתוב בסה"ש (דף 260 שורה 22) : מאמר הכורא.

(דף 47) — ל"ד ו'. פירוש ויקבר אותו בגי' ומה שנלוה עליו נלקח
בקיצור ובשנוני מסה"ש (דף 51).

ובכן נראה מתוך הערותי כי הליקוטאים יחלקו למינים שונים כאשר כתבתי
בהקדמתי לספר השרשים אשר לר' יונה (דף XXXVI). יש מהם שנלקחו מלה

במלה מהעתקת ר"י בן תבון. ויש שנעתקו מתוך הספר הערבי ושונים בלשונם מהעתקת בן תבון. ויש שנעתקו או נלקחו מסה"ש בקיצור ויש שנוספו עליהם דברים אשר אינם דברי ר' יונה. ובדרך שויכה את האחרונים לראות דברים שנעלמו מהראשונים.

בנימין זאב באכער

בודאפעשט. שנת ה'תרנ"ז

הרש"ל והקבלה

הרבאבי עד שר שלום בספרו אמונת חכמים (פ"ז י"ז י"ח) מתאמץ להוכיח אשר הרש"ל היה מתנגד להקבלה. ולחזק את דעתו זאת הביא (שם פ"ז) דברי המקובל הנודע רמ"ע פאנו מ"ש בתשובותיו (סימן צ"ח) וז"ל: גם הר"ש די לוריא עשיר בדעת היה שכן יפוצו מעינותיו. אבל בתשובתו סימן צ"ח שפתותיו דובכות עת ק בדרושים הללו בנאווה וכו' ודאי עני היה באותה שעה וכל דבריו שם מהבל יחד כי עברו תורת העיון הפרו חק המוסר, לא יאות לחכם ומשכיל להשיב עליהם או לשית עליהם לב עכ"ל.

משפט קשה חרץ המקובל רמ"ע פאנו על הרש"ל. וכשאנו לעצמנו לא נמצא בו כל עון אשר חמא נגד הקבלה ולא ידענו בשלמה הרעש הזה? ומה המה הדברים שדבר „בנאווה וכו' „הפרו חק המוסר“ עד „שלא יאות לחכם ומשכיל להשיב עליהם או לשית עליהם לב“? ולמען כי יתבררו ויתלבנו דברי הרש"ל בתשובתו הנ"ל, ולהראות שדבריו על אדני האמת והצדק הטבעו נחוץ מקודם לחזור לימים מקדם מני עת שהקבלה החלה להתפתח, עד ימי הרש"ל. עקבות הקבלה נפגוש עוד בתלמוד ובמדרשים (1): שמות הקדושים, קמיעות, לחשים וכדומה, שמקורם הקבלה. נפגוש בתלמוד ובמדרש פעמים רבות, ובימי הנאונים הראשונים התפתחה יותר ויותר. „ורבים היו בכבל אשר היו פועלים בשמות ובהשבעות והיו מאמינים בקבלה מעשיות ובגלוי אליהו ליחיד סגולה אשר זכו לעמוק בסוד שרי ובסתר הקב"ה" (2). כנגדם יצא הרמב"ם ודבר אתם קשות, ושחק על העושים קמיעות ומשמים בשמות, וחוה דעתו אשר „כל אלה הדברים, לא יאות לאדם שלם לשמעם כל שכן שיאמינם“ (3). אבל למרות

(1) עיין דור דור ודורשיו ח"א צד 218 — 219 וח"ב צד 13 ובס', דיא יודישע ליטעראטור" כאת החכמים ווינשע ווינשע ח"ג צד 219 וצד 223.
(2) רבי איוויק הירש ווייס שם. ועיין בס' של החכמים הנ"ל מצד 223 והלאה.
(3) מורה נבוכים ח"א פס"א. ועיין בפירושו למשניות סוטה פ"ז.
(18)

דברי הרמב"ם אלה המתנגדים לקבלה (4) מעבר מזה, ודעת הרמב"ן לבלי לגלות את הקבלה לפני כל ויותר טוב לחתום תורה בלמודה, ו"שתהיה נחלה רק ליחידים" (5) מעבר מזה — למרות כל אלה עשתה הקבלה חיל ונתפשטה בין העם להאמין בקדושתה ובין המלומדים לעשות בה ספרים, להגדילה ולהרחיבה. וביותר החזיקה מעמד מני אז שנתגלה ספר הזוהר, עמוד התוכן של הקבלה. והנה מני אז שהקבלה עלתה על גרם המעלות ורכשה לה ספרות ומאמינים בה איננה נוחה מספרות התלמודית ופלפולה ומשתדלת להשפיל את ערכה ושפיעה על העם, ותירש היא את מקומה, תערוך עליה קרב באמצעים שונים, תדרוש סמוכים ורמזים בתנ"ך, ומשם תוציא עליה כלי נשקה. ותדרוש: „וימרו את חייהם בעבודה קשה דא קושיא בחומר דא קל וחומר" (6). בנקל, בלא התבוננות יתירה, נוכל להכיר את העוקץ החד אשר בהוך הדברים האלה לעומת הספרות התלמודית. ודרשות ורמזים כאלה נמצאים למכביר בספרות הקבלה, „ונתבאר בתקונים פעמים אין מספר כי מעלת בעלי קבלה גדולה על בעלי מקרא ובעלי משנה חלק רב" (7). והנה כל זמן שהקבלה לחסה מלחמתה רק על החלק העיוני, הפלפול, ומשא ומתן של הלכה, שבספרות התלמודית, לא שמו הרבנים על זה לב, אבל משהחלה להשיג גם גבול הדינים להלכה למעשה שבספרות התלמודית, וביותר משנתגלה הזוהר, שהוא משיג על דינים הרבה הנגלים, חרדו הרבנים ועשו סיג וגדר לפניו שלא תתפרץ לעשות שמות גם בכרם הדת המעשיות וגזרו אומר: „כל דבר שבעלי הקבלה והזוהר חולקין עם הגמרא הלך אחר הגמרא והפוסקים" (8). ואחרים עוד הלכו הלאה בזה לאמר: „כל דבר שלא הזכיר בגמרא ובפוסקים אעפ"י שזכר בקבלה אין אנו יכולין לכוף לנהוג כן" (9), כי התורה לא בשמים היא. ואם כי העיד הראב"ד המקובל על עצמו אדות הדם

(4) כל איש הדורש רק את האמת יוכח לדעת מדברי הרמב"ם אלה שידע מן הקבלה ולא האיר פנים אליה. וטוב עשה החכם לעפין כהערכתו את המורה ללשון המשנה שהעתיק דברי הרמב"ם אדות הקמיעות והשמות (ח"א פס"א) ביתר ביאור לשון ער שכל הרואה יראה מעתה שהרמב"ם שלה חציו נגד הקבלה. ועל דבר המכתב הנודע על שם הרמב"ם שכתב לפני מותו שנודמן לו זקן אחד לעת זקנתו ויפקח את עיניו בחכמת הקבלה, ולו ידע מסנה מקודם לא כתב מה שכתב — כבר הוכיח בצדק החכם מיוס בסוף ספרו לקוטי פרחים שהמכתב הזה מזויף הוא.

(5) עי' דר"ד ודורשיו ח"ה צד 14 וע' בהקדמת הרמב"ן על התורה.

(6) תקונים דף מ"ז דפוס סלאוויטא שנת תקפ"א. עיין דברי ימי ישראל לגראטץ העתקת תרה"ח שפ"ח ח"ג צד 225—221 וע' דר"ד ודורשיו ח"ג צד 296 ובס' אבן נגף להרה"ח דוד כהנא פט"ו ובס' תולדות הקבלה והחסידות לתרה"ח אב"ג פ"א ובמאמרנו „רבינו משה איסרלש" פ"א.

(7) המקובל רבי משה קורדואירו בספרו אור נערב חלק ד' פ"ב.

(8) מנן אברהם הלכות תפילין סימן כ"ה סע"ק ב' בשם כנה"ג ועיין בשלחן ערוך להרב מלארי סימן כ"ה סעיף כ"ה.

(9) ר"א מודתי ח"א ס"א תביאו המנן אברהם בסימן הנ"ל.

שנקמם ראשו: „כבר הופיע רוח הקדש בבית מדרשו מכמה שנים והעלינו שהוא פסול“ (10), אחרי כל אלה חולק עליו הרמב"ן, אם כי הוא אומר כי קבלה, ועוד „הרבה יותר מדי תקע עצמו להאמין בענין הקבלה“ (11). במלה אחת „הגמרא עיקר ואוליגן אבתריה“ (12), לא אחרי הקבלה, ואין משגיחין בבת קול... . והנה העת היותר מוצלחת להקבלה באין שטן ואויב על דרכה היתה המאה השלישית לאלף הששי, אחרי אשר גורשו היהודים מספרד — מרכז הקבלה בשנים האחרונות: האסון הנורא הזה הועיל הרבה להתפתחות הקבלה, התפתחות פנימית וחיצונית. רצוני, בלב ישראל פנימה החלה או הקבלה למצוא נתיבות ביותר מפלוסופיא, כי הראשונה, הקבלה, שעשעה את נפשו בישועות ונחמות, בצרה את רוחו הנדבא בתקות מוכות לעתיד, שזאת נחוצה היתה לו או במאד, תחת אשר האחרונה, הפילוסופיא, ששגו בה מקודם, הנשענת רק על ההגיון הקר, שללה מהם את כל אלה. וזאת בלבד, התקוות הטובות כשהן לעצמן, שהבטיחה למו הקבלה די היתה לזו האחרונה לגרש מתוך קהל ישראל את הפילוסופיא והיא, תחתיה, תקנה את לבם לאהבה. גם בחוץ, בכמותה, הועיל הרבה האסון הנורא, להתפתח ולהתגדל. כי היהודים המגורשים מספרד ונפוצו לכל הארצות לותה על דרכם גם הקבלה והלכה עמהם בנולה, ובאופן זה נתפשטה בכל הארצות וביותר בארצות הקדם איטליין ופולין, תחת אשר מקדם היתה אגורה וצבורה רק במקום אחד, ספרד. בפעם הזאת נצחה הקבלה נצחון עוד יותר גדול: היא כבשה תחתיה גם את הרבנים היושבים על מדין אשר תמיד הביטו עליה בעיני זעם ומשטמה (13) עתה קבלוה באהבה רבה וכמעט שלא היה אחד מהם שלא האמין בקדושתה ולא ידע את דרכיה. והרבנים האלה, ישנם אשר שגו בה באהבתה עד אשר הציבו לה יד ושם גם בספרות התלמודית עצמה אויבתה מאז מקדם... . ויתערבו דברי הקבלה עם הדינים וההלכות (14) ולא הרגישו את הרעה שיכולים בזה להביא לספרות התלמודית בכלל ולחלק הדינים שבה בפרט: כי בראותם, המקובלים, או אשר אך הריחו בריח הקבלה אשר גם הרבנים בעלי התלמוד מסורים בכל לבם להקבלה ידחו המה גם דיני התלמוד בשבילה. והסון העם אשר המקובל עם רויו וסודיו עומד תמיד בעיניו גבוה מעל גבוה מן התלמוד, ילך אחריהם ככהמה בבקעה, והיתה תבוסת התלמוד שלמה.

(10) יד החזקה הלכות לולב פ"ד בחשנות הראב"ד ועיין בשם הגדולים ח"ב ערך „שול"ת מן השמים“.

(11) שול"ת הריב"ש סימן קנ"ו בשם רבו רבינו נסים מגורנדי עיין דור דור ודורשיו היה צד 139.

(12) יד מלאכי ח"ב סעיף א'.

(13) עיין בספרם של החכמים ווינשע ווינטער תנ"ל ח"ג צד 285—284.

(14) הרב הגאון רבי משה מופר כתב: „המערב דברי קבלה עם הלכות פסוקות חייב משום וורע כלאים“ (תת"ס או"ח נ"א) עי' במאמר „גרגרים אחדים“ בבית המדרש לברדישובסקי, מאת ש"ב הנכבד תרנ"ח יצחק מאיר שפירא באומאן.

לאושר התלמוד והצלחתו היו גם כן רבנים שידעו עת לכל חפץ: את הקבלה אהבו ואזנו בה ספרים אבל ידעו גם כן להזהיר את העם לכלי לרחות את התלמוד בשבילה, ובראותם כי מקובל עושה דברים עפ"י הקבלה שסותרים את דברי התלמוד יצאו נגדו במלחמת דברים. אחד מהרבנים האלה היה הרש"ל: הוא ראה אנשים אחרים אשר אך החלו לעסוק בקבלה, מדקדקים, בדקדוק עניות להניח תפילין של יד בשיבה" (15) לפי שכן צוה הקבלה, אבל הוא נגד הדין התלמודי. על זה הוציא כל רוחו ושפך עליהם את חמתו. ובתשובתו לשואלו אדות זאת אמר: „דע אהובי חרשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים וממדרשי הנעלמים ומחלושי הראות, לא יכימו באור הוזהר ולא ידעו מוצאו ומבואו וכוונתו אלא שכך מצאו בספרי רשב"י. לכן אהובי אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות, המתיהרים בחידושים כאלו הן יודעים ומבינים רוי תורה וצפניה והלואי שידעו הגלויים... על כן נהוג כדרכך ויהיה להם מה שלהם אבל דע שכל המשנה ידו על התחתונה וידינו על העליונה" (16). מדברי הרש"ל אלה נראה אשר התנגדות הרש"ל להקבלה לא היתה התנגדות פנימית כי אם חיצונית: מעולם לא התנגד להקבלה עצמה מפני שמצא אותה רחוקה מן האמת ושלא ממקום קדוש תהלך. ואת לא זאת, היא היתה בעיניו למעלה בקדוש, קדש הקדשים, (ובזה שפירש 17) אתה דברי התלמוד פעמים רבות, ואת בלבד היא ראייה מהימנא, שהאמין בקדושתה, שאין עליה תשובה. כי לולא נתן אומן בה, לא ביאר בה דברי התלמוד משושו ומעושו ולא היה עושה אוהם פלסתר, רק התנגד „להעוסקים החדשים" שבימיו, התנגד רק „לחדשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים ומדרשי הנעלמים ומחלושי הראות" שישנם „שאיין להם מבוא לא במקרא ולא במשנה ולא בגמרא והם עוסקים בחכמה זו (הקבלה) ואין ספק שהם מועים מעות גמורה" (18). על מקובלים כאלה המתיהרים „שיודעים ומבינים רוי תורה וצפניה" הוא שופך חמתו לאמר: „והלואי שידעו הגלויים" אבל הקבלה עצמה היתה בעיניו מאד נעלה ורוחה שפוכה על דעותיו בספריו פה ושם (19).

פה מקום אתי להוסיף מה שנחסר מספרי כרם שלמה תולדות הרש"ל

(15) שירת הרש"ל סימן צ"ח.

(16) שם עיין ספרי כרם שלמה פ"ב.

(17) עיין הכמת שלמה ברכות ל"ד סוכה כ"ה הקדמתו ליש"ש חולין, יש"ש יבמות

פ"א סימן ג' שם פ"ג סימן ו'. ובספרי כרם שלמה פ"ב.

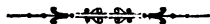
(18) המקובל קורדואירו בן דורו של הרש"ל בספרו אור נערב ח"א פ"ו ע"ש.

(19) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב.

פ"ו אשר לפעמים לא נשא הרש"ל את פני המנהג, וכיטל המנהג „שנהגו לומר מיד אחר קריש יתום שיר היחוד" (20), ופעם „היה יושב בחבורה שמח ומויב לב והגיע שעת קדוש הלכנה ולא היה רוצה לצאת וצוה לפתוח החלון נגד הלכנה וברך ברכת הלכנה וקדושתה" (21).

שמואל אבא האראדעצקי

ברדיטשוב

(20) לבוש התכלת סימן קל"ג סעיף א' ע"ש.

(21) משה משה סימן תקל"ז. ע"ז העירני ש"ב הנכבד הר' יצחק מאיר שפירא הנ"ל.

תַּפְלָה

מאת הרב רבי נפתלי כ"ץ ז"ל

אֶחָלָה לְקוֹנִי	לְמַלְא רְצוֹנִי	לְכַפֵּר עוֹנִי	לְהַפֵּר יְגוֹנִי
לְקוֹנִי אֶחָלָה	רְצוֹנִי לְמַלְא	עוֹנִי לְכַפֵּר	יְגוֹנִי לְהַפֵּר
לְמַלְא רְצוֹנִי	אֶחָלָה לְקוֹנִי	לְהַפֵּר יְגוֹנִי	לְכַפֵּר עוֹנִי
רְצוֹנִי לְמַלְא	לְקוֹנִי אֶחָלָה	יְגוֹנִי לְהַפֵּר	עוֹנִי לְכַפֵּר
לְכַפֵּר עוֹנִי	לְהַפֵּר יְגוֹנִי	אֶחָלָה לְקוֹנִי	לְמַלְא רְצוֹנִי
עוֹנִי לְכַפֵּר	יְגוֹנִי לְהַפֵּר	לְקוֹנִי אֶחָלָה	רְצוֹנִי לְמַלְא
לְהַפֵּר יְגוֹנִי	לְכַפֵּר עוֹנִי	לְמַלְא רְצוֹנִי	אֶחָלָה לְקוֹנִי
יְגוֹנִי לְהַפֵּר	עוֹנִי לְכַפֵּר	רְצוֹנִי לְמַלְא	לְקוֹנִי אֶחָלָה

הַעֲרַת הַעוֹר

הגני מרפס את התפלה הזאת, אשר כפי שהעירני הרה"ח רבי יוסף כהן צדק, שמידו באה אלי, „לא נדפסה עד היום הזה, והאות שגם החכמים הגדולים צונץ, שד"ל ולא נדסהוטה לא ראוה":

מחבר התפלה הזאת, רבי נפתלי כ"ץ, יום הולדתו נעלם ממנו. רק זאת ידענו שנקרא על שם אבי אביו הג"מ נפתלי כהן צדק אבד"ק לובליץ ופינסק נ"ש ומדינת מעהרין וק"ק פרוסמיץ שמת ביום ב' ה' תשרי ת"ש (עיין הלאה במאמר דור ישרים צד 18 והערה 17) והוא מת בש"ק כ"ד אלול שנת תע"ט. אם נאמר שגולד בשנת מות אבי אביו, אזי חי שבעים שנה.

הרב רבי נפתלי כ"ץ, „חיבר חידושי ברכות וסמיכת חכמים והיה מקובל מופלא קבלה מעשיות ואלהית" (הרב חיד"א בשם הגדולים ח"א ערכו) לבד זה חיבר שירי מוסר, וידוים, ותפלות לחולה, אשר נקבצו וכאו בספרים מיוחדים „שער נפתלי", „ושער ההכנה" שנדפסו פעמים אחדות. רבי נפתלי כ"ץ היה בראשונה אב"ד באוסטרהא על מקום חותנו הג"מ

שמואל שמעלקא בהג"מ מאיר ז"ק אבר"ק לבוב ואח"כ נמנה לאבר"ק פוזנן והגליל ולבסוף לאבר"ק פפר"מ.

ביום ד' כ"ד כסלו שנת תע"א (17 יאנואר 1711 . ראה עמודי העבודה צד 282 וצד 283) היתה שרפה גדולה בפפר"מ והאש יצאה, בראשונה, מביתו וע"כ הובא בסהר.

בק"ץ תע"ח עזב את „הארץ אדמת חו"ל להתהלך לפני ה' בארצות החיים, לנשק עפר א"י, וללחוך רגבותיה, לקיים: כי רצו עבדיך את אבניה את עפרה יחוננו" (ממכתב הר"ר נפתלי לפו"מ דק"ק אוסטרחה הנדפס בסוף שו"ת „מים חיים", ויטאמיר תרי"ז) אבל מחלתו אשר תקפתהו לא נתנהו לבוא למחוז חפצו ויגוע וימת בקושמנדינא ויקבר „בחצר מות אורטא-קיילאם בקושטא" ועפ"י צואתו הנדפסה בספרו „שער ההכנה" לא נחרת על מצבתו שום תואר כי אב „הרב מוהר"ר" בלבד וזה נוסח מצבתו :

ברוך דין האמת

פ"נ

הרב מוהר"ר נפתלי כ"ץ זלה"ה

בן הרב הגדול המופלג בדורו

מוה' יצחק כ"ץ זלה"ה משלשלת היחוס

כמה גאוני ארץ ראשי משפחת

מכל הצדדים, ויחסי כהונה עד

אהרן הכהן לאל עליון.

נתבקש בישיבה של מעלה ועלה

ביום ש"ק כ"ד כסלו שנת

כי לא תעזב נפשי לשאול לפ"ק

אבי הר"ר נפתלי כ"ץ, הג"מ יצחק אבר"ק סעעפין ודרשן בפראג, היה בן הגאון מו"ה נפתלי כהן צדק אבר"ק פינסק לובלין, מאשתו השניה, הרבנית מרת דינה, בת הרב ר' שמואל יהודה בהגאון השר ה"ר שאול וואהל, שנישאת אחר מות בעלה, הג"מ נפתלי, להר"ר העשל מקראקא שהיה אבר"ק לובלין יחד עם הר"ר נפתלי כהן צדק (עיין גדולת שאול דף ד').

והג"מ נפתלי כהן צדק אבי הג"מ יצחק הג"ל היה בן הגאון מו"ה יצחק
 במו"ה שמשון אבד"ק ווינא והמדינה נ"ש והמדינה חתן מהר"ל מפראג. בזיווג
 ראשון היה הר' נפתלי כהן צדק חתן הר"ר ישעיה ליברליש דיין בפראג. ובזיווג
 שני חתן הר"ר שמואל יהודה הג"ל. בניו מאשתו הראשונה היו: הג"מ חיים הכהן
 מפראג אבי הג"מ נפתלי, אבד"ק גלוגא. (ב) הרבנית מרת יהודית אשת הג"מ
 אהרן אויערבאך מלובלין אבי הג"מ נפתלי אבד"ק קראל. ומאשתו השניה:
 (ג) הגאון מו"ה יצחק אבד"ק סמעפין הג"ל. (ד) הרבנית מרת פעריל אשת
 הקצין מו"ה שמואל זנוויל בן השר מו"ה יצחק מואלקווי.

דור ישרים

חמר מצוע לודיא, ונצד כשרשי מריביש האשל הגדול רשוי זל

כ מ א ת

יוסף כהן צדק

ואלה ראשי אבתם והתיחשם (פירא ח' א')
באתת לבית אבתם (נעדר ג' ג')

דבר בערתו.

(א) בקרית כלך רב ווינא, בירת אוסטריא המדינה, ולכל ארצתיה הקצינה — הנותנת ב„דור בינה“ את אזרחיה העברים למשל ולשגינה, באמרה „מי אדון לי? לית דיינא ולית דיינא!“ — נשמע הקול מלך יעקב „דינא דמלכותא דינא!“ ימים רבים לפני מלך מלך מכשפחת הכסבורג העדינה.

עת הלו בני ישראל לבוא לגור ולהשתקע על נהרות עסט גלית עליית וגלית תחתית, ומאין באו, ההשערות שונות למיניהן, ולא באתי להוסיף עליהן, או להכריע ביניהן. — אמנם הכל מודים: (א) שעוד בימי היות ווינא „בירת דוכסית“ ישבו בה עברים, ויפתורוה. (ב) בימים ההם היו דרכי ההשכלה אבלות, ורבה העווכה בבתי הספר, ומסחרה קטן ודל. ולא ארכו הימים, ויהי „עם הספר“ לרוח החיה באפני כל מקנה וקנין, ויהי המסחר לנפש חיה. (ג) וברשיום הממשלה: הקימו להם שופטים (רבנים ודיינים) להורות „את זה תאכלו, ואת זה לא תאכלו“ ולשפט בין איש ובין רעהו כדת משה וישראל. (ד) ויבנו מקדש מעט, ויעבדו את אלהי העברים, ויעתירו בעדם ובעד ממשלתם ובעד כל בני שם ויפת. (ה) ובית ספר, מראשית למודים ומעלת. העשיר, שלם במיטב כספו; הבינוני, במסות ידו; ואם דל הוא, חנם אין כסף. כי חרפת הוא לאחת ערי „עם הספר“ בהמצא בה בהכחה כתבנית אדם. (ו) „בית אולפנא“ („ישיבה“) בנים מגדלים מנעריהם „להורות את בני ישראל“. ויגדלו ויעלו בסלם הדרת והדעת, האמונה והתבונה, עד מדרגת „יורה יורה! ידן ידן!“ —

וכדבר הוה נעשה גם בעיר החדשה (נייאשטאדט) הקרובה אליה, ובשאר ערי הדוכסית. ויקנאו כם שכניהם „קנאת סופרים“ וישגיוהו גם הם על בתי ספריהם ומדרשי ראמות חכמות, ותרבו הרעת, וחזון המדעים נפרץ בכירה ובמדינה עד היום הזה, לכבוד ולתפארת. על קשת הרברים האלה יעידון יגידון ספרים חדשים גם ישנים, ובתוכם ששנות האלף החמישי, אם אמרתי אסוף אסיפם, ויקו כל דבריהם אל מקום אחד, והיו לספר גדול ורחב ידיים.

(ב) דרשו מעל דברי ימי אוסטריא, תכתובים באצבע בני יפת, ותראו שעוד בימי ממשלת הדוכסים מבית בנינבורג (1246—988) נחשבו היהודים לאורת. והארכידוכס פרידריך,

הוא "פרידריך איש מלחמות" הקיד פקידים יהודים על גננו, ולשנים מהם קרא "קאממערגראפער".

ספרי מרון וזרון, יציעו כעשב השדה בדור דור: לתת למשפחה יעקב וישראל לבזוים; ולא אחד בם מגיד משע השרים והפקידים ההם, ונחשבת שתיקתם להודאת בעל דין, ויקם עדות ביעקב: (א) שהוא גוי צדיק, שוכן ארץ ורועה אמונה. (ב) ואלה השרים ועל צבאם הפקידים, היו ראויים לאותה אצמלא, ולא תעבום שלמותם. יודעי דת ודין ובינה לעתים, ודעת שפתם בדר מללו. אוהבי אמת, צדק ומשפט ומישרים, שונאי שחד תכלית שנאה, כי באמונה הם עושים.

הזן זאת תורת בני שם: כי ימצא עברי חן בעיני כמשלתו, ותספחהו אל אתת הכהנונית, ישמרנה יצרנה כאישון בת עין, וישוה את יוסף ואת דניאל ואת מדרכי היהודי לנגד עיניו תמיד, ללכת בדרכיהם להגדיל את כבוד משמרת פקודתו. חקת עולם בכל מרשבותם, על דברת שבועת האלים.

(ג) אהה, כגול אחיהם באשכנז, צרפת, בריטניא, איטליא, ספרד ופורטוגל משנת 1096—1486 והלאה. היה גם גרלם. היו גם דמיהם האדימו את מימי הנהרות סביבותם, ודמים בדמים נגעו! — אשר לחרב, לחרב; ואשר לשבי לשבי. פעמים ושלש הגלו מווינא ואנפיה, מפני הקנאה ברכושם אשר רכשו בזעת אפים ובנקיון כפים.

ויהי בימי ליאפולד השני (1670—1740) ויגלו מן הבירה. יוצא הדר מסחרת, בעקבתם. בתי חרשת המעשה אשר יומם ולילה לא שבתו. קראו עצרת מלאכה. תמול גם שלושם התננות פתוחה וההגנוני מקיף ושניהם רצו בהקפה; והיום פסו אמונים. כי הקונת אשר חתם תמול בידו, פשט היום את הרגל — ל"עשיר" לפנים יקרא, היום, יוצא נקי מנכסיו", הנפילים היו בארץ, הנושה בא לקחת ואפס כסף — והעושים במלאכה רשו ורעבו ורבים מתו בנקיון שנים. ותהי צעקה גדולה וזרה. ונהפכו הקטגורים לסנגורים להציב את שיבת יהודה. — אמנם לא כלם המו און לקול הקורא "שובו אלי ואשובה אליכם", רובם נושבו בארצות: ביהם ומעלהן. ברודבורג ובאירן, רוסיא ופולין (1) אשר פתחו להם את שעריהן באהבה וכרצון. ובשוב המעטים מהם, שב המסחר לאיתנו. וקטגוריהם השמחים בצאתם, ששו בשובם.

(ד) וככל זאת שמשו אור וחשך בערבוביא, ולא זאת המנוחה והמרנעה. והקיסר הישר באדם פראנץ יאזעף הראשון, גלל חשך מפני אור. בעלותו לכסאו, ראה ראשית לו: לערות את החומה המבדילה בין עם לעם עד היסוד בה ויכתוב את כל עממיו על "ספר הישר" חקה אחת ומשפט אחד בכל מקומות ממשלתו. ילך איש איש בשם אלהיו, וצדיק באמונתו יחיה. ונתתם בטבעתו, לחק ולא יעבר. כל לאומיו השונים, תקעו כף וקרא זה אל זה ואמר "אחי אתה!" ויענהו "אחים יהיו גם דורותנו" ויריענו יחדו "יהי מלכנו הוא אבינו, בנינו נחנו אחים אנחנו!"

ובהאיר אור חדש על "עם הספר" ויוסף לקח בכל ענפי החכמות והמדעים לכבוד ולתפארת. ונספחו רבים מהם אל כהנות הממשלה: אלה כסאות למשפט ואלה שרי צבא בים ויבשה. באלה בחרו בני יפת להיות "בחוריהם" בבית הבחורים, ובאלה בחר הקיסר ויושבים ב"בית האצילים" ויגברו. ויאצל מכבודו, "אתת תפארה" לאשר חפץ ביקרם. ויש העלה

(1) התלאה התאלת את היהודים בווינא עד שנת 1670 ועד ככלל, כתוכה על ספרים ותאמרים רבים. לכל מחבריהם נאזה תהלה. בנס הממשיט, עשה טוב נעמו. וטוב מעט, מאפס ואין. ובזה אלי את הספר "גולי ווינא" (ווינא 1889) מאת הכר החוקר ומנקה בעין פקוחה ה"ה ד"ר קויפמן. מים נאמנים לזה דלם, זכים ועשירים. לא גלותים, ולא מלוחים. לא שאלים, ולא גנובים. ככתב צד מע, ונקרא דממ. מקור נאמן לסופרי דברי ימי היהודים כאופטריא.

למעלה אצילים, רוזנים וחורי הארץ. ותחי רוח יעקב.
 (ה) ואין מול קבוע לישראל. גלגל הצלחתו סבב סבב תמיד על הציר: פעם
 דרך כוכב מיעקב, ופעם יחשכו כוכבי נשפו... למען לא יבעט בימי הטובה, ולא ישבח
 חנות אל ביום רעה... כי כיום ולילה חליפות וצבא עמדו, עד בוא יום ה' הגדול.
 עשרה קבין "שנאת עמים" ידרו לעולם, תשעה נפלו, אשכנזים האויסטרס" ואתר לכל
 העולם. בנאותם יחשבו את כל העמים סביבתם, לאפס ולאין. "ריב הלשונות" אשר פיק
 עתה בבית בחירי ווינא, דמיונו כ"ריב לשונות דור הפלגה" לפני אלפי שנה... למכה
 בחירים בבחירותם עד שפך דם, במקום הששט" חדש הוא תחת השמש!
 חרפת עולם! —

ולפלא מה זה עושה, שבחורים המקלים איש את בן גילו קללה נכרצת, ובחורפים
 ומגדפים את בני אמונתם; יעונו משפט, המעט מכל העמים? — בתוחלתם לחדש
 את נעורי שנת 1670 — אמנם תקותם הבל, חלילה לקיסר צדיק וישר, הנוהג בחסדו את
 ממשלתו, "שבע שבתות שנים" לשנות לוקוניו, מאומה מכל חקי, כתב הדת" הנחתם בטבעתו.—
 (ו) הדרו! היש מספר למדרגות שלם החכמה והסודע, אשר עלו בהם כל העמים למן
 היום אשר נפלגה הארץ עד היום הזה? ואולם לא המדרש עיקר, אלא "המעשה" ויגדל
 עון דור הפלגה השני, מחטאת דור הפלגה הראשון. שבעתים יקם, פושע; בער; וחכמים
 להרע, שבעים ושבעה...

ומה היה פרי, ריב הלשונות" בווינא? חמס ושוד וחרב איש ברעהו בכל ערי בעהמן!
 הזה פרי ההשכלה? וכדי בויון וקצף! —

(ז) רבים חללים הפילה, קנאת דת" ועצומים כל הרגוי, "שנאת הגזע". ולבען הוכיח את
 צדקת העברים גולי ווינא בשנת 1670 מערכה בזה את תולדת אחד רבניה בראשית
 המאה השבע עשרה, לעיני יורעי התועבות אשר נעשתו ב"בית בחיריה" באחרית
 המאה התשע עשר למספר הרגיל. אלה דרשו "דינא דמלכותא דינא" ואלה דורשים
 במקום הששט "לית דינא ולית דינא" — אלה היו נטורי קרתא; ואלה מחריביה ומהרסייה —
 אלה הרבו שלום; ואלה קדחו אש המדון — כי אלה צעדו לפנים; ואלה נזורו אחור. ויתרון
 לאלה מן אלה כיתרון האור מן החשך...

ואתה ישראל, אל תירא ואל תחת! אם עבים התרקעו ויכסו את שמש הצדקה, יבא
 רוח האהבה ויפיץ את כל ענני, קנאת דת" ואת כל עבי, "שנאת הגזע" ומצהרים יקים חדר.
 יבא יום — אראנו — אשורנו — כל העמים יתקעו כף, הלא אב אתר לכלנו! אנשים אחים
 אנחנו" וקמה ברכת נח איש צדיק אשר ברך את שני בניו הישרים: "יפת אלהים ליפת וישכן
 באהלי שם". אחים נאהבים ונעימים היו, וכן יהיו ורעם כל ימי השמים. וענו כל ישרי לב.
 ואמרו "אמן"

פרק ראשון

(א) אבן אחת צועקת מן קברת היהודים בווינא: פה אדמת קדש: מנוחת אב"ד ור"מ, ויותר שהיה צופה לעדתנו ורועה נאמן לשיבתנו; עוד למד דעת את העם: לסור מרע ולעשות טוב. להרבות צדקה וחסד, ולאהוב שלום. ויגדל המספר „הוי אדון והוי הודו" בעת קול ברמה נשמע: פנו מקום לשר התורה ושר שלום.

ראה אנכי נותן לפניכם היום, העתקת נוסחת האבן ההיא כתבניתה בספר „צינוי ווינא" (ווינען 1855) דע שעוד בשנת 1623 נחצבה גם נצבה, אבנים שחקו מים, ולא כהלין כתבא למקרא. את שניאותיה אתקן, וכל מלה הנרפסה בשגה, אסגור במסגרת עגולה () ואת תקונה במסגרת מרובעת [] ורוח אשים בין השימין, נאוו לנוסח בחרוים.

מצבת האשל הגדול ר"מ ואב"ד הנאון מורנו ורבעו אברהם חיים מאפמא ז"ל.

פ"נ הרב הגדול שלא הניח דוגמתו, מרנא [ורכנא] אברהם חיים בקהל ווינא הרבצתו, בן מורנו רב אברהם מאפמא ז"ל. שם (הי') [היתה] תולדתו. הרבה למד, הרבה (ליסד) [למד] הרבה חכמה בישיבתו. הרבה הצדקה, הרבה שלום לו גם אל זולתו. (עזר נתן אל אביונים) [פור נתן לאביונים] לעד תעמד לו צדקתו. מאת השם, חכמה דוגמת בן-דוד (הי') [היתה] משאלתו. לא עושר לא חיים שאל, רק תורתו אומנתו. ארך ימים (ניתן) [ינתן] לו בעולם הבא (לו) לקראתו. מלך חיים עד העולם סמן על נצחת חייו, יום וא"ו כ"ף אלולי. שפ"ג שהוא יום (עלייתו) [עליתו] תנצב"ה.

(על האבן להגליו)

אשריך מבחר הקברים, כך נקבר (מחבר) [מבחר] הגברים, על (אל) [אלה] אני בוכיה, עיני יורדה מים, יגון ואנחה תאניה ואניה, בפמירת רבנו [אברהם] חיים. והוא יתגלע בכל תושיה (בפילפולו) [בפלפולו] ירד ועלה (השמימה) [שמים] וכן [בנן של] קדושים מבני (עליה) [עליה] גבר בנוכרין ויום יומים מרביץ תורה בארץ נכריה, טוחן זו בזו (ברחיים) [ברחים] ולעד תעמד צדקתו בארץ נשיה. ולפרט מלך חיים עד העולם שפ"ג לפ"ק. תנצב"ה.

(ב) הן תוו יעננו: (א) „מאפמא" גפן פולין הסיעו, וישעוה בכירת

אוסמריא. ב) „בנן של קדושים“ בר אבהן. ג) „בן מורנו רב“ ריכא בר ריכא. ד) „הנאון... האשל הגדול“ אכסניה של תורה. ה) „הרבה למד“ זה סיני. ו) „בפלפולו ירד ועלה שמים“ זה עוקר הרים. ז) „שלא הניח רוגמתו“ חר בדרא. ח) „אב“ד ור“מ“ שני כסאות הוכנו לו בווינא, האחד בבי דינא, והשני בבית אולפנא. ט) „פזר נתן לאביונים“ ותנן בממונו ולא הלך בממון אחר הרוב. י) „הרבה הצדקה“ עושה ומעשה. יא) „הרבה שלום“ בעלותו על גבעת המורים, דרוש דרש ב„הלכה“, נפתולי אלהים נפתל עם יודעי דת ודין—ויוכל. אמר כולא עלמא חריפות ובקיאות גמירי, ומה בצע אם כל העם רואים את הקולות? ויתן גם את העולם בלבו, וילמדם תורת האלהים ותורת האדם: לשמור שבת ומועד, ולעבוד ששה ימים כי אדם לעמל יולד. לקנות ולמכור באמונה. נשך ומרבית, כסף חמאת; איפה ואיפה, כסף אשם. שכן ארץ ורעה אמונה. לחמול עני ואביון יתום ואלמנה, כגר כאזרח. והפורש מן הצבור, נפשו נטולה מן היהודים. ולאהוב שלום לכל ילדי אדם וחיה.

ג) עדה המצבה, שלבו ראה הרבה חכמה—ואולם ספריו לא יצאו לאור עולם, ועמו מתה חכמה—לולוי האבן מראשתיו הנותרת לפלטה, לא נודע עוד אם היה שם אב“ד ור“מ שזה שמו. כי בפרוע פרעות בישראל כפעם בפעם, גולה אחר גולה, נאכדו גם נשרפו כל ספרי זכרונות דברי ימי העדה העתיקה. ואין זכרון לרבים מרבניה ואוניה מקדם⁽²⁾, הוי „ארזי לבנון אדירי התורה“ דמיונם כציי אדירים עברו בלב ים, ויגורו את מימיו מימינם ומשבאלם... ומרי עברם... שב הים לאיתנו ועקבתם לא נודעו...

פרק שני

א) דור הולך ודור בא, והמנהג הישר לקרוא לנולדים בשמות המתים, לעולם עומד. ואין דרכנו לקרוא לנער היולד בשם אביו או לבת בשם

2) עוד לפני תום שנות האלף החמישי, ישב רבנו יצחק בר משה בעל „אור זרוע“ לכסא ווינא (מרדכי ע"ו סי' תשצ"ג) ולפניו רבנו טוביה מביינא (שם שם סי' תתל"ו) היא ווינא. ואולי הוא המוכא בתוס' (ב"ק ס"ט ב') „אולי“ אין ולא ורפיא ביד. דתרי רבנו טוביה הוו, והאחד בבורגוניא, אשר לפי עדות רבנו אביגדור כהן צדק (אב"ד ור"מ בווינא, חתן רבנו חיים אב"ד ור"מ בניישטט-ווינא) שאל את פי רבנו שמחה משפירא (שבה"ל השלם סי' רכ"ט) וע"ש במכוא לידוי' הרב חכם הגדול ר"ש באבער (הערה ע"ז). וראיתי בס' „רבני ווינא“ (צד 16) שעל כסאה ישב רבנו יהונתן, ומציין לעינין (מרדכי מו"ק תחקק"ט וב"ק סי' ל"א) והסעיין שם יראה שזה טעות. וראה צונץ (גא"ל 51 ותולדות מרדכי 134). וגם מרבניה דורות האמצעים, נעלמו מסנו שני גאונים. ואכ"מ להאריך.

*) וגם סבכ מו"ס דוד כהן לוק נ"י הראני ספר חדש מקרוב בא, ושמו שכיות התמדה (מאין תתל"ז) מלת התכמים רמ"ד הכהן ור"ל וולף משארי, המזכירים שמות כפלי התוס', ולא נשאו את ראש רבנו טוביה (תוס' כ"ק ס"ב ב) בתוס' ? יהי מווינא או מבורגוניא, למה יפקד שמו בין בני גילו? הנהג בליטעראקור שנים שטעמו שלא כהוגן, פטורים? —

אמה בחיים הם (ספר חסידים סי' ת"ס) אף לא בשמות אב-זקן או אם-זקנה עורם בחיים, שבני בנים כבנים. זולתי בעת ששון ואסון (הם כי לא להוכיח) נפגשו. כמקרה חנין בר רב חנין חתניה דבי נשיאה (מו"ק כ"ה ב) ⁽³⁾. ועינינו הרואות ששמו היה „אברהם חיים בן אברהם" ונבין: שאמר לאביו „לא ראיתיו" עודנו עצמים בכפן המלאה, שבה נפש אביו השמימה... „ואסיקו ליה בשמיה" (שם) ואולי נפל אחרי כן למשכב ויוסיפו לו שם „חיים" על שמו מעריסה (ר"ה ס"ז ב), בין כה ובין כה שם אביו בקרבנו, אות שהיה „יתום אין אב" מיום הולדו. נחפשה ונחקרה: (א) מי אביו „מורנו רב"? (ב) ואמו בת מי היתה? (ג) ואי זה מקום מנוחתם כבוד? (ד) ומה משה בית אבותיו? (ה) היה לו אח או אחות? (ו) בת מי לקח לאשה? (ז) בדק באחיה? (ח) היה לו זרע? (ט) ובמי התחתנו וזרעו? (י) וכמה ימי שני חייו? —

(ב) „משפחת אב קרויה משפחה", ונראה ראשית לנו לדעת מי אביו ומה משהו. הנה על אדות הג"מ יעקב פולק ה„עוקר הרים" ר"מ בפראג, קראקא ולובלין, נשפך הרבה דיו (4) ואין קצה לחקירה. מי אבותיו? מי בנו? שם עיר מולדתו ומקום מנוחתו כבוד? אין אתנו יודע. ולולא הסכמתו „יעקב בר יוסף פולק ז"ל איש ירושלים" אשר בראש הס' „ברכת אברהם" למהר"א צרפתי, גם את שם אביו לא ידענו.

ורבנו שלום שכנא במו"ה יוסף, מגדולי תלמידיו, וישב לכסאו בלובלין, גם משהו ועיר מולדתו לא נחקר עוד. ושמעתי בימי נעוריו בעיר בראדי, מפי הרב הגדול הגביר ופאר היחש רבי זיסקינד מינץ ז"ל: שזה הרב ותלמידו היו אחים בני איש אחד ושמו רבי יוסף פולק. יליד פולין ויעל פראגה, ושם מ"כ. רב ותלמיד אחים, איננו חדש תחת השמש. ⁽⁵⁾ ובכל זאת אין ולא ורפא ביד: הן הרמ"א תלמיד גם חתן ⁽⁶⁾ רבנו שכנא (ד"מ י"ד סי' ק"י

⁽³⁾ ליסין אמ"ז הג"מ משה מרדכי מרגלית ר"מ בקראקא, מנוחת בנו הג"מ משה יוסף (עיה"צ 175) וזה טעות, ושמו משה יוסף. ובתשובת הג"מ „משה ירמיה גרשון בלא"א האלוף מו"ה משה כ"ץ" (צדה לדרך ס' בא) צ"ל שמה כ"ץ, בעס"ח „קול שמתה" (להלן דור ה' ב' V). ובשמו נקרא אמ"ז הג"מ שמתה כ"ץ ראפפורט אבד"ק הוראדנא ולובלין, ונתקבל לאבד"ק לבוב, בהג"מ נחמן ליפשיץ בן בנו (דור ו' VII א').

⁽⁴⁾ ראה דברי תרבינים החכמים הגדולים ר"מ שטראשון (ס"ס קריה נאמנה) ר"מ גירעמן (מ"ע דרו"ם כרך י"ג) הר"ר שוח"ה (ישרון ח"ה) רח"צ דמביצר (כלי ח"א ב'). ומי יתן ונוכח ונחיה ונראה את חסמר „דעת קדושים" מאת ירדיו הרב החכם הגדול ר"ש ווינער, ויכל גם „זכרונות לתולדת הר"י פולק וישיבתו בפראג קראקא ולובלין" (קהלת משה פרדלאגר סי' 2388) אולי סגנון אחד לשנינו, מני ומניה תסתיים מילתא.

⁽⁵⁾ נשא למשל תגאונים ר' יצחק הלוי אבד"ק חעלמא ור"מ בפוזנא ולבוב, אחי רבנו בעל טורי זהב וגם רבו. שר"ת מהר"י הלוי (סי' מ"ה מ"ט) ומו" (או"ח סי' כ"ה) יו"ד סי' כ"ז ומ"ח. וחז"ם סי' ג') ורבים כאלה: רב, רב לצעיר.

⁽⁶⁾ יעוין במאמרנו „רכינו משה איסרלס" פ"א. הערת העורך

סק"ד) ומזכיר את שניהם (בתוספותיו לס' יוחסין למהר"א זכות) ולא הזכיר שהיו אחים? יואילו נא אחי ורעי יודעי העתים, לחקור את הדבר הזה, ולענות חלקם.

רבנו יעקב יסד בתי ישיבה בשלשת הערים הנזכרות, והעמיד תלמידים ראשי אלפי ישראל. ורמו נאה מוצא בני החכם מו"ה דוד כהן צדק נ"י ששם ממנו פולק נוסרקין: פראג ואגפיה, לובלין, קראקא. משה בית אבותיו, סמן לערי מושבותיו, ששם יסד את ישיבותיו.

אליו התייחס הג"מ יוסף אבד"ק קאסוא, ר"מ בוויילנא ואב"ד ור"מ בעיר סעלץ בהקדמת ספרו ראש יוסף (קימין תע"ז) "הק' יוסף בלא"א מו"ה יעקב ז"ל מפינשטוב, נין ונכד להגאון הגדול רשכבה"ג מו"ה יעקב פולק ז"ל". ייקח יוסף את בת הג"מ משה קרעמר אבד"ק וויילנא (ומביא דברים רבים בשמו) ותלד לו את הגאונים מו"ה יעקב בעמ"ח זרע ישראל על מס' מגלה (אלטונא תצ"ה) ועל מס' ר"ה (אמשמרדם תצ"ז) ומו"ה משה אבד"ק קאפנהגן (ק"נ 97 בשם ס' כרם שלמה) ומחותנו הג"מ זאב וואלף אב"ד ור"מ במינסק והגליל בהג"מ יהודה יודל אב"ד ור"מ בקאווא (ראש יוסף ל"ח א).

ג) ומצאתי בן לאותו צדיק. הוא הג"מ אברהם פולק אבד"ק לובמלא (שו"ת הב"ח סי' ד') וחתן הג"מ יצחק בצלאלש מלודמיר 6) כאשר התייחס נכדם הה"ג יהודה ליב בעמ"ח דברי חכמים וכו' וכו' כמו"ה יוסף כהנ"ג יהודה ליב פרצוואר מפינסק, בהקדמותיו. וידידי המנוח בעל כלילת יופי (ח"א מ"ט ב) כתב את תולדת בעל דברי חכמים, והעיקר מי אבי הר' אברהם מלובמלא, חסר מן הספר? וניתי ספר "מדרש רבות עם מתנת כהונה" (קראקא שמ"ז) ונחזה חתימתו "אברהם בר יעקב פולק ז"ל".—בר אוריין ובר אבהן.

ד) ודע, א) שאשה נעוריו מתה בלובמלא. ב) משם עלה אברהם לכסא אפטא והגליל. ג) ויקח את בת מהרש"ל לאשה, ושמה שרה. אשה גרושה מאישה (שמו לא אדע אכנה) אחרי מלאת עשר שנים ולשרה אין ולד. ד) ותלד שרה לאברהם שני בנים, וימותו גם שניהם בנעריהם על פניהם. ותהר עוד, ובסתר מלאו ימיה ללדת, והנה הרבנית שרה פולק, אלמנה... ותלד בן, ואסיקו ליה בשמיה "אברהם בן אברהם" ואולי "אברהם חיים בן אברהם", כראמון. ו) ויתמו שנתים ימים מיום נולד בנה יונק שדים (ש"ע אה"ע סי' י"ג) ותהי להג"מ יהודה ליב מאפאלא 7) לאשה. אם ילדה לו זרע, לא ידעתי ולא שמעתי. ז) ויהי היום ותסע מאפאלא לובלינה, לרצות את אבן אביה שר התורה ולחון עפר אמה הרבנית. ובעד הנקראים חיים, אל החיים. ששם ישבו אחיה

6) תולדתו אתי בכתובים. ודברים אחדים ממנה שלחתי אל ידידי ש"ב הג"מ נתן נטע הכהן אבד"ק קאליבעל (גליל ווארשא) שגם הוא מזרעיה קאתא. ובררתי ששם משפחתו לא היה "בצלאלש" כי אם, גזע צבי". וכמה מהר"ל מפראג ואחיו הגאונים, שארי בשו" 7) בס' לקט שמואל (ב"א א) מובא סנסן אחד בשמו.

הנאונים בראש המתיבתא (ראה הערתי בס' לוחות זכרון 88) כסא מהרש"ל אביהם, אשר ישב עליו חותנה הראשון. (ח) ו"רגלוהי דבר נש אינן ערבין ליה" ויהי בהיותה בדרך במלון בעיר בעלזין, ותאמר "ראשי! ראשי!" ויבהילו לקרוא לרופאים, ויאמרו "נאש", ותמת שם בששה עשר לחדש אלול ש"מ"ט (כרס שלמה ל"ב) ויקהלו רבני המקום ההוא וכל אנפיו לספר לשרה ולבכתה ליקרא דשכבי ודחיי. (ט) אל תבכו למת, הן מיום הולדו רבין המות לפתחו; בכו בכו לנער יתום אין אב ואין אם; ויאספיהו דודו הה"ג אליעזר איסרלש מקראקא אל ביתו. ויהי לו ולאשתו לבן כורעם זרע בך, כי בשתיים התחתנו בו: (א) מהרש"ל ואליעזר שארי בשר "שלישי בשלישי" (שם) ושארית (70) ומהרש"ל נתן לו את בתו לאשה (שם הערה 42) עצם מעצמם וכשר מבשרם, ומבשרם לא התעלמו. (י) בקראקא, זאת העיר שיאמרו "כרכא דכולא בה" (שם הערה 1) היה "בית ישיבה" אשר יסד הג"מ יעקב פולק בשכבר הימים, שם לקח בן בנו לקח טוב מפי גאונים גדולים, ובדבוק חברים ברזל בברזל יחד. (יא) והנער רך וטוב, מלא יתרון הכשר חכמה, און שומעת ולב מבין דבר מתוך דבר, ולשקידתו אין חקר, לשמחת מוריו, ולששון דודו ודודתו תחת הוריו. (יב) טובה חכמה (בר אורין) עם נחלה (בר אבהן) ויתן לו הרב הגדול בתורה ובעושר וגדירות מו"ה משה ר' יעקליש פו"מ בקראקא את בתו לאשה (שם הערה 48 והערה 64) ומהר ומתן לרוב, כיד ה' הטובה עליו. (יג) מיום הולדו קותה עדת אפטא ליום תעלהו לכסא אביו. והמשכילים יבינו שלא היתה כצאן אשר אין להם רועה, עד יגדל. ותושב עליו גאונים אשר לא ממשפחתו. ויגדל, וכעת ההוא היה הכסא ההוא מאין יושב, ונמנו וגמרו להושיבו תחת אביו, ויהי כן. (יד) ודעת לנכון נקל שלא נתן ר' משה ר' יעקליש את בתו הרבנית, לקוות למשכורת הרבנות; ולחתנו לערוך שלחן לפי הכנסת אפטא כסאו ואנפיה הדומי; ועת צדק קרא לרגלו, הרים את תרומתו בראשנה, ותרומת הקהל באחרונה (8). מ"ו) שמן תורק שמו, ויעל לכסא ווינא "עיר מלאה תורה וחכמה עושר וכבוד" (מגלת איבה ג' ב') ויהי לאל ידו ל"הדבות צדקה" (פ"א ס"א). אהה, לא ארכו לו שם הימים, וכצאת שנת שפ"ג קול קרא אליו: רב לך מהיות רב בישיבה של ממה, עלה לישיבה של מעלה כי רב טוב צפון לך—ועדת ישראל בווינא נבוכה, כי נפל ממנה רב גם אב. (יו) ותמצא נוחם בהנאון

(8) הקדוש הגימ' שלמה שזיידא (דורו IV א) יספר את דרכי אביו הנאון ר"מ בקראקא. וז"ל, "נתן לו אלהים עושר ונכסים רוב פנינים, והשליטו לאכול מהם מעדנים. פור נתן לאבינוים, לחסו נתן מימיו נאמנים, נתן ליעף כח ולאין אונים, מיהב יהיב מישקל לא שקיל ורדף שלמנים, נתן באוצרות ה' זהב ואדרכמונים, זאת התורה אשר שם לפני ולפנים עם פרבת וטם של כסף מעילים וסדינים משובצים במרגליות וטובות אבנים, אין כסף נחשב אצלו כבימי שלמה." (הקדמתו לכנלה עמוקת). וממי עשה את כל החיל הזה? ממ שכורת הרבנות? ממחר ומתן אשתו הרבנית! וכמהו היה ר' אברהם חיים חתן הנדיב ר' משה ר' יעקליש.

בעל תוי"ם בשנת שפ"ז (מגלת איבה שם). י"ח) שש עשרה שנה מאנה נות
 ביתו, רעיתו, הנחם, ותמך ביום ד' כ"מ אלול שנת שצ"ט. ומ"כ בפראג (גל עד
 ס' 148). 9. י"מ) ובתם הרבנית מ' בילוש העלר-וולרשמיין ביום ב' ניסן ת"ג
 (שם ס' 168). כ) ובעלה "ב' מ"ו מבת תכ"ג, מדייני גולה ומנהיג הקהלה,
 האלוף הראש והקצין מו"ה משה בהג"מ ליפמן בעל תוי"ם ז"ל. היום הזה
 העולם חשך וענן וערפל, כי שר וגדול היום הזה בישראל נפל, לפ"ק"
 (מק"פ 97). מביאו אביו (תוי"ם עוקצין פ"ג מ"ב). כ"א) והנה בספר ההוא
 ימצאון (בערכי: העלר, וולרשמיין, פרידלנדר, צדוקש) זרעו וזרע זרעו. והמעין
 בזמני פקודתם וגם בשמותם, יראה שלא אחר בם גם מזרעה. הבנים בניו
 והחתנים חתניו, הבנות בנותיו והכלות כלותיו, גם נין גם נכד צאצאי אשתו
 הראשנה בת הקצין הר' זעלקי פרידלנדר, ונפשה יצאה בהקשותה בלדתה
 בשנת שצ"ט (שם 104). ואם הזמנים הנרפסים בו, לא נלקו בחסר וביתר, לא
 רחוק הרבר שהר' משה העלר לקח את אשתו השנית גם אחרי מות אמה
 הרבנית. כ"ב) "האלוף נאמן הקהלה כמו"ה שלמה בהג"מ חיים אב"ד ור"מ
 בווינא" (שם ערך "בלי שם משפחה"). ובצדק העיר ידידי הרב החוקר ומבקר
 החר"ד קיפמן, שצ"ל "אברהם חיים". כ"ג) "... בת מו"ה שלמה בהג"מ אברהם
 חיים" (שם, ערך "סופר") וע"ש הערת רד"ק. כ"ד) "... מושקט בת האלוף
 כמו"ה שלמה סופר ונאמן הקהלה" (שם) מחוסרות זמן גם שתיהן, ובהראשנה
 יחסר גם שם הנפטר. 10.)

פרק שלישי

א) ודין רפז מדבית אבא, אמו בת מהרש"ל. ואסדרה דורתיו כשם
 שקבלתי מבית אבא, ואוסיפה אותה מפי סופרים וספרים. מני לוריא שרשם
 במריביש נצר מטעי הרב הדומה למלאך רש"י מורנו ומאורנו 11) נאם רבנו
 יוסף קולון, שני גדולי הדור בימים שעברו, ה"ה מופת הדור מו"ה יוחנן מריביש
 ז"ל ומהר"ר שמואל שפירא ז"ל" (שו"ת מהרי"ק שרש ס"ג) ומסורת אבות

9) "מרים בת מהר"ר משה" בראשי התרומים מראשונה, והחכמים ר"ק ליעבן ור"ם
 האק, לא עיינו ששם פורש שם אביה.

10) גם הפעם בעיני יפלא על ר"ם האק, אחרי הדוע אליו (מק"פ 238) שזה הר'
 שלמה היה "האלוף החסיד סופר ונאמן הקהלה" ויתן לשתי בנותיו מקום בערך, סופר" נתן
 לו (שם 400) מקום בערך "בלי שם משפחה" ? מעיקרא מאי קסבר, ולבסוף מאי קסבר ? —
 11) "בש"ע חייב לאכול כל הסעודות בסכה ... רק משפחת טריווש האוכלים כל
 הסעודה ליל ש"ע חוץ לסוכה, יש לתם על מה שיסמכו" (יוסף אומץ ס' תתרנ"ח) "מצאתי
 כתוב בחבור אא"ז הג"מ שניאור טריווש מפפ"מ, ע"היה נוהג שלא לאכול ליל ש"ע בסכה
 עפ"י מעשה דר"ש יראש משפחתנו, עכ"ד. גוף המעשה לא ידעתי, ואעפ"כ
 נהגתי אחריו כך, וע' במג"א" (רביד הוהב פ' אמור דף ל"ד ד') ורמו למג"א (או"ח ס' תרס"ח
 סק"ב). ותחכם המשוור ר' משה ריאטי (נולד בשנת הקנ"ג לפ"ג) תגבר ראה עני עמו בשבט
 (2)

ירשו בנים: שרבנו שמואל בר אחתיה דרבנו יוחנן טריביש הוה. מודעת זאת שעל כסא האדם הגדול כענקים מרנא ורבנא מתתיהו טריביש אב"ד ור"מ בקרית מלך רב פאריז, ואב"ד לאבריי"ם בכל מקומות ממשלת צרפת, עלה רבנו יוחנן טריביש בנו יקירו (שו"ת ריב"ש סי' רס"ח-רע"ב) הוא הגברא עני וילך גולה בראש גדודים יהודים מרורים שדורים אשר הגלו משם, ומ"כ באיטליא. ולרבנו מתתיהו בת אשת רבנו שמואל שפירא מרביץ תורה בקהל אשפירא, ותלדלו את רבנו שלמה שפירא אבד"ק היילברון ולנדא (שו"ת מהר"ם מינץ סי' כ"ה) ובצדק יאמר, ומאבתיו (מצד אמו) לא פסקה תורה עד רש"י ז"ל" (שער שו"ת רש"ל דפוס פיורדא, ודפוס לבוב בהערה לס' כ"מ) סה"ד (ח"ב ערך ר' יוחנן, וח"ג ערך לוריא) שה"ג לחיד"א (ח"א אות ש' ערך רש"י וערך מהרש"ל) המגיד (שנה ב' סי' 45) יגדיל תורה (קונטרס יו"ד) ותולדת בעל חות יאיר (צד 9 בשם כ"י אקספורד סי' 2240) ע"ש. ובת רבנו שלמה שפירא הרבנית המלומדת כאיש גבירתה בתורה, מרת מרים (שם ושם) דביתו דרבנו אהרן לוריא אבד"ק לנדא. ואת דורתם עד רבותנו מהרש"ל, מהר"ם פדובה והרמ"א, וקצה דורות אחרים, בררתי (שם ושארית 23) גם סדרתי (שם 70) באתת לבית אבתם. עש"ה.

עברה וזעם וצרות אחרונות משכחות הראשונות, נהפך לאבל כנורו ויקונן לשבר בת עמו, ומדי דברו על אדות גרוש צרפת בשנת 1394 אלה הם דבריו:

ושלשלת באה מצרפת
הם מלאכים יורדים הלא תראם
משלחן רם ונשא אוכלים פת
שם אומני עמי שם אב ואם
והגדול מגזרת ספירה
זה שמו יוחנן הוא יביאם.

ובהערתו הוסיף המשורר לכאור אמריו: ,חכם צרפתי ר' יוחנן [רבנו מתתיהו אבד"ק פאריז וכל ממלכת צרפת, ברבנו יוסף טריביש אבד"ק מרסיילע] ומכנים אותו, הגדול למעלתו, ובימינו ישב באיטליא שנים מה אחר גרוש צרפת שהיה בעו"ה שנת כל"ה אחר מאה לאלף הששי, ר"ל שנת קנ"ה. ותיה חכם יחיד בעולם בזקנתו. ובנו הרב יוסף נסמך אחריו, והיה דור שנים עשר ברבנות מאב לבן נוסעת. ונפטר [ר' יוחנן] בתשעה באב שנת קפ"ט. ור' יוסף אחיו שהיה ג"כ רב, נפטר שלשה ימים לפניו. ור' יוסף בנו, נפטר בקושטנציא בעונות שרבו אחרי זאת שנים מה" (מקדש מעט 104).

פרשת גדולת רבנו מתתיהו וכל מעשי תקפו וגבורתו, ואשר גדלו המלך קארלוס החמישי, וגדולת ר' יוחנן בנו היושב לכסאו בפאריז וכל ממלכת צרפת, והתלאה המצאת אותו ביד איש שלומו אשר במה בו, הלא הם כתובים על ספר (שו"ת ריב"ש סי' רס"ט — רע"ב) עש"ה. ואתה תחזה (גרעץ ח"ח 9—35) די"ו (ח"ו 11—37) דוד"ו (ח"ה 141 וצד 167) והרה"ח הגדול ר"נ בריל, כתב „תולדת משפחת טריביש" (עתון-שנתי, ש"א 87—112) ובכר שקידתו יגע ומצא שמות חמשים ושבעה אנשי שם (בזמנים שונים ובארצות שונות) למטה טריביש להתיחש.

(ב) והתורה מחזרת אל אכסניה שלה. נתי ספר „מתת יה... דרושים... מתתיה המכונה ליברמן דרשן ודיין בק"ק פראג, בא"א מו"ה אשר המכונה לעמל דיין דק"ק קראקא, נכד הג"מ מתתיה ליברמן אשכנזי חתן האלוף מו"ה שלמה סופר בן הגאון הגדול מוה' אברהם חיים ה"ה אב"ד ור"מ דק"ק ווין, נכד הגאון הגדול רשכבה"ג מו"ה שלמה לוריא ז"ל" (פפד"א נדב"ת לפ"ק). ונעמר בשמנה הסכמות גאוני דורו, וכלם מרבים בשבחו (12).

נראה ראשית לנו מי הוא זה „הג"מ מתתיה ליברמן אשכנזי". אין זה כי אם האבד"ק שנייטוץ. אחי הג"מ אברהם קצנלנבוגן אשכנזי אבד"ק לכוב. אשר למדו יחדו בבית מדרש דודס אחי אביהם הג"מ יצחק בר' משה קצנלנבוגן מניישטעדטל. ראה הקדמתו לספרו „מולדות יצחק" (פראג ישע בא לפ"ק). ועתה נקרא דרתם מראש: (א') מהרש"ל. (ב') בתו אשת ה"ר אברהם פולק אבד"ק לובמלא ואפמא. (ג') ה"ר אברהם חיים מווינא. (ד') מוה' שלמה סופר ונאמן הקהלה בפראג. (ה') וחתנו ה"ר מתתיה ליברמן קצנלנבוגן-אשכנזי אבד"ק שנייטוץ. (ו') ה"ר אשר לעמל דיין בקראקא. (ז') ובנו בעמ"ח „מתת יה". (ג) וזאת תולדתו, תוצאות מהקדמתו: (א') בשנת תל"ז נתקבל בפראג לדרשן ולדיין. (ב') פתאום יצאה אשתו אחזו גם בביתו (13) ותאכל את כל אשר בו. וכתבי ידו גילין נשרפין ואותיות פורחות באויר. (ג') וקהל בומסלא „נתנו לי מנוחה ודירה, לחמי ומימי בתדירה". ויכתוב את ספרו שנית. (ד') גם תלמידו „הקצין הר"ר מנחם מן במו"ה אליעזר ז"ל (14) והנדיב הר"ר ליפמן בהישיש כה"ר זלמן מארנא" (15) סייעוהו „סיוע שיש בו ממש". (ה') ולו בן פורת ושמו אברהם „בחור כארוים... נפשו חשקה בתורה, והיה ראוי להיות מורה הוראה בישראל... ידיו אמונה במלחמת התורה לשאול ולהשיב ולשבר סלעים" מת על פניו. (ו') וגם לרבות צרת הבת „ושמה שלומית כשם זקנה... הגאון... ים של שלמה" מתה בנערות בית אביה. (ז') מי חותנו, ואם הוליד עוד בנים, לא פירש.

(12) בראש הסכמות הג"מ גבריאל מהרי"ל מקראקא אבד"ק עלקיש נ"ש והמדינה ומיץ, שו"ת חות יאיר, למגן אברהם או"ח, ושבתא דייגלא, נרפס שהיה אב"ד גם בפראג, והרח"ן דמביצר מכחיש את שלשתם (כל"י ח"ב ק"ל א') ע"ש. וכמה גדולים דברי חכמים „לא ראינו אינה ראינה" בראש הסכמתו לס' מתת יה „אב"ד דק"ק פראג" כאמצעותה כתב על המחבר „דיין ב"ד רבא בשער עירנו" ובאחריתה „ח"י למבוי"א קדשים לפ"ק הק' גבריאל בלא"א החסיד מו"ה יהודה ליב זצ"ל מקראקא, יושב בתוך עדת ישרון פק"ק פראג.

(13) נראה שהיא השרפה הגדולה בפראג בשנת תמ"ט (תולדת מהר"ל פ"א ב').

(14) ראה על אדתו גולי ווינא (118) בהערה 2).

(15) האב נפטר בש"ט סיון תס"ב (מק"פ 135) ובנו ב"ה תקי"ד (שם 136) והבן היה חתן הג"מ וואלאף שפירא (שם).

ד) שבתי וראיתי „הרב הגדול מו"ה מתתיה ליברמן במו"ה אשר לעמל ז"ל... תס"ט" (מק"פ 397) החכם ר"ס האק נתן לו מקום בערך „בלי שם משפחה" כי לא מצא מראשתי את שם מטהו, ולא ידע מה מעשהו. ואילו הוינא התם, והודעתיו: א') שזה האיש היה דרשן ודיין בפראג. ב') ושם הסכים על ספרים 16) יחד עם בני גילו דמו"ש. ג') ושם נשרפו כתבי ידו. ד') ויכתוב אותו שם שנית, וידפיסו. ה') ושם מטהו קצנלנבונן אשכנזי. ו') ויען וביען שתי משמרות כהונות העדה נשא על שכמו, בדן הוא שיטול שכרו להנחילו כבוד חכמים, בערך „דרשן" או בערך „דיין". — כפי הנראה דרש שם במקהלים ודן דין אמת בערך שלש ושלישים שנה, ונשכח בעירו. הוי, מה אנוש כי תזכרנו! —

ה) ומצוה גוררת מצוה, להשיב אברה גם לעדת קראקא. שם נמצא ציון „פ"ג אבינו האלוף בתורה הרב המופלג מו"ה אורי שרגא ה"ה המכונה ר' פייבש דיין יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה אור ליום ה' ז' אב תבנ"ה" (עיה"צ 182). אלה לאלה שואלים: מה הציון הלו? ואין עונה (שם הערה 83) ואילו הוינא התם, והראתיו: א') „שמעתי בשם דודי... מו"ה ויבש דיין בקראקא ז"ל" (מתתיה פ' שמות). ב') וגם אחיו הה"ג אשר לעמל היה דיין בקראקא. ג') בני הג"מ מתתיה ליברמן אבד"ק שנייטוך. ד) מבית קצנלנבונן-אשכנזי מצאצאי מהר"י מינץ ומהר"ם פדובה. ה') ומן נוקבתא, נכד ר' יעקב פולק ומהרש"ל. ו') ופרט השנה תבנה הוא התנ"ב, שנרפס עליו „ז"ל" בשנת תנ"ב. ז') והשאר שם אחריו זרע ויקוננו עריו „הוי אבינו" ואולי על פי אתתי אלה, יתברר שם עתה מי זרעו.

פרק רביעי

א') והנה גם הרב בעל „ידי משה" על מדרש רבות בהג"מ אברהם העלין אשכנזי היה מיוצאי ירך מהרש"ל (ידי משה ב"ר פע"ח דב"ר פ"ב). וראיתי אני בשתי מגלות יוחסין למטה מהרש"ל, שמסדריהן סדרו להם: שאברהם חיים מווינא ויעקב משה בעל ידי משה אחים בני איש אחד ושמו אברהם העלין אשכנזי. ומחכ"ת, זאת הגו"ש אשר דנו מעצמם: נאמר כאן „בן אברהם נכד מהרש"ל" ונאמר להלן „בן אברהם נכד מהרש"ל" לגז"ש, היא גזרה קשה שאין האמת יכולה לעמוד בה. לא נכחד ששמות שוים הנם לקראי הדורות לישועה, כי לכל משפחה ומשפחה יש שמות מיוחדים,

16) על „משנת דר' אליעזר" עה"ת „ר' יג אלול אית'ן לפ"ק, הק' אליהו בהג"מ וואלף שפירא... ונאם מתתיה ליברמן בלא"ה האדוק מו"ה אשר לעמל זצ"ל. — ועל „שו"ת אבן השהם" (דיהרנמרט תצ"ג) „ג' א"ך אדר א' תס"ד, הק' יעקב בה"ה מו"ה יוסף נר... ונאם מתתיה ליברמן בלא"ה האדוק מו"ה אשר לעמל זצ"ל". ונשכח בפראג?

כנודע; ובכל זאת בטר חשבון הזמנים ולא בטר שמא בלבר אולינן. זה כלל גדול בבקרת.

(ב') והא לך אתאי: ברור הוא שה"ר אברהם חיים מווינא שבק לן חיים בשנת שפ"ג. וסימנך „מלך חיים עד העולם" חושבנא דדין כחושבנא דדין. ושם אביו בקרבו. ואילו שהיו אחים, היה בעל ידי משה האח הגדול, ולכל הפחות תאמיס. והן ידענו שבשנת של"ז ישב ה"ר אברהם פולק לכסא לובמלא (שו"ת הב"ח סי' ר') שם מתה אשתו, ויעל לכסא אפטא, ויקח את בת מהרש"ל, ותלד לו שני בנים וימותו גם שניהם, ובמרס ילדה לו את השלישי, נתאלמנה. ותוחל לכל הפחות שנתים ימים. כי כן ימלאו ימי הגמל (אה"ע סי' י"ג) ותהי לאיש אחר, ותמת בשנת שמ"מ (פ"ב ס"ג) ונשער שבעלה הראשון נתבקש ביש"מ בערך שנת שמ"א או שמ"ב.

ונתי ספרו „ידי משה" ונחזה: (א) מי רבותיו. (ב') ועל מי כתב „ז"ל" מדי דברו דבר בשם אומרו. (ג') ואשר שמע מפי הים. (ד') מי המה המסכימים עליו. (ה') ומתי הלכו בניו וחתניו בדרך כל הארץ.

„שמעתי מפי מ"ו הכהן הגדול מוהר"ן כ"ץ מלובלין ז"ל" (יד"מ ב"ר פ"ב ל"ג פ"ד שמ"ר פ"כ שה"ש א') „מפי הג"מ העשל מורי ורבי זצ"ל" (ב"ר י"ט צ"מ שמ"ר א'). הידעתם את שנות פקודתם, ואת שנות חייהם? מורעא דתרווייהו קאתינא, ביודעי ומכירי קאמינא. כל ימי חי הראשון, מעטים מאד, רק ארבעים ושתים שנה 17, וימת ביום ב' ה' תשרי ת"מ ל"פ"ק 18. והשני: א' ב' תשרי תכ"ד (עיה"צ 179 כל"י ס"א א' ל"ו סי' י"א), ואפונה מאד אם הגיע לשבעים. חזית תלמיד כביר ימים מרבתי? — ומביא בשם הגאונים: מו"ה שמואל קאידנובר ז"ל (במר"ד פ"ג) מו"ה צבי הירש אבר"ק לובלין זצ"ל חתן ר' העשל (רב"ד פ"ו) ובעל מטה אהרן ז"ל (במר"ד פ"ד). הראשון סליק לגבוה: ו' י"ט תמוז תל"ו (עיה"צ 180 ל"ו סי' י"ג) והשני, עש"ק מ"ו אלול תמ"ב 19 והשלישי הוא הקדוש בש"ק ב' אב ת"ק (שם 188 ושם סי' ט"ז).

ושמע מפי מו"ה סעדיה ישעיה קצנלנבוגן אבר"ק מעזרימש והעלישוויא (במר"ד פ"ד) ומפי מו"ה דוד אפנהיים (ב"ר צ"ו במר"ד פ"ג). זה נתבקש ביש"מ בשנת תפ"ו (גדולת שאול ל"ד א') וזה ו' תשרי תצ"ה (גל עד סי' 80) היאומן כי יסופר שכן בתו של מהרש"ל שמע מפייהם? — לא נכחד שספרו נדפס בפפד"א תס"ה, אחרי לכתו בדרך כל הארץ, ונמצאו בו הוספות בניו פרי ישוה לו. ואולם בין המסכימים עליו „הק' אליעזר במו"ה יודא אבר"ק חמלניק חתן אחות בעל ידי משה. ונאם הק' מאיר

(17) כן כתב בן בנו אשר שמו בקרבו, בעל סמיכת חכמים, בספרו „פי ישרים" עה"ת (ג' א').

(18) כן הוא על מצבתו, אשר העתיק למעני אחד מירידי משם.

(19) זה הדבר הודיעני ידי"ג וש"ב הג"מ יוסף לעוונישטיין אבר"ק סעראצק.

בה"ר שמשון חוב"ק בראמשין חתן המחבר בעל יד"מ". ונדרש שנית באמשטרדם ת"פ"ה. ואז היה חתנו ה"ר מאיר אבר"ק קארוצין בין המסכימים עליו בעת ההיא.

והרב בעל "זרע אברהם" על המדרש רבות בן בעל "ידי משה" מ"כ בווען יום ה' י"ז מבת תפ"ו (ציוני ווינא סי' 678) הכימי העץ היו ימי איש איש ממשפחתו? —

(ג) ואני ידעתי את נפש "בעלי איפכא מסתברא" ימהרו ויחישו לסתור את אשר בנתי. ויביאו ראיה מהסכמת הג"מ אברהם פולק על המדרש שנדרש בשנת ש"מ"ו? מרס ישאלוני ואני אענה: האם זמנה מוכיח עליה? חתימתו מחוסרת זמן היא, והמביא ראיה מזמן הדפסת הספר על זמן ההסכמות עליו, אומר לכל סכל הוא. מי מנה שו"ת ומספר הסכמות, נדרשו רבות בשנים, אחרי מות הגאונים השואלים כענין והמשיכים כהלכה, וכמוהם המסכימים על ספרי בעלי אספות! —

ואעידה בי שלשה עדים נאמנים: (א) על דברת בעל צ"ד נתבקש הג"מ יעקב פולק ביש"מ, קרוב לשנת ר"ץ; והסכמתו בראש ספר "ברכת אברהם" ויניצא שי"ב? ב) בשנת פ"ה נדרס בברלין ס' צנצנת מנחם, ועליו עשר הסכמות משנת תמ"ט וגם תמ"ז, ולא אחד מעשרה הגאונים המסכימים עליו ראה את הסכמתו נדרסה? הא כיצד? המחבר אסף בנעוריו הסכמות על ספרו אשר הדפים לוקניו. (ג) "ספרי עם זרע אברהם" דיהנפורט תקע"א, ובראשו עשרים ואחת חתימות גאונים, שכבר הלכו לאור באור החיים. הא כיצד? מעשה שהיה כך היה: בנעוריו אסף המחבר הסכמות, ולא ראה עולמו בחייו, וזרעו אחרי הרפיסו את ספרו (20).

(ד) תא ואחוי לך דרך תבונות ללמוד דבר מתוך דבר, בראיות ישרות ולא בהשערות תלויות בשערות: (א) "פ"ג הרב הגאון מו"ה אברהם דרשן בן הר"ר שמעון... ערב ר"ה...". (ציוני ווינא סי' 548). (ב) "הרבנית מ' מרים אשת הגאון הגדול מוה"ר אברהם דרשן מקראקא ביום ב' ח'י אדר...". (שם סי' 556) עדים הגלים שזה בעלה וזאת אשתו, ואולם בלי שם משפחתם, ושנות פקודתם נמחו. ובאמרי לבעלי "איפכא מסתברא" שהם ילדו את בעמ"ח ידי משה, יצקו "לא כי!" הסבת ושמע: (ג) "האלוף המרימס רך בשנים ואב בחכמה הר"ר שמעון בן ישראל טוביה, נפטר בש"מ י"ז תמוז תמ"ו" (שם סי' 210). (ד) "היקר ה"ה [ישראל] טוביה בה"ר שמעון הליון זצ"ל... ה' ו' שבט ת"מ" (שם סי' 241).

(20) דוגמאות דומות לזה, הראתי במאמרי "שטר מאוחר" (הצפירה שנה כ"ג גליון 178) ובמאמרי "פסקא דדינא רחוינא ביה פירכא" (שם שם גליון 193) ע"ש. ובתשובתי אל בן אחותי ידי"ג הרב החכם המבאר הנפלא מו"ה יצחק אייזיק ראללער נ"י אבר"ק באר ואנפיה (במדינת עלזאס) הארכתיו בזה.

ובחכמה יבנה בית העלין על יסודי ארבע האבנים האלה: (א) כשבת הר' אברהם חיים פולק לכסא אפטא, נתן את בתו לאיש אחד מקראקא ושמו שמעון הלין (21) בלתי ספק התכבד החתן בחותנו והחותן בחתנו. (ב) ובעלותו לכסא ווינא, עלו גם בתו וחתנו אתו. (ג) ותלד לו שני בנים אשר שם האחד ישראל טוביה, ושם השני אברהם. ויגדלו, זה עסק בפרקמטיא, וזה ישב אהלים ונתקבל שם לדרשן (ואולי היה מלפנים דורש טוב בקראקא). (ד) ויולד ישראל טוביה בן, ויקרא את שמו שמעון (בשם אביו) וימת על פניו. ואברהם לקח אשה ושמה מרים (שם אביה לא פירש) ותלד לו את יעקב משה, ובת אחת. (ה) ויקח יעקב משה את בת „הקצין המפורסם הקדוש מו"ה יהודה ליב, ר"מ בסטנוב" והקרמה לידי משה) ותלד לו: את אברהם (בעמ"ח זרע אברהם על המדרש) ואת יהודה ליב (אביו מביאו, והוא השלים את היד"מ) ואת מנחם מנלי, ואת הרבנית מבראמשיין וקארוצין. (ו) ולאחות יעקב משה (שם בעלה לא פורש) חתני רבנן, הוא הג' אבר"ק חמעלניק בעמ"ח „משנת דר' אליעזר" על מדרש רבות. (ז) ואברהם בן יעקב משה, נתקבל לאבר"ק ווארט ולראב"ד בגלוגא, ושם חותנו הגביר הר' ברוך קרפלש פו"מ בגלוגא, ותלד לו את יוסף (הקרמה לזרע אברהם). (ח) ויקח יוסף את בת „הקדוש המופל' מו"ה רפאל שפיץ מוויילנא" (שם. ק"ג 104 כל"י ח"ב ס' א'). (ט) וילקט יוסף את שלשת הבאורים למדרש רבות, הלא המה: ידי משה (לזקנו) זרע אברהם (לאביו) ומשנת דר' אליעזר (לחתן דודתו-הזקנה) וידיפסם אגדה אחת (אמשטרדם תפ"ה). (י) וגם את חרושי אביו לאגדות ירושלמי עם הוספותיו (אמשטרדם תפ"ז).

אתה הראת לדעת: (א) להר' אברהם חיים פולק מווינא, אחות אחת מצד אביו (פ"ב ס"ג) ויחיד לאמו. (ב) וכל ימי שני חייו היו בערך „שנות בינה" או ארבעים ושתים שנה. (ג) והשאיר אחריו בן יחיד ושתי בנות. הר' שלמה פולק, מ' בילוש העלר-וולרשטיין, ואשת הר' שמעון הלין. (ד) ויולד שמעון את ישראל טוביה ואת אברהם. (ה) ואברהם ילד את יעקב משה ואת חותנת בעמ"ח משנת דר' אליעזר. וזה ברור.

פרק חמישי

(א) בקחת אליעזר (איסרלש) לאברהם חיים, מבנות יעקב לי ש אשה (פ"ב ס"ג) לא נחית דרגא, ולא מכרהו ממכרת „חתן דמים" לבד ממכרו על האבות... גם מני יעקבליש שרשם במריבי"ש זרע ברוך רש"י וצלה"ה. ואילו שהיו חוריו בחיים, אמרו לדבק „טוב!"

(21) משפחת „העלין" נראה שמקורה בפפד"מ כי ביום ישראל נושע שם, מיד וויצניץ פעטמילך צורר היהודים. שר „החכם המופלג כמוהר"ר אלחנן בר אברהם ז"ל העל"ן שירה חדשה, ונדפסה בצ"ד (ח"ב 1614—5374) ע"ש. ובס' „רופאי פפד"מ" להג"ר ר"מ הורוויץ (צד 29) חתימת „אברהם בר יעקב ז"ל העל"ן רופא".

כה אמר הכהן הגדול מאחיו רבנו אברהם כהן-צדק-רפאפורט (נודע בשמו „ר' אברהם שרענצילש"), „דרשתי בהספר הג'מ נתן חתן מחותני ושל"ב מו"ה משה ר' יעקליש מקראקא בשנת שצ"ג לפ"ק" (איתן האורחי ח"ב פ' ראה) 22. אין זה כי אם הג'מ נתן נטע במו"ה שלמה שפירא ר"ם בקראקא, דסליק לעילא ולעילא ביום ד' אב שצ"ג (עיה"צ 170 לו"ז סי' ה') וכן יעיד הג'מ אפרים זלמן מרגליות בהקדמתו למגלה עמוקות עה"ת (לבוב תקנ"ה) ומראשתי אשתו „הרבנית מ' ריוא בת מו"ה משה" (עיה"צ שם לו"ז סי' מ"ג) 23 כמה משה איבא בשוקא, ועל פי שנים גאונים אברהם ואפרים יקום דבר: שהוא ר' משה ר' יעקליש שהציל בחכמתו ובצדקת פורנו בישראל נפשות רבות מנפול לפי חרב (המגיד שנה כ' גליון 12 לו"ז סי' נ"ז) אחי „הראש וזקן נשוא פנים... מליץ יוסר למלכים וסגנים... המיוחס נזר ותפארת הזמן... כמו"ה אייזק ר' יעקליש אשר בנה בית כנסת... י"ג במהרה כ"ו סיון תי"ג" (עיה"צ 179 לו"ז סי' מ"ח). משה ואייזק הוא אייזק ומשה, שני צנתרת הזהב המריקים מעליהם הזהב, וצדקתם עמדת לעד.

הבה (ונחקורה: א) מי הוא זה ר' יעקלי האיש, אבי כל בני יעקליש?
(ב) ומה משה בית אבותיו? (ג) וקרבת בעל איתן האורחי לר' משה ר' יעקליש, אשר יכנהו „מחותני ושל"ב"?

(ב) ישנו ספר אחד ושמו „העורבים ובני יונה, שלשלת היוחסין של משפחת רפאפורט ומשפחת יונגטובין (!! מאת הרב אליקים כרמולי" (רעדלהיים תרכ"א). ותבט עיני בו פעמים ושלש מהחלו ועד תמו, ואשתומם אל המראה שלא נמצא בו זכרון למשפחות: אלמשולר, טריביש, יעקליש, כהן צדק, לוריא, עברליש, ושרענצילש, שרשי משפחות רפאפורט? ולא אחת ממשפחות:

22) ח"א שו"ת, וח"ב דרושים עה"ת (אוסטרהא תקנ"ו) ונכדו הג'מ אברהם אבד"ק באהסלוב המביאו לבהר"ם, והוסיף מדליה, קונטרס „ירח האיתנים" חידושי גפ"ת, ובסופו יחש בית הגאון המחבר ז"ל. ובכל המקום אשר אוכיר „ח"א" רומז לתשובותיו „וח"ב" לדרושויו — והוא מעט מהרבה אשר השאיר אחריו ברכה בכתובים (הערה 39) קצתם היו ביד המו"ל, וקצתם ביד ש"ב הג'מ אפרים זלמן מרגליות. ומי יודע אימ עתה? — ותוכן הספר הנכבד הזה, ברשימת קהלת משה פרידלנד (סי' 687) מאת ידידי הרב החכם הגדול ר"ש ווינער (פטרבורג תרנ"ג).

23) לפנינו בישראל, היתה בקראקא „חומה המבדילה בין ישראל לעמים" (געטמא) וצר להם המקום אל החיים, ונאלצו לקבור משפחות משפחות בקבר אחד (הערה 27) וגם בקברה נקברה אשה אחת „מרת אסתר בת גאון מו"ה ישראל ישכר" (לוחית זכרון סי' מ"ג) ואכן אחת לשתיהן ולא ידע ידידי החכם השלם מהר"ב פרידברג: מי היא וכי אביה, ומה לה פה כי מצאה עם הרבנית אשת הגאון בעל מגלה עמוקות, קבר? אמנם אביה הוא הג'מ [ישראל] יששכר אבד"ק פינסק ואח"כ אב"ד ור"מ בוויזמיזא (שו"ת מהר"ם לובלין סי' פ"ה) וקורא לו „מחותני", אחי הג'מ יצחק שפירא אב"ד ור"מ בקאולא, ואחי מו"ה שלמה אבי בעל מגלה עמוקות (שם ושארית 37 והערה 64). ולאסתר אחות, ושמה מרת חנה, ותמת בפראג בירח אלול שצ"ז (מק"פ 380) וע"ש הערת רד"ק. ומי בעליהן, אין אתנו יודע.

אימנא, איש הורוויץ, באב"ד, ברו"פ, חריף, לנדא, פֿישלש, רש"ך וכו' וכו' ענפיה נושאי פרי עד היום הזה? ואין בו זכרון אף לאחר קדושיה? ולא ידע שעקר שרשיהן הוא רש"י ז"ל? והעקר חסר מן הספר? —

נפלאה דעת נשגבה מני, איכה יגש איש אל המלאכה לכתוב „שלשלת היוחסין“ למשפחות עתיקות משנות האלף החמישי על פי ציטאטים ונער יכתבם, באפס מגלות-דור דור ודרשו מימים ראשנים ועד אחרנים? ומי בקש מידו להוסיף מכשולים לפני דורשי קדמוניות; כי בא לסכסך משפחה במשפחה, להפריד בין אבות ובנים, ובין אחים, ולקרב רחוקים אשר לא קרב זה אל זה כציר הדרומי אל הציר הצפוני? ובמח"כ מחברו, בדה מלבו „משפחת יונגטובין“ יוגזור אומר שזה משה רבנו הגדול העשל מקראקא ולובלין; יאמרו נא חכמי בני עמנו, ולבם ראה ספרים הרבה, ההיתה פעם „משפחת יונגטובין“ בכל משפחות יהודה וישראל? (24).

(ג) לא להעביר אותו תחת שבט הבקרת, עתה באתי. היעלה איש הגנה לחזק את ברקיו, הסוכך על בית נוטה לנפול מהמסדר ועד המפחות, ועמדו יתפלצון? הני עורבא פרחו, ובני יונה עפו, ולא נודע מקומם איה, — כי אם לתת סדרים לשרשי המשפחות הנזכרות, כאשר סדרתי את שרשי משפחות: איסרלש, לוריא, מינץ, קצנלנבונג-וואהל, צאצאי רש"י ז"ל, בספרי שם ושארית (קראקא ברכות אביך לפ"ק). והקורא המבין יושה את מאמרי זה, לעמת מחברת „העורבים“ ויראה מה בין גל טבעות טבעות ובתוכנה מין בשראינו מינו, ובין „שלשלת“ שחברה לה טבעותיה יחדו.

(ד) לא נביא ולא בן נביא אנכי, לקרוא דורות מאות בשנים אשר לפנינו. אמנם אבותי נגזו למעלה, וגם דאנו לאחריתם (25) וינחילו „מגלות דור אבות

(24) ביום ג' פ' ויקהל תרנ"ו, כתב אלי ש"ב וידי"ג הג"מ צבי יחזקאל מיכלזאהן אבד"ק פלונסק, מכתב ארוך בנוגע למשפחות אבותנו מהר"ל מפראג ורבנו העשיל. וברצות ה' דרכי, אתן לו מקום במחברתי „עיני העדה“ לדעת שזה ספר „העורבים ובני יונה“ מוליד חכמים שולל.

(25) ז"ל הג"מ שבתי שעפטל סג"ל הורוויץ בעל „ווי העמודים“ ביום צותו את בניו אחריו „בהיות כי ידוע החורבן השלישי שנעשה בשנת ת"ח לאלף הששי, שהיה הרג רב בעוה"ה, ממש היה דומה לחורבן הראשון והשני. אוי נא לנו כי חטאנו והיה בעתים הללו תעורבת רב בעוה"ה, ומה שחכמי הדור יכלו לתקן, עשו. ומה שלא היה אפשר, היו נשארם בתעורבות ויש לחוש סן במשך השנים יעמדו אנשים ויטילו מום בקדשים, ויאמרו אחד לחברו שהוא מאותו זרע; לכן מהראוי שכל איש אשר הוא בימים ההם, יעשה סדר יוחסין לזרעו ולזרע זרעו, שיהיה לאות ולמשמרת. ובכן להודיע אהובי בני היניק והחכם הר"ר ישעיה סג"ל, שאתה בני, ואני בן הגאון הגדול החסיד מוה"ר ישעיה סג"ל בעל שני לוחות הברית. בן בנו של איש האלהי מוה"ר אברהם ר' שעטלש בעל צמק הברכה. וקניי היה בן גברא רבא ויקרא, יחיד בדורו, שנכתב ונחתם שמו שבתי בר ישעיה סג"ל. וזה היה חתן נשיאה עקיבא מאובן ז"ל, וקברו בק"ק פראג סמוך לקבר אמי

אבות" מורשת דוד לדור, למען ידעו האחרנים מי דרתם הראשנים. ומעדי ועד היום הזה לא חדלתי מלחפש "אתה לבית אבות" לחזק את מסורת אבות לבנים. ואקרא דרתם מראש, למען ידעו סופרי דברי ימי עמנו, איך נאחזו שרשי משפחות רש"י ז"ל, בסבך שרשי אלונים רבים רמים ונשאים, מין במינו. ולדעת כל חסר וחסר, וכל גזע וגזע, אי מזה שרשי יצא ויעש פרי. ובתתי לחכמים יודעי העתים, אקה שיוסיפו עוד גם במקום שלא הרבתי אותתי אותות. ואילו שהואלתי לתת הפעם את כל ראיותי אתי בכתובים (מספרים חדשים גם ישנים, משו"ת והסכמות, מלבד כתבי יד יקרי הערך) יכיל כל שרש ושרש מחברת רבת הכמות. ואלה צפנתי לעת אדברה (ברצות ה') על אדות ענפיהן ושריגיהן, משפחה משפחה לכד.

פרק שישי

(א) שה פורה ישראל, זעיר שם זעיר שם, וכל מקום שגלו, שכינה עמהם" (מגלה כ"ט א') ועל שלשת העמודים התורה והעבודה ועשות חסד, ישגיח בשבעה עינים. הן עם, נודד ממקומו זה אלף ושמנה מאות ושלשים שנה, ותורתו אשר הדר שיבת שלשת אלפי שנה חפף עליה, ככחה או כחה עתה. שפת קדש נצורה על דל שפתיו, עברי אשר לא יוכל קרוא עברית, אם יראה בארבעים אלף מישראל? אהבת ציון יזכור כיום רעה, וחבת ירושלים לא ישכח בימי הטובה. זו כחו לאלדו.

מי מנה תלאותיו, ומספר הרגזיו זה שבעה ושלשים יובלים? ומי מדר

מורתי החסידה. וכתוב על מצבתו שלא הניח מה שלא למד, ממש כל התורה היתה על פיו. ועל אמי מורתי החסידה מ' חיה, בדורה היו אומרים שלא הניחה ממעשי האמהות שרר"ל, והיתה בת ת"ח מופלג פרנס הדור. ומצד אמך היא בת האשל הגדול הרב המופלג מו"ה משה חריף בן מוה"ר ישראל מלובלין. והם כלם מיחסי משפחה. ולא כתבתי זה כדי להתנאות; הן אתה בני, והן את בתי, רק מטעם הג"ל שתרעו מי אתם ומי אביכם. וכן תצו אתם לבניכם, ובניכם לבניהם עד עולם. וכו' (צוואת ר' שעפשל מ' א'). ואם בדרו כך, בדרונו עאכ"כ! — דור, דבר אל בני ישראל ויום עו" דור. קדמא ואולא גרש" שלח רומניא וראו, גאליציא והתבוננו, מי מנה אחים ואחות נפוצו בארבע כנפות ארץ בתי הוריהם: בכורם הלך לבריטניא, ומשנהו לאמערקא, והצעיר לארגינטינא. הבכירה הלכה אחרי בעלה עד באמביא, והצעירה לאמטריליא; ובמות תאב הזקן או האם הזקנה, לא אחד מורעם ישית ידו על עיניו או על עיניה. היש מכאוב כמכאובם? דור רחל מבכה על בניה, כרחל לפני גזירה, חובת איש איש מבני ישראל לכתוב את שמות אבותיו ובני משפחתו המתים והחיים בספר זכרון, למען ידעו דורותיו: איש את אחיו ואת אחותו, את דודו ואת מספרו יכיר, ובעזבם רבצם... לא ישכחו את מרעיתם. וזה פרי "תולדות משפחות" (Familien-Biographien). וכל המרבה לחקור ולדרוש, אחרי שרשי וענפי משפחות בני עמנו, הרי זה משובת. וכדא' הוא רש"י מורנו ומאורנו, כלנו תלמידי תלמידיו ותלמידהו, וכלנו חייבים בכבודו, לברך את דרתי עד מקום ידינו מנעת.

בשעלו דמו אשר הקריב למען כבוד תורתו ולא יחל? אם בריאה יברא ה', וממען קדשו יצוה במפגיע, יקו כל אנלי דמעות עם זו יצרת לי, וכל נמפי דמם השפוך לה קדישני, אל מקום אחד!" והיו לים גדול עמוק עד תהום רבה ורחב ידים, מן "הים הגדול" שבעתים... ובכל אלה יהודה עוד רד עם אל: בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ששם זרע יעברנו נחתים, יש בתי תפלה לאביר יעקב, בתי ספר ומדרש הקול קול יעקב, ובתי צדקה וחסד נדיבי עם אלהי אברהם. זו כחו לאלהו.

(ב) זה שש עשרה יובלים, החל הנגף לנגוף אהלי יעקב ומשכנות ישראל במערב אירופא. נחליהן אנמיהן ויאוריהן אדמו מדמי נפשות נקיים, מחלל חרב ושביה רק על היותם בני אברהם יצחק וישראל; ובעת דמים בדמים נגעו, והארץ חנפה תחת יושביה, הוסיף "עם הספר" בתי מדרש להגדיל תורה ולהאדירה. בעת ההיא ישב רבי שלמה יצחק, בעיר טרויש, בראש תלמידים רבים גאון מגאון יאמץ, וילמדם דעת אלהים בארץ, ובעת ההיא דאג לדורות יולדו ויכתוב את באוריו לארבעה כתבי הקדש ולתורה שעל פה באר היטב. זו כחו לאלהו.

"מצרפת תצא תורה, ודבר ה' מאשכנז" (ש"ת ריב"ש סי' שע"ו) תורתם מירושלים מורשה (ש"ת הרא"ש כלל כ' סי' כ') הידעת עתותי בתי-ישיבותיהן לתורה ולתעודה? בעת יעקב למשסה ישראל לבזוים, בעת על גבם חרשו חורשים ובתולת בתי יהודה קרקע עולם כעפר לדוש, בעת השורד שרד לעיני השמש והבוגר בגד בצהרים ולא התבוששו, בעת "ערב מי יתן בקר" מפחד בלילות — בעת הנשאר בחיים קנא במתים שכבר מתו; בעת ההיא ישבו שלשת חתני רש"י ונכדיו ותלמידיהם, וירביצו תורה ברכים, ויום יום אתוספי ספסלי בי מדרשא. זו כחו לאלהו.

(ג) שבע עשרה יובלים חלפו עברו, מיום נפש שר התורה והתעודה רבנו שלמה יצחקי ממרום שלוחה לעמוד בפרץ ולהגדיל תורה ולהאדירה, וביתו אכסניה של תורה עד היום הזה. בכל ארצות פוזרנו ימצאון רבנים גאונים, וראשי ישיבות, ועל צבאם גבירים אדירים עושי צדקה וחסד, אשר ב"אתה לבית אבתם" נודע הדבר כי יוצאי ירך רש"י המה. אמנם מסורת אבות צריכה חיוק. בראותי כי נתן ה' את ספרי "שם ושארית" לחן בעיני דורשי קדמוניות, זה יעוררני להוסיף לברר את שרשי משפחות רש"י. והא לכם היום עוד שבעה דורות כסדרם, ואפס קצהו מן הדור השמיני. ליקרא דשכבי ודחיי.

(ד) ואגב אורחא, נראה מה גדלה אהבת זרעו אחריו איש לאחיו ואשה אל אחותה. פעמים רבות יחד התחתנו, בהגיע תור צאצאיהם, וקרא זה אל זה ואמר, "טוב תתי את בתי לבנך, מתתי אותה לאיש אחר" ויענהו "מה יצא הדבר!" אין זאת, "אריסטוקרטיא" כי אם מאהבת אח ואחות הוסיפו

קשר על קשר, לחזק ולאמץ את אהבתם. מוסר לדורות עולם.

יסופר לדור מעשה שהיה בעיר לבוב עיר מולדתי. שם ישבו שני אחים יחדו, אשר שם האחד רבי מרדכי ושם השני רבי נחמן ממשפחת שרענצילש. מי אלה ראה (דור ג' I ג' ודור ג' II ג') ואת פרשת גדולתם וצדקת פורונם (הערה 34 והערה 38) ונשיהם היו מצאצאי רש"י. והיה היום ויעש רבי נחמן משתה, יום הכניסו את יצחק בנו בכרית אברהם (דור ה' V א') ויכבר את הגאונים שרי התורה רבי יהושע ולק הכהן (בעמ"ח סמ"ע ודו"פ) לסנדק; ומו"ה יצחק הלוי (בעמ"ח חדושי ושו"ת מהר"י הלוי, אחיו ורבו של בעל מורי זהב) למוהל. ובמוב לבם במשתה כסעודת שלמה בשעתו, בא המבשר אל רבי מרדכי שרענצילש „בא גד!“. כי נות ביתו ילדה לו בת. ויקם על רגליו ויאמר אל אחיו „נחמן אחי! אותך חנן ה', בן, ואותי בת, את שם בנך קראת היום יצחק, על שם אבינו הגאון וצ"ל, ואני אקרא לבתי חוה על שם אמנו הרבנית ז"ל, אם טוב וכשר הדבר לפניך, נתקע כף כי יצחק בנך יארש את חוה בתי כי יגדלון. הן צאצאי רש"י וצ"ל גם שניהם, ומהר ומתן לא יחסר לשניהם, נבנה בית אבינו ואמנו שנית!“. ויענהו „כן דברת" ויתקעו כף, ויכתבו שני הגאונים הסנדק והמוהל את שמרי-הברית („תנאים") ויחתמו את ידיהם, עדים נאמים. וימהר מרדכי לכתוב את זאת אל חותנו הגאון שר התורה בעל שו"ת שארית יוסף (דור ג' א') ר"מ בקראקא. ויענהו „גם בעיני טוב וישר הדבר, ואילו שהיתה עוד נות בתי הרבנית ז"ל בחיים, אמרה גם היא לדבק טוב. ואקוה שזכות רש"י תעמוד לנו, ואנכי אביאם תחת כבוד חפה כי יגדלון, אנכי אסדרה את הקדושין, וידידי הגאונים הסנדק והמוהל, ההיו עדים על „שטר התנאים" יהיו עדי „שטר הכתובה". ויהי כן.

דור ראשון

אבותינו ספרו לנו: איש היה בפראג (במאה השלישית לאלף הששי) ושמו רבי אברהם המכונה עב ער ממשפחת אלטשולר. חמר מגוע „חסיד פרוכניציא" אשר הגלו משם ביום הששי הוא העשירי לחדש אב שנת ששים ושש לאלף הששי, ודורשי רשימות נתנו סמן „שנת ויגרשהו וילך" (כפתור ופרח פ' נ"א). ולפני הגרשם נהרסו לעיניהם בתי תפלה ובתי מדרש בעיר מרסיילע. וילקטו ההולכים גולה, תחת כספם אבנים מביה"כ העתיק יומין, ותחת זהבם עפר מעפרו, וישאום על שבמם עד פראגה בירת ביהם. ויבנו להם שם מקדש מעט ויקראו לו „בית-כנסת ישן שנתחדש" (Altneschul) (26) ולמשפחתם „אלטשורר" עד היום הזה.

(26) רבותנו מאירי עינינו: רב שריא גאון (אגרת רש"ג 29) בעל הערוך (ערך שף) ורש"י (מגלה כ"ט א', ר"ה כ"ד ב', ע"ז מ"ג ב' וגדה י"ג א') יספרו מסורת אבות אבותם:

והאיש אברהם עבד אלמשולר, גדול מאד בתורה ויראתו קודמת. לו בית והון נחלת אבות, נדיב ועושה חסד, זקן ונשוא פנים, ורועה נאמן אל העדה. וימת בשיבה טובה. ושם מ"ב.

דור שני

ולו בן פורת, ושמו משה. ויקראו לו „ר' משה ר' עברליש" ושם אשתו חנה בת הג"מ אליעזר מריביש, אב"ד ור"מ בעיר שלעמשמאדט (בארץ עלזאס) תחת אביו הגאון (העדה 11) אחות הג"מ נפתלי הירץ מריביש בפפ"מ. ולנפתלי בן חכם, ושמו אליעזר. ויהן לו אשה מפראג, ממשפחת מויסיק. וישב שם על התורה ועל העבודה, על שלחן חותנו. כי יחידה היתה לאביו הקצין. וימת חותנו, והסב נחלתו אליו. ואולם „צורתא דשמעתא" ידע, אך לא „צורתא דוויז" ויהי שוהף לדודו במסחרו.

וחכם עדיף מנביא, עיני ר' משה ראו את הנולד. בערך עשרים שנה לפני תום המאה השלישית לאלף הזה, ראה עקבות גירוש היהודים מביהם. וימחר למחר את נחלת אבתיו, ויקח את כל הונו ורכושו, אשר לו ואשר לנפתלי, ויצאו הם ונשיהם וצאצאיהם ויבאו קראקא. ויבן לו משה בית, פתוח לרוחה כבתי אבות אבתיו. ולא ארכו הימים, ויהי גדול ליהודים ורצוי לנסיכי פולין.

והנה הרב בעל כלילת יופי, יספר שהאיש משה היה „גביר עצום, נגיד וקצין ומנהיג בקראקא והמדינה" (ח"א ז' ב') ואליעזר „נהג בקראקא ושיבתו

בעת הגלה יהודה מעל אדמת הקדש, ולעיניהם שורף בית מקדש שלמה בן דוד. לקטו ההולכים גולה אבנים מאבניו ועפר מעפרו. וישאו את נושאתם בבלה וכאשר נשא אויל מרדך את ראש יהויכין (הוא יכניה) מלך יהודה, ויוצא אותו מבית כלאו (מל"ב כ"ח ו' ירמיה נ"ב ל"א) נתן לו רשיום לבנות מקדש מעט לגאדל בקדש, תחת המקדש בהר הקדש בעיר הקדושה. ויבנו להם „בית תפלה" מאבני היכל הקדש ומעפר קדש הקדשים, בנהרדעא. ויכניה והחרש והמסגר נביאים האחרנים. היו המנצחים על מלאכת הקדש. עשיה. (על אדות „בית תפלה" ההוא, אנכי חזון הרבתי בספרי „ציון ונהרדעא" אתי בכתובים).

„מעשי אבות ירשו בנים" כן עשו גם „חסידו פרוינציא" בעת עריהם גרשום מעריהם, ובתי תפלה ומדרש נהרמו לעיניהם, וכראשם בית התפלה העתיק יומין בעיר מרסיילא. ויבנו להם בית הכנסת ישן שנתחדש בפראג, מאבניו ומעפרו.

ונודע שבביהכ"נ ההוא נהוג חמנהג לכפול „מומור שיר ליום השבת" במומורי „קבלת שבת". והגש"ר (מבוא לגל עד אות י"ט) נתן טעם אמתי לדבר: זכרון לששה חתקיעות אשר תקעו בכל ערב שבת בעיה"ק בירושלים להבטיל את העם ממלאכתו וכו' ולהדליק את הנר (שבת ל"ה ב'). אמנם מה שחשב שמשפחת „ירושלמי" הביאה את המנהג הזה מירושלים פראגה, הוכחתי בספרי בינה לעתים (פ"ט) שגולי ירושלים הביאו לפרובינציא; וגולי מרסיילא הביאו פראגה. והאות שנתנו רק „בביהכ"נ ישן שנתחדש" בלבד,

משנת רצ"א עד סביב לשנת ש"ה לפ"ק" (שם ג' ב'). וכפי הנראה נעלם ממנו שזה דודו, ואמלא את דבריו על פי מסורת אבותנו בידנו.

כאשר נראו נצני הגירוש בפראג, החישו רבים מקציני יהודי לעשות כמעשי ר' משה עברליש אלטשולר. וימכרו גם הם את בתיהם ובתחבולות שלחו את צורות כספם וזהבם ליד ר' משה איש אמונת למשמרת. מהם הלכו ויצאו, ומהם גורשו בשנת 1641 ויתקעו אהליהם בערי: לבוב, פוזנ, לובלין, פרעמשל, זאלקווא, אפטא וקראקא. בכל מקום בואם התאחדו עם אחיהם התושבים, ונוספו על העדה העתיקה. ומפני נסב נשכחה: ימים רבים לישראל בקראקא ללא אחדות. המחנה האחת, "קהלת התושבים" והשנית, "קהלת ביהם". ותקם לה העדה השנית את הג"מ אליעזר מריביש לאב"ד ולר"מ, ואת דודו הגביר ר' משה עברליש לפו"מ. הוא אבי בני עברליש. מורעו נודעו לי בן אחד וכת תחלה, הנולדים לו בפראג וחתנו היה אב"ד בקאלין, ויצאו אתו.

דור שלישי

אלה תולדת מו"ה משה עברליש (דור ב').

(א) הרבנית מ' שפרינצא אשת הג"מ יוסף כהן צדק, בעמ"ח שו"ת שארית יוסף בהג"מ מרדכי גרשון (עיה"צ 174) (27) בן הקדוש הג"מ חיים (28) בהג"מ יצחק אב"ד במגרשי גלאטא ופערא אשר בקושטנרינא הבירה בהג"מ עקיבא כהן צדק ס"מ אב"ד סלאניקי מגולי ספרד (29). ויוסף (מן נוקבתא) שאר בשר, מהרש"ל והב"ח (30).

(27) בעל שארית יוסף נתבקש ביש"מ: ב'ג' שבט שנת נש"א את בני גרשון. ואשתו הרבנית, כל ימיה עסקה בגמ"ח ובקור חולים, ולבעלה היתה עטרת ביום א' ד' טבת של"ה. הם ובנם הג"מ תנחום כהן צדק, ונכדם גרשון בסוה"ג משה [אחרן] בקבר אחד וסצבה אחת לארבעתם (הערה 23).

(28) פ"ג הקדוש הכתן הגדול מרנא ורבנא הגאון המרוסם המהולל מו"ה חיים ב"ר יצחק כ"ץ. אשר נהרג בעון הדור בעליל, כ"ח תשרי בליל, כהן צדק אשר ליח לעלומו, ועלה בסערה השמימה, איש תואר ובעל קומה, הרבין ושיכה בחכמה, ענע ושפל בך בנעימה... " (גל עד ס' 62) אחי אב"ד רבנו עקיבא כהן צדק הנשיא מאובין (הערה 25) (29) ראה בספרי שם ושארית (הערה 23).

(30) מהרש"ל קרא לבעל שארית יוסף, "שאר ומחותני" (שו"ת רש"ל סי' כ"ד) גם הב"ח קרא לו (לבעל שא"י). "שאר" (ב"ח יו"ד סס"י כ"ד) ובהקדמת ס' פי שנים (אלטונא ת"צ) נאמר שבעל שא"י הופיע, ממשפחה הרמה שרענצילש" וצדקו יחדו. א' הג"מ יצחק קלייבר מסוונ אבי אמו של מהרש"ל (יש"ש יבמות פ"ב סי' יח ושו"ת רש"ל סי' י"ב וסי' ס"ד). ב' ותמת אשת ר"י קלייבר ויקח אשה חדשה ממשפחת שרענצילש מלבוב, ותלד לו בת ויתן אותה להג"מ מרדכי גרשון כהן צדק, לאשה. ותלד לו את רבנו בעל שארית יוסף. ג' וימת יצחק, ותהי אלמנתו לאיש אחר (שמו לא נודע לי) ותלד בת, ויתנה להג"מ משה יפה בקראקא (מגולי פראג) לאשה. היא אמו של רבנו יואל סירקש (שו"ת שא"י סי' מ"ב וב"ח יו"ד שם). ד' אמור סערת

(ב) „הראש הקצין המנהיג מו"ה יעקב בר' משה עברליש, בשבת כ"ם ניסן שנת'... יעקב לא מת...“ (לוחות זכרון סי' ל"ה). ועדה החותמת אשר חתם בידו בפנקס קראקא, בין שאר הפו"מ מיום מו"ב מנחם שג"ה (קדמוניות מפנקסאות 23 קדמוניות קראקא 79). ואשתו אחות הג"מ ישראל וחיאל כהן רפא איש פורט 31) מפראג, מן המעטים אשר יכלו עוד להציל את רכושם — ויהי מגדולי המורים (כל"י ח"א פ"ו ב') לעדת ביהם, חנם אין כסף. — הוא יעקב הוא יעקלי אבי כל בני יעקליש.

דור רביעי

I. ואלה תולדת בעל שארית יוסף (דור ג' א').

א) הג"מ תנחום כהן צדק, ריין וגבאי, ד' ז"ך אייר שע"ח 32).

ב) הה"ג משה אהרן, פו"מ, מ' אדר שע"ו (עיה"צ 26). 33).

ג) הקצינה העדינה מ' רבקה, אשת רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה מו"ה מרדכי 34) ב,הגאון הגדול הקצין מו"ה יצחק שרענצילש, אשר בנה [בלבוב] בית כנסת בנרבת לבו" (איתן האזרחי ע"א א') 35).

שתי אחות היו לאמו של בעל שא"י. האחת בכירה ממנה, בנות אב אחד והאחת צעירה לימים ממנה, בנות אם אחת. ה' הבכירה היא אמו של מהרש"ל, והצעירה ילדה את הב"ח. ו' ואבי מהרש"ל ואמו של הרמ"א היו שני בשני (שם ושארית 70 והערה 42) והרמ"א לקח בזוג שני את אחות בעל שא"י (ד"מ יו"ד סי' כ"ד אות י"א ושו"ת רמ"א סי' כ"ד וסי' קי"א ושו"ת שא"י סי' נ"ה וסי' ע"ו) ע"כ קרא מהרש"ל לבעל שא"י „מוותני" מלבד היותם „שני בשני".

והנה מקום אתי לתקן טעות בדפוס במאמרי „שבת אחים" (בעתון „האפס" 74) וכצ"ל: ותמת אשת ה"ר יואל וינגער, ויקח את אלמנת ה"ר מרדכי גרשון כהן צדק לו לאשה. ע"ב קרא לו (לר"י וינגר) „אבי חורגי" (שר"ת שא"י סי' ג').

31) על אדות דור אבותיו, דברתי בהערותי לס' אנשי שם (סי' י"ב) אשר אקוה להוציא בקרב הימים ברצות ה' ררכי.

32) על אדות זרעו ראה עיר תהלה (צד 155 ושם 192).

33) ועל אדות זרעו (מק"ם ערך „כהן צדק" וערך „נחלש") והערת רד"ק.

34) ואלה דברי „פנקס לבוב" על ארתו: „יזכור אלהים את נשמת הרב החסיד והעניו, מו"ה מרדכי במו"ה יצחק, בעבור שעסק כל ימיו בצרכי צבור באמונה, ועליו היה מוטל כל צרכי המדינה, ומסר נפשו להחזיר בית המקדש מעט עטרה ליושנה, עם חצי הרחוב קריה נאמנה. ועסק במצוה רבה פדיון שבויים, ולגמול חסד עם עניי ירושלים. וסר סך רב להעלות פירות ית' לעניים, ולהכנסת עניי כלות הגונות, ולהלוות לעניים בשעת דוחקם על חשבנות, ולהלביש ערומים, ולשכור ללמוד תורה לעניי נערים, ולחלק מהם לעניים בכל שלש רגלים. ונדב בנרבת לבו היקר: [את] הכפה שלו, כדי להרחיב בית המקדש מעט בית הכנסת ההרדשה אשר לנו למורשה. ולכן בעל הרחמים יסתירנה בסתר כנפיו וכו'." (מצב"ק ח"א סי' קכ"ד אנשי שם סי' שע"ט). גם על מצבתו הרבו מהלליו, לפי מפעליו.

35) קידות בית הכנסת ההוא, בשנות שס"ד ושס"ט ראה: איתן האזרחי (ח"ב ס' שמות ורף ע' א') „שיר גאולה" (מצב"ק ח"א) אנשי שם (מבוא XIII).

(ד) והרבנית מ' גיטל אשת הג"מ שלמה מנ"ל אבר"ק לבוב (36) ונקרא „ר' שלמה חריף" (טיב גמין ש"נ אות ס' סק"ד).

II. ואלה תולדת מו"ה יעקלי עברליש (דור ג' ב').

(א) מו"ה משה „מציל נפשות" (פ"ה ס"א) מי חותנו, יגעתו ולא מצאתי.

(ב) מו"ה אייזק „בונה ביהכ"נ" (שם) ואשתו הגבירה מ' בריינדל בת הר' ישראל יחיאל הנ"ל (דור ג' ב').

(ג) הגבירה המלומדת בלשונות שונות מ' רוזא (37) עמרת בעלה, זורע צדקות מצמיח ישועות מו"ה נחמן שרענצילש (38) אחי מו"ה מרדכי (דור ר' I ג').

ובשמיני לירח אייר תכ"ד, וביום כ"ד בו, הומתו בלבוב יותר ממאתים נפשות זרע יעברנו, על קדושת השם. ורוצייהם שללו ובוזו גם את כל בתי הכנסיות ליהודים, ויגזלו ויבוזו בביהכ"נ שרענצילש: 65 ספרי תורה, 25 זוג עץ חיים כסף טהור, 9 כתרי-כסף-מוזהב. 36 פרכת ובתוכנה 12 חטובות אטון סאמיט ועטרותיהן כסף, 8 משי (אטלאס) משובצות פנינים. 100 מכסות השלחן, 14 מכסות הס"ת עץ כפתירי זהב, 136 מעילי ס"ת, ארבע מנורות כסף ובתוכה במנורה עשרה קנים (קה"י בלבוב 170) כל אלה קרבות יחיד הוא בית „הגאון הגדול הקצין" ר' יצחק שרענצילש וצלה"ה. האבן מראשיתו איננה, ומה הציון הלו? ומצבתו הוא בית התפלה אשר בנה, העומד עד היום הזה

(36) „במעלי שבתא סמוך להכנסת כלה, כ"ז חשון נשמ"ח לפ"ק. (נהפך) [נהפכת] השמחה לתוגה. מלאכי שלום מריביון על כי נלקח ארון האלחים, הגאון הגדול מופת הדור בוציא קרישא פשיש החוק ע"ה. הגאון המרומם ר"מ ור"ג ואב"ד דפה מו"ה שלמה בהר"ר יצחק אברהם איש מבית לוי. נתבקש בישיבה של מעלה, עליונים ששו ותחתונים בכו על אשר סר צלם מעליהם, כי היה זקן יושב בישיבה בקהלות גדולות ומהוללות ארבעים שנה והעמיד תלמידים ותיקים, אשר רבים מהם תופשי ישיבות. ותרב חכמת שלמה מכל בני קדם, והוא שפט את ישראל בצדק ובמשפט, והיה מופלג בחסידות וכמדות חמודות, וכל מעשיו היו לשם שמים, אשר לו — ויגוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים. תהי מנוחתו כבוד. תנצב"ה (מצב"ק ח"א סי' כ"ז אנשי שש סי' תק"ט).

(37) פ"ט אשה הגונה. האלופה הגבירה מרת רוחה בת הרב ר' יעקב, ביום ג', ר' לירח האיתנים שצ"ה לפ"ק. על אלה אני בוכיח, על כי הרבה בבת יעקב תאנית ואניה, ונפלה ממנו העטרה ונדרחה ממנו תרשיה, ונשברו קני המנורה כשתריה ופרחיה. אשה בכל אלה לא מצאתי. מלכים ראוה [ויהללוה] ושרים כמו והשתחוה לה' (מצב"ק ח"א סי' קי"ט) נודעה בלבוב בשם „רוזה הוחב" עד היום הזה כי הריקה מעליה את חוזה, לטובת הכלל וחסד פ"ט, וזכרה לעד.

(38) „הנה ונחי אעורר כי פה נטמן, צנצנת המן. פאר הומן. רועה נאמן, איש קדוש גדיב ורחמן, ה"ה האלופה הגדול מוהר"ר נחמן בן מוהר"ר יצחק. מדא דארעא קדישא, שר וטספר וקצין וראש המברכים נגד מלכים קצינים ושרים, מיו ולשונו מרבר אבירים חכמה ותבונות, המימים וישרים, תורה לא נערד ממנו כי היה גדול בתורה, בשם טוב תרום קרנו, גמלות חסדים הרבה מחונו, עומדת לעד צדקת פורונו, וגם חכמים אירחים לביתו. בשכר זה תנצב"ה, אמן (שם שם סי' קכ"ג א"ש סי' תמ"א).

דור חמישי

1 ואלה תולדת מו"ה מרדכי שרענצילש (דור ד' 1 ג').

(א) הרב הגביר ר' יוסף יצחק, פו"מ דר"א. מי חותנו, ומי זרעו, לא ידעתי אבנה.

(ב) הרבנית הקצינה מ' רחל אשת בעמ"ח איתן האזרחי (39) בה"ר ישראל יחיאל הנ"ל (דור ג' ב' דודו ר' 1 ג') הוא החל לחתום את שמו כ"ץ רפאפורט, ויקראו לו „ר' אברהם שרענצילש" כמנהג פולין בימים ההם.

(ג) הרבנית מ' גיטל (40) אשת הג"מ אפרים פישל אבר"ק לוקבא ומנהיג המדינה (41) בן הגביר הר' צבי הירש נשיא אה"ק. ויעל, ושם מ"כ. בהג"מ אפרים פישל אבר"ק בריסק דליסא, חתן מהרש"ל (שם ושארית 70) הוא אבי כל בני פישלש.

(39) ב פ נ ק ס כתוב לאמרי: „אמ"ר וכי' לנשמת הצדיק שומר אמונה, המוכתר בארבעה כתרים וביחוד כתר כחונה, רוממות ויו קלסטר פניו כאור חלבנה, פנים מאירות בתורת ה' ובהוראות מופלאות כאור שושנה. ולא פסקה ישיבה מביתו יותר מארבעים ושנים שנה. פז ונתן וסיפק מהונו תלמידים בחגינה. הוא היה שר וגדול בישראל, לאב ולפטרון נאמנה. אהוב למעלה ונחמד למטה, שפט את ישראל באומן אמונה. ובוה היה עוטר כתרים לאלהי מעונה. מעלה עלה לישיבה רמה השמימה, שם שכרו גנוז לתעלומה. ענותו וגדולתו לעין כל מפורסמה, מספר מר יקוננו על פטירתו בנהימה. כל הימים נתחפר עם הכל, כל שנותיו בצדק היה מהלך לפניו, תמים ושלם בכל עניינו. מתלמידיו של אברהם, היה חסיד ועניו, והיה אחר מששה ושלשים צדיקים בני עליה, גדול חעצה ורב העלילה, רבים נהנים ממנו עצה ותושיה, שמן תורק שמו בכל הארצות מפורסמת וגלויה. הלא הוא אשר העמיד תלמידים הרבה מחורדים הלכו לאורו בפאר דבורו. האלוף הגאון הסרוסם מורנו הרב ר' אברהם בן מורנו הרב ר' ישראל יחיאל הכהן ראש גולת אריאל. היה גבאי צדקה מרא דארעא ישראל, רב מעלים מקבציאל, צדקת ה' עשה עם ישראל. עלתה נשמתו למרום, למקום שרשה ומקורה בגזרת ח"י לחדש שבו נתנה התורה, ואברה"ם זק"ן [לפ"ק] בא בצפוני חרדי פתרי התורה. השלים נפשו בכאוריו ובחדושו הוראותיו ופירושו אשר עדיין לא וכינו לאורה. ספרו עליו כעל שרפת בית אלהינו האולם והבירה. בזכות זה תנצב"ה עם שאר צדיקים וינע"מ וכי' ויאיר לעולם דרכי נתיבו. אמן (מצב"ק ח"א סי' כ"א). ועל מצבתו חרות שהנהיג ארבעים וחמש שנה את ישיבתו. אביו הגאון חבר ספר „מקוה ישראל" (איתן האזרחי ח"ב פ' וילך) ונשאר בכתובים. האב והבן התליפו שות' (שם ח"א סי' ב'). והבן היה תלמיד מובהק לרבנו בעל הסמ"ע ודו"פ (שם סי' י"ז).

(40) פ"ט אשה חשובה והגונה, עופקת במצות באמונה, בנפשה ובממונה. יום ה' שני דר"ח חשון באו עלינו צרה ויגון. שנת ח"ג ליצירה, ונפלה מעלינו העטרת, שנשמרה אמנו הגבירה הצפירה במצות ה' ברה. שמה נודע בשערים. פנה זיוה פנה הודה והדרה. אשה יראת ה' היא תתהלל אשת חיל כאסתר וכאביגיל, מרת גיטל בת האלוף החסיד מו"ה מרדכי ז"ל, אשר כפה פרשה לעינים וידיה שלחה לאביונים, וגם תפלתה היתה ערב ובקר וצהרים תמיד, בכן תנצב"ה (מצב"ק ח"א סי' ק"ח).

(41) מבוכה וצרה, כי נלקה האורה, בפ' כי לקח אותו אלהים ליצירה. יצאה בפתרת נשמתו, אלוף פאר ראש ישראל, אב"ד ומנהיג הקהלה וחמדינה, אבן בחן ואבן פנה, וי וי (4)

- (ד) ומרת חוה אשת הקצין מו"ה יצחק בן דודה ר' נחמן שרענצילש (דור ה' י' א').
 II. ואלה תולדת מו"ה שלמה סג"ל (דור ר' I ד').
 (א) הג"מ יצחק סג"ל חתן רבנו מדרש"א (טיב גמין ש"ג אות מ' סק"ל
 וש"ג אות ג' סק"ה ואות ח' סק"ד).
 (ב) והג"מ משה אבר"ק פולנאה (42) חתן הג"מ נתן נטע כהנא אבר"ק אוסטררהא.
 III. ואלה תולדת ר' משה ר' יעקליש (דור ר' II א').
 (א) הקצין מו"ה זאב וואלף חתן הגביר הר' שמעון סג"ל בומסלא (מק"פ 172).
 (ב) הרבנית מ' מרים אשת הג"מ אברהם חיים פולק מווינא.
 (ג) הרבנית מ' ריוא אשת בעל מגלה עמוקות.
 (ד) ואשת הקדוש מו"ה מרדכי, והוא כהן לאל עליון (48) אחי בעל איתן
 האורחי (דור ה' I ב').
 IV. ואלה תולדת מו"ה אייזק ר' יעקליש (דור ר' II ב').
 (א) „גרול הדור מופלג בתורה ובחסידות” מו"ה ליב (מק"פ שם) 44.
 (ב) „מורנו רב” מו"ה יוסף „אבי החבר ר' יהודה ליב” בקראקא 45.
 (ג) והקצין מו"ה משה פו"מ בקראקא 46.
 V. ואלה תולדת מו"ה נחמן שרענצילש (דור ר' II ג').
 (א) הה"ג הקצין מו"ה יצחק ושם אשתו חוה בת דודו ר' מרדכי שרענצילש
 (דור ה' I ד').

קברניטא דספינה, פה ספיק סרגליות רב תבונה. ראש גולת אריאל, נבאי צדקה ומרא דארעא
 דישראל. ידו פתוחה לעניים אוכלי לחמו, גודע בשערים שמן תורק שמו. מורנו ורבנו הרב
 הגאון רבי אפרים פישל בן מו"ה צבי, חכם עדיף מנביא. פור נתן לאביונים, בצדקה וגמ"ח
 ושאר מעשים טובים כספרי ויהלום, בגופו ובנפשו. במרומים שמה' מעשיו הגעמים יעלו כריח
 ניהח וכסדרת סמים להסתידרו בפתר כנפיו לעולמים (שם שם סי' מ"ד וא"ש סי' פ"ב). בלוקבא
 היה אב"ד, ובלבוב פירם ומנהיג המדינה, ככתוב בס' חותם ה' (פסד"א תק"ג).
 42) יש חושבים שמלא מקום אביו ב' ל' ב' ו, וזה ללא אמת. כמבואר אצלנו בתולדת
 משפחת חיות, וכן הוא במגלת יוחסין לבית לנדא, אשר ידי"ג ש"ב הרב החריף החכם השלם
 ר' ישראל לנדא, שלח אלי העתקתה.

43) „ס"ג הקדוש והטהור, ראש ומנהיג המדינה, הקצין הנגיד בישראל,
 מו"ה מרדכי בן הגאון מו"ה יחיאל הכהן. בעבור שמסר נפשו להריגה על קדושת השם וגדון
 במיתה קשה וחמורה ביום ש"ק ח' אייר תכ"ד לפ"ק לכן בזכות זה תנצב"ה" (מצב"ק ח"ב סי' כ"א
 א"ש סי' שע"ג). ואליו השיב אחיו (איתן האורחי ח"א סי' מ"א) ועס"ש (שם ושארית הערה 43).
 44) כן כתוב במגלת יוחסין כ"י הג"מ אלעזר פלעקלש בעמ"ח שו"ת תשובה מאהבה,
 אשר כתב ב' ידו לדרותיו אחרייו למטה ר' אייזק ר' יעקליש סקראקא להתיישב. וימצא אותה
 הרב החכם הגדול ר"ד קויפמן, וידיפסה במ"ע, שהוא ועמיתו הרב תחכם הגדול ר"מ בראן
 מוציאים לאור מדי חדש בחדשו (שנה ל"ז 387).
 45) וכן העתיק רד"ק (שם שם 381) בשם פנקס קראקא אשר כתב אליו ידידו החכם
 השלם רפ"ה וועששמיין מקראקא.
 46) ראה. להלן (הערה 57).

(ב) והרבנית הנריבה מ' ליפשא, עמרת בעלה הג"מ מאיר אבר"ק חעלמא בהג"מ משה ירמיה גרשון ר"מ בווינא 47) בן „האיש האלהי קדוש יאמר לו, המופלג בתורה ובחכמה ובוקנה" כמו"ה שמחה, בעמ"ח „קול שמחה" (וינציא שם"ב) כמו"ה גרשון כהן רפא איש פורט (משען לילדים ג' א') וה"ר מאיר חסר שני לחותמים „כ"ץ רפאפורט".

דור ששי

I ואלה תולדת בעל איתן האורחי (דור ה' I ב').

(א) הג"מ מרדכי כ"ץ רפאפורט אבר"ק סמפעין ולויצק 48).
 (ב) הג"מ יחיאל מיכל אבר"ק העלישוויא ופרוסמיץ (איתן האורחי ח"א סי' כ"ח).
 (ג) הג"מ שמעון אבר"ק יאולוויץ (שם סי' ל"ב) חתן הג"מ מאיר קצינלנבונן אבר"ק בריסק דלישא בן השר וגדול ליהודים מו"ה שאול וואהל, וחתן הג"מ פנחס סג"ל הירוויץ מקראקא גיסו של הרמ"א 49).
 (ד) והרב הקצין מו"ה יצחק פו"מ בלכוב, את חתימת ידו מצא הרב החכם הדרשן ר"י קארו בבית מועצות העיר משנת 1649 (קוה"י בלכוב 180).
 (ה) והגבירה מ' בריינדל אשת הגביר ר' הירש ר' מענדלש פו"מ בפוזנן (צנצנת מנחם צ"ח ג').

II ואלה תולדת מו"ה אפרים פישל מלוקבא (דור ה' I ג').

(א) הה"ג זאב וואלף פישלש 50) בקראקא.
 (ב) מו"ה צבי הירש פו"מ בזאלקווא 61).

47) הוא המובא לעיל (הערה 3).

48) חזא הוית להרב בעל כלילת יופי (ח"ב כ"ט ב' בשם פנקס קראקא כ"ד ב') שאחד מחתני הה"ג והקצין ה"ר שכנא הכהן פו"מ בקראקא הוא אבי כל בני רש"ך (חתן רבנו בעל מג"ש ושו"ת פ"י) „הג"מ מנחם מן" שמו. ומי אביו? ואמלא את דבריו על פי מגלת יוחסין אשר בסי' ירח האיתנים (הערה 22: א') בעל איתן האורחי. (ב') ה"ר מרדכי כ"ץ רפאפורט אבר"ק סמפעין ולויצק. (ג') ה"ר מנחם מן חתן רש"ך הנ"ל. (ד') הג"מ אברהם אבר"ק שידלוב, חתן הג"מ מרדכי אבר"ק סטאבניץ בהג"מ מנחם מן אבר"ק ווינא [חתן בעל משאת בנימין]. (ה') ובת אברהם משידלוב, הקדוש ה' מ' בילא אשת הנגיד' כרדכי. (ו') ותלד לו את בעס"ח „ירח האיתנים" ואת „הקדוש" הג"מ צבי הירש אבר"ק ליסקא, ואת „הקדוש" „הרבני המופלא יניק וחכים" מו"ה מרדכי. — בספור ישראל, קדושי' בקהלם תחד כבוד שני האחים ואמם, זרע ברך רש"י שמסרו נפשיהו עק"ה בשנת תקכ"ח, ריקדש בם.

49) בן מזבא בשם ש"ב הרב הגאבד"ק סעראצק (אנשי שם סי' י"ב) ודלא כבעל גדולה שאול (כ"ה ב').

60) ובנו ה"ר שמואל פישלש. ואחות מרעהו ה"ר שלמה ולמן כ"ר דוד חכהן, חברו יחדו פי' קצר על ע"י (אמשרטרם נח"ח).

61) הוא אבי ה"ר יוסף אבר"ק אפאטשני. ויוסף חותן הרב הגביר הנודע ר' אברהם כ"ר חיים „חיימ"ש" פו"מ דד"א. ואברהם אבי ה"ר משה פנחס אבר"ק סוויז, אבי הגאונים מו"ה יוסף אבר"ק זאלקווא ופוזנן (חתן ש"ב הנודע ביהודת) ומו"ה שמואל אבר"ק פשעוורסק,

(ג) והרבנית מ' וימא אשת הג"מ אריה ליב במו"ה זכריה מענדל קלויזנר (52) אבד"ק פרעמישלא, ווינא וקראקא. ושם מ"כ (עיה"צ 180) נקרא "ר' ליב ר' פישלש" וגם "ר' ליב הגבוה" כאשר קראו לדודו-הזקן מהר"ל מפראג. ע"כ בא בעל שה"ג (ח"א אות ל' סי' 17) לידי טעות והחליף גברא בגברא, והיה הוא ותמורתו קדש.

III ואלה תולדת מו"ה משה מפולנאה (דור ה' II ב).

(א) הג"מ יוסף סג"ל אבד"ק פרעמישלא והגליל, ממלא מקום חותנו הג"מ אריה יהודה ליב, נודע בשמו "ר' ליבלי חסיד" (שמנה לחמו ח"ב ט"ז א') ואבד"ק לבוב (לקט שמואל נ"א ב') במו"ה משה מייזלש מלדמיר (58).
(ב) הרבנית מ' אסתר אשת הג"מ ישראל חריף אבד"ק אוליינוב (64) (ומ"כ בלבוב) בהג"מ משה חריף אבד"ק קרעמניץ ולבוב, בהג"מ ישראל ר"ם בלובלין (65) בן רבנו שלום שכנא מלובלין (שו"ת רמ"א סי' כ"ה). ואשת ר'

טרנאמפל ופוזנר בעמ"ח שו"ת בית שמואל אחרון. (ובתו מנשים באהל תברך מ' מערל אשת תה"ג מוה' בצלאל אחי אמ"ו תה"ג מו"ה אהרן כהן צדק וצ"ל) ואחותם אשת הג"מ יוסף תאומים אבד"ק בורשטין.

(52) ש"ב תה"ג מהרד"ט אפרתי, אמר עם הספר. שאשת ה"ר זכריה מענדל הל"ה היתה אחות מהר"ל מפראג (אנשי שם י"ד ב') וה"ר נח חיים מקאברין אמר שהיתה דודתו (הערתו לתולדת מהר"ל ט' א') ואילו שהשמיעו לאזניהם את היוצא מפי עיניהם, לא כתבו דברים אשר אין להם שחר. מודעת זאת שמהר"ל כפראג עלה שמים, בן תשעים ושבע (שם י"א ב') ח"י אלול שט"ט (שם י"ב א' גל עד סי' ח') ואף גם לפי חשבונות היה בערך שמונים ושבע (שם ושארי"ת 9) ובני אחותו ומה גם בני דודתו, הגאונים מוה' אריה ליב פישלש, נתבקש ביש"מ: מ"ז אדר תל"א (עיה"צ 180) ומו"ה צבי הירש אבד"ק לבוב ולובלין, או"י תשרי תנ"א (אנשי שם סי' תע"ט) היאומן כי יסופר? וקושטא דמילתא: ה"ר זכריה מענדל אביהם היה בן ה"ר בנימין בינוש פו"מ בפוזנר בן מוה' זכריה מענדל פו"מ בפוזנר גיסו של מהר"ל מפראג.

(53) על אדותו מדברה ברצות ה' במקום אחר.

(54) הגאון מוה' ישראל בהגאון מוה' משה חריף וצללה"ה עלה לשמים בשנת שמיים יום ה' כ"ג מנחם אב. אבכה לעיני בני ישראל, פלגי טים תרד עיני על שבר בת עמי בית ישראל, קינה תגה והי על יום התוכחת לשבטי ישראל, אוי לנו כי נלקח נאון ישראל חריף, המוסלג בדורו סמנו נשק (ז') בו קהל ישראל. גבאי צדקה חסיד שר התורה מחקק ישראל. תנצב"ה (מצב"ק ה"א סי' צ').

התורני ה"ר גבריאל סוחטוב אמר שהיה בן הג"מ משה פנחס הרף, מלבוב, וכצאת ספרו עם מכוא ממני בראשו (לבוב תרכ"א) הראתיו שזה ללא אמת, שהיה אב"ו, בנו של הג"מ משה חריף אבד"ק קרעמניץ ולבוב, וחכמי לבוב עיר מולדתו, הודו לי.
(55) "שבשתא כיון דעל על" בכל דפוסי "שלשלת הקבלה" (מלבד דפוס וויניציא שמו"ו) נוספו שמות רבנים אחרים מגאוני אשכנז ופולין, ובתוכם רבי שמואל ר"ם בלובלין תחת רבנו שכנא אב"ו. וכן נדפס בכל דפוסי "סדר הדורות" וזה ללא אמת, ששמו היה ישראל (שו"ת רמ"א סי' כ"ה) וכן קרא לו הגאון בעל "ווי העמודים" בסוף ספרו, וגם בצוואתו (הערה 26) תחת ב"ו.

משה חריף, בת הג"מ יהודה ליב ר"מ בלובלין, בימי היות אביו הג"מ שלמה בר' יהודה האב"ד רש"ם (56). הוא אבי כל בני חריף.

IV ואלה תולדת בעל מגלה עמוקות (דור ה' III ג').

(א) הקדוש מו"ה שלמה שפירא אבד"ק סמנוב (57).

(ב) הה"ג משה חתן ר' ליוור קצין מוויילנא (הקדמתו למגלה עמוקות).

(ג) הרב מ' יצחק שפירא (מפלת עיה"צ 20).

(ד) אשת הג"מ ישעיה הילסהיים אבד"ק קאוולא (הקדמה למג"ע עה"ת).

(ה) הרבנית מ' חוה אשת הג"מ צבי הירש שור בהנאון בעל תורת חיים.

ובזווג שני אשת הג"מ אברהם ז"ל בהג"מ מאיר ז"ק אבד"ק לבוב (כל"י ח"א

מ"ד ב') בעלה השני מהרא"ו היה אבד"ק באר ור"מ בלובב (מצב"ק ח"א סי' ל"ה א"ש סי' ז').

(ו) ועוד שתי בנות היו לו (עיה"צ 58).

V ואלה תולדת ר' משה בר' אייזק ר' יעקליש (דור ה' IV ג').

(א) מו"ה יצחק, "שלשלת היוחסין... ידי לומדי תורה היה מחזיק בביהמ"ד שלו... האלוף הראש והקצין המנהיג... י"נ בקדושה ובטהרה ב' ר"ח אדר ת"ק לפ"ק 58).

VI ואלה תולדת מו"ה יצחק שרענצילש (דור ה' V א').

(א) הקדוש מו"ה דוד, מקדושי לבוב בש"ק ח' אייר תכ"ד (מצב"ק ח"ב ל"ד) 59.

(ב) ואשת הה"ג ברוך סג"ל דיינא בלובב, אבות בעמ"ח זרע ברוך.

56. חאב ובנו הגאונים נתבקשו ביש"מ במשך ששה חדשים, בשנת שנ"א. ויוקנו עליהם תלמידים, וקינתו נדפסה בשלה"ק (קראקא ס"ב ב' אמשטרדם נ"א ב'). ואתה תחזה (ק"נ 332).

57 ויוקנו עליו רבנו השי"ך, ויש א"ר הגאון הגדול" (שבט יהודה מהדורת ר"מ ויוענר 138).

58 ידידי החכם השלם רד"ב פרידברג, חשב שה"ד יצחק היה בן ר' משה ר' יעקליש אחי ר' אייזיק ברי' (לוי"ו סי' נ"ו) ונעלם ממנו דתרי הו, והשני: ר' משה ב"ר אייזיק ר' יעקליש. והזמן ר"ח אדר ת"ק מעיד שהיה נכדו ולא בן אחיו.

ובהדי שותא אעיר: אצל ציון, ה"ד מנחם מנלי ב"ר מרדכי הסך" (שם סי' ס"ה) הציב ציון השאלה (?) ותויבתא לא קא חזינא חכא. אל תקרא הסך אלא רש"ך (הערה 18) נכד בעל שארית יוסף ובעל מג"ש ופ"י.

59... על האי גדיא ועירתא היניק וחכים חבו ממתקים, ממשפחת גדולים וספונים, מתמיד בלמודו בפלמולא חריפתא בהויות דאביו ורבא, לבו פתוח כפתחו של אולם, מתגבר בתורה כארי ולביא, הנהגתו היה כבן שבעים שנה, יגע בתורה מה שלא יגע תלמיד בן מאה, ועליו נאמר מתוקה שנת העובד אם מעט וגו' והשובע לעשיר בעשירי תורה הכתוב מדבר, נהרג ביום ש"ק ח' אייר תכ"ד מה לבוב חוץ לעיר מוה' דוד ב"ר יצחק נחמיש, אשר נהרג בימי בחוריו בעמיו של נחש. בזכות זה תנצב"ה (מצב"ק ח"ב סי' ל"ד א"ש סי' קל"ד) ובספרי שם ושארית (הערה 48) הוכתתי שאל תקרא נחמיש אלא נחמ"ש. וזת אמת.

VII ואלה תולדת מו"ה מאיר כ"ץ רפאפורט (דור ה' V ב').
 (א) הג"מ נחמן כ"ץ רפאפורט אבר"ק בעלזא ודובנא, חתן הג"מ יוסף אבר"ק לבוב במו"ה אליקים געץ היילפרין וחתן רבנו מהר"ם לובלין (60) וגקרא „ר' נחמן ליפשיט" על שם אמו הנכירה הנריכה, אשר מדי שנה בשנה הביאה יתום ויתומה מבני דלת העם, תחת כבוד חפה. וחכמת גשים בנתה בית הכנסת אורחים בלבוב, וכל תוצאות הבית ההוא היו עליה. ולא יאומן כי יסופר צדקת פורונה בישראל לפרדיון שבויים. היא היתה נושאת ונותנת, ובעלה הגה יומם ולילה, „כאמה כך בתה".

דור שביעי

I ואלה תולדת מו"ה שמעון כ"ץ רפאפורט (דור ו' I ג').
 (א) הרבנית אשת הג"מ דוד (מיב גמין ש"א אות א' סק"ל) חותן אא"ז הג"מ יצחק אבר"ק בראדי ובערוזאן בן הה"ג נדיב ושוע ובעל בעמיו מו"ה יששכר בעריש פו"מ ונב"י דד"א. בן רבנו העשל מקראקא ולובלין. הוא אבי כל בני באב"ד לאמר: בני אבות בתי דין.
 (ב) והרבנית מ' געלא (מיב גמין ש"ג אות ג' סק"ד) אשת הג"מ משה פנחס חריף אבר"ק לבוב (דור ו' IV א').

II ואלה תולדת מו"ה צבי ר' מענדל מפוזנ (דור ו' I ד').
 (א) הג"מ מנחם מענדל בעמ"ח צנצנת מנחם, אבר"ק ווענגראב והעלישיא. חותן הרב נפתלי הירץ בהג"מ ישעיה אבר"ק קאמארנא (צנצנת מנחם צ"ו ד') ע"ב קרא לרבנו הט"ו „מחותני" (שם צ"ח ג'). וזה הדבר נעלם מעיני הרב בעל כלילת יופי (ח"א נ"ט א' וח"ב ס"ב א').

III ואלה תולדת מו"ה ליב ר' פישלש (דור ו' II ג').
 (א) הג"מ זכריה מענדל אבר"ק בעלזא ומורבין בעל באר היטב לש"ע יו"ד וח"מ.
 (ב) אביר הנביר מו"ה אפרים פישל מלודמר, פו"מ ונב"י דד"א.
 (ג) הרבנית אשת בעמ"ח בית שמואל לש"ע אה"ע (ב"ש סי' נ"א סק"י).
 (ד) הרבנית מ' רבקה אשת הג"מ יחזקיה יהושע פייבל תאמים=פרענקל אבר"ק צילץ, פרעמשלא והגליל מגורשי ווינא בן רבנו בעל „קיקון דיונה". (הקדמה לעי' אמשטרדם). והנה הרב בעל כלילת יופי (ח"א פ"ב א') מונה לו שני בנים ובת אחת, ואולם שתי בנות היו לו, והבכירה אשת הג"מ יואל היילפרין אבר"ק לויצק פינסק ואוסטרהא והגליל (בהג"מ יצחק אייזק אבר"ק פיקסין, חתן הקדוש הג"מ שלמה סג"ל בן רבנו הט"ו) וכאשר נתקבל לאבר"ק לבוב והגליל,

(60) הגה הוואלתי לסדר גם את דור בניו וחתניו ונכדיו, אמנם ידיו"נ ש"ב הרב החכם המפורסם ה"ר שמואל אבא הארארעצקי, הודיעני שש"ב ידידנו הגאבד"ק סערמאק שלח אליו את תולדת וקננו מהר"ם לובלין וסדר ורעו אחריו, והוא הוסיף עליה כיד ה' הטובה עליו, והדפיסה במאספו הגרן.

עלה חתנו אא"ז הג"מ בצלאל כהן צדק בן בעמ"ח סמיכת חכמים, לכסא אסמרהא. 61).

ה) והרבנית מ' אסתר (מק"פ 389) אשת הג"מ שאול אבד"ק לוקאמש, אפטא והגליל, בריסק דלימאוקראקא, ונתקבל לאב"ד ק"ק אשכנזים באמשטרדם, ויסע שמה, ויפגע במקום... ומ"כ בגלוגא, כנודע. בן רבנו העשל (דור ו' 1ב').

IV) ואלה תולדת מו"ה ישראל חריף (דור ו' III ב').

א) הג"מ משה פנחס חריף אבד"ק לבוב והגליל 62) חתן הג"מ שמעון כ"ץ רפאפורט (דור ו' I א') בן בעמ"ח איתן האורחי (טיב גמין שם).

ב) והג"מ ישראל אבד"ק אליק (הוא ואחיו מלכוב, הסכימו יחדו ע"ס צנצנת מנחם) ואסיקו ליה, "ישראל בן ישראל" (כי בעת רדת נפשו ארצה, עלתה נפש אביו השמימה) — והוא אבי הר' יהודה ליב חותן הג"מ יהודה יכ"ד אבד"ק ווילנא (קריה נאמנה 119 ותוא"ש למהרד"ם אפרתי מ' ב').

ד ו ר ש מ י נ י

1. ואלה תולדת מו"ה משה פנחס חריף (דור ו' IV א').

א) הג"מ צבי הירש אבד"ק יאברוב (הסכים ע"ס זרע ברך שלישי 63).

ב) הקצין הגדול אליעזר פ"מ בלכוב, חתן בעל באר היטב (דור ו' III א').

ג) הג"מ יעקב חריף אבד"ק לעשנוב וגליל פאדאליא 64) חתנא רבי נשיאה

61) ידידי מחותני הרב המופלג ה"ר מנחם מענדיל ביבער מאוסטרהא, שלח אלי דוגמאות מספרו "מזכרת לגדולי אוסטרהא" ומצאתי בס דברים טובים ומועילים, ומי יתן וחפץ ה' בידו יצליח להדפיסו. כל מן דין סמוכו לנא.

62) וימת משה ספרא רבא דישאל, אור ליום כ"ו [צ"ל כ"ד] אלול תס"ב כמציא שבת וילך משה רבנו ומאורנו הגאון מאור הגולה מוה' משה פנחס במוה"ר ישראל חריף ז"ל. שהיה אב"ד ור"מ דק"ק לבוב והגליל. וכל בית ישראל יבכו להאי שופרא דבלי בארעא, דקרי ונתני בכולהו תלמודא ותוספתא וספרא. בזכות זה תנצב"ה (מצב"ק היא סי' ס"א א"ש סי' ת"י).

63) נפלה עשרת צבי תפארת ישראל בין המצרים יום ה' כ"ז חמוז השינוהו נהי וילל. נצחו אראלים ונשבה ארון הקדש הרב הגאון החריף ובקי מוה' צבי הירש בהגאון מוה' משה [פנחס] חריף וצ"ל. שנת תצ"ו לס"ק תנצב"ה (שם שם סי' פ"ט שם סי' תפ"ב).

64) ראה ראיתי ארבע ראיות, בארבעה ספרים יקרים הדוכרים על אודות גדולי וגאונים לבוב עיר מולדתי. וכנראה חסרו להם ידיעות רבות בנוגע למקור משפחות אורנשטיין אימינגא ונאטהנואה, רבניה גאונים בדורנו, ואבוא אחריהם ואמלא את דבריהם, כי אמ"ו וצ"ל הית עצם מעצמם ובשר מבשרם 1), דע שהם היו נכדי רבותנו בעל "ש"ת חכם צבי" מצד אב ומצד אם, ונכדו מו"ה משה פנחס חריף מצד אם. כי הצעירה מבנות "החכם צבי" הרבנית מ' פריידיא, היתה אשת ה"ר יעקב חריף. ותלד לו שלשה בנים: א') מרת משה, פ"מ

1) ראש הסכמת כפל ישועות יעקב, על משניות עם רע"ב וטיקת תו"ט לטוב תקפ"ח. והסכמת אדמו"ר כפל שו"ת שאל ומשיב, כראש שו"ת מהרש"ל וס' טיב גמין, אשר הדפסתי בלכוב תרי"ט, ושי המכתבים אשר כראש ספרי אור חדש. (לנדן).

בעל „שׁו״ת חכם צבי“ (66) בן בתו של הכהן הגדול מאחיו בעל „שׁו״ת שער אפרים“ וחתן הג״מ משלם ולמן מירלש אבר״ק אה״ו מגולי ווינא (66).
(ד) הרבנית אשת הג״מ נפתלי הירץ כמ״ה ישראל אבר״ק לבוב והגליל (67).

בלבוב, מנקובי ראשית נדיבי פולין — חתן הג״מ יחיאל אבר״ק בילקאמין בחרב הקצין ח״ר מרדכי באב״ד פו״ם ונב״י דר״א (2) ותלד לו את הרב הקצין מוה״ר יצחק באב״ד בבולחוב, ונודע בשם „ר׳ איצק ראש המדינה“ הוא אבי כל בני בולחאבר (3). ב׳) הג״מ יהודה ליב אבר״ק קאריב, חתן הג״מ שלמה אבר״ק מינשטוב בעמ״ח, יקהל שלמה׳ חתן הג״מ יחזקיה פייבל תאומים. פרענקל אבר״ק פרעמישלא והגליל. ולמתי״ל מקאריב בת ושמה חנה, ויתן אותה להקצין ר׳ יצחק בולחובר לאשה ב וו״ג שני. ותלד לו את הרבנית מ׳ רייצא, אמו של אבא מארי ז״ל. ג׳) והג״מ שאול חר״ף אבר״ק אלעסק, אשר בנה בית מדרש בכראדי ונקרא על שמו עד היום הזה. ובתו הרבנית מ׳ פריידא אשת שאר בשרה הג״מ מרדכי ואב במוה״ר משה אבר״ק לבוב והגליל. ותלד לו את הגאונים הגדולים בעל „ים התלמוד“ ובעל „ישועות יעקב“ ואשת הג״מ דוב בעריש אבר״ק בערוואן (4) סרת אסתר אסם של הגאונים בעלי „מפרשי הים“ וסרת מלכה אשכנזי בכראדי, חסותו של הרב חר״ף הגביר ספורסם ר׳ ישעיה ליב איש הורוויץ פו״ם בלבוב. —

הג״מ טרדכי ואב אבר״ק לבוב, היה בן חרב הקצין ר׳ משה פו״ם בואלקווא, במוה״ר יוסף בחרב תבכיר הנודע מוה״ר חנוך העניך פו״ם דשם. זר׳ משה ב״ר יוסף לקח את בת הג״מ אריה ליבש אבר״ק אמשטרדם לבוב, רישא וגלוגא, חתן בעל חכם צבי כנודע. ולמשה נולד עוד בן. הג״מ משלם ולמן אבר״ק פאמארן, הוא וקנו של הגאון בעל שׁו״ת „נודע בשערים“. וכל זה אמת ויציב.

(66) בהערותי ל„מגלת ספר“ (ווארשא תרנ״ז) בררתי איזה דברים סתומים וחתומים הנמצאים בה. בנוגע לחיי משפחתו „באתת לבית אבתם“ אתי בכתובים.
(66) על אדותו חזון חרבותי, בתולדת משפחות: העלר, וולרשטיין, לעמל, מירלש, ניימארק, סג״ל, פרענקל תאומים, במחברתי, עיני העדה׳ להוכיח מי ומי היה הפו״ם לעדת ישראל בוינא לפני גרוש שנת 1670—5430 ומהם גורשו. ואקוה להוציא לאור בקרב הימים ברצות ח״ר דרכי

(67) שם מטהו לא נזכר בארבעה הספרים, אשר תעודתם לזכר רבני וגאוני לבוב. ובנעוריו נמצאת את חתימתו בפנקס ואלקווא, וחתם „נפתלי הירץ **מנוע צבי** ובדרתי מטה באתת לבית אבתם“ בספרי „בינה לעתים“ (הערה 9) שהוא עתה בביהר״ם. ושם בררתי שגם הג״מ מרדכי ואב אבר״ק לבוב היה מטחו **גזע צבי** ובנו בעל ישועות יעקב, היה הראשון אשר חתם שמו **ארנשטיין**.

(2) מ״כ כפסד״א, כי בא שמה אל ועד האללות: ומראשתי, כר פתתי בן גדול, אבשי שם מעולם. ה״ה הקצין האלף המפורסם מו״ם מרדכי מק״ק כרלד נאמן ארבע אללות פולין, בן הרב המפורסם מו״ם יצחק אבר״ק כרלד בן המפורסם מו״ם יששכר כער מקראקא כהגאון רשכנש״ג מוהר״ר העל זקוק״ל. וז״ל יוס״ה כ״ו תמוז לפ״ק (אבשי שם להכנס לנדסכוטס 116) וספרט הוא ללא אמת, כי חתם בוטע טישוויץ יוס״ו ח״ל אלו תק״ב (האסיף ח״ו 127).

(3) גם מוזנו הראשון היו לו תמשה חתני רבנים (אכ״מ לפורטס) וכן חכם וגביר מפורסם מו״ם אליהו, אבי הג״מ אריה ליבש בולחובר אבר״ק וסלכ בעמ״ח ערוגת הכנס לש״ס אה״ם, ושׁו״ת שם אריה. (4) בתו הרבנית מ׳ חנה, אשת הג״מ אריה ליבש נאענאחן בעל שׁו״ת „בית אלי ותלד לו את אדמו״ר הג״מ יוסף שאול ז״ל אבר״ק לבוב הטועד בספריו רבי הכמות והאליפות, ואת הגביר הנכבד ובעל בעמיו הר׳ שלמה זלמן נאענאחן פו״ם כנערוואן. — וגם משפחת וו״ק ס לר׳ קאמאנא ומשפחת „לבו ב“ מקורה כנענשאש״ם „נכדי הג״מ דוב בעריש אבר״ק כנערוואן, הכס הכס, כלם זרע כרך ר״ש״י זללה״.

ה' והרכנית אשת הג"מ יהודה ליב ר"מ בלבוב (68).

אתות לבית אבתם.

לכלי להמיר „מאמר” בשם „ספר” נלחצתי הפעם לקצר במקום שאמרו להאריך, ולהשאיר גם שרשים אחדים לעת מצוא (אם לא אמות כי אחיה). ובתתי לחכם ויחכם עוד, אתן הפעם אתות בכלל, להכין כל פרט ופרט. (א) בסוף הקדמת ס' משנת חכמים על הרמב"ם (לבוב תקפ"ט) חתום „יוסף בהג"מ יעקב יצחק בהג"מ משה חיים אבד"ק לבוב... רביעי בקדש סהנאון רבן ומאור חגולה מו"ה אריה ליב מקראקא והגאון המובהק מהר"ם לובלין והגאון המפורסם מו"ה משה חריף אבד"ק לבוב. — וזה סדר דרתיו: (א) הר' משה חיים אבי אביו, (ב) בן הר' אליעזר, (ג) בהר' משה פנחס חריף (דור ח' I ב'), (ד) ואליעזר חתן בעל באר היטב, (ה) בן הר' ליב ר' פישלש (דור ו' III א'), וראיתי להרב בעל אנשי שם (סי' ת"כ) שהר' אליעזר היה בן בעל באר היטב. וזה ללא אמת, כי אם חתנו היה. וראיה לדבר: נתיי' ס' לישרים תהלה (לבוב תקנ"ט) ועליו הסכמת הגאון בעל משנת חכמים, וחתם „הק' יוסף בהג"מ יעקב יצחק ולה"ה הנקרא בלשונם הוי"ך גיל ערנטר חופ"ק ואמושמש”. ופירושו „הויכנלעהרמער” הוא תרגום אשכנזי משם משהו „חריף”. — וגם אמו אפרתית, מצאצאי מהר"ם לובלין.

(ב) והה"ג מנחם מנלי בהר' ברוך סג"ל דיינא בלבוב, בעמ"ח זרע ברוך, עמק הלכה וטעם מן, מנחיל יעקב 69) התיחש בהקדמות ספריו: להגאונים בעל שארית יוסף והר' יצחק שרענצילש. — והנה אמת נכון הדבר: אמו בת הר' יצחק בר' נחמן בר' יצחק שרענצילש (דור ו' VI ב'). דור ה' V א' ודור ד' II ג') ואבי אמו חתן דודו הר' מרדכי שרענצילש חתן בעל שארית יוסף (דור ה' I ד'). (ג) והג"מ אברהם כ"ץ רפאפורט-שרענציל, חתן הר' מרדכי שרענצילש (דור ה' I ב') ויקרא למרדכי „חמי" (איתן האזרחי ח"ב פ' תרומה) ולהר' יצחק שרענצילש „אבינו" (שם שם ע"א א') ולבעל שארית יוסף „חמי זקני" (שם ח"א סי' ח'), לבעל תוי"ט „מחותני" ויענהו „מחותני" (שם שם סי' ה' ט' יו"ד) כי הר' משה העלר בן בעל תוי"ט, לקח את בת הר' אברהם חיים (לעיל פ"ב סי' ג') חתן ר' משה ר' יעקליש (דור ה' III ה') ומשה בן אחות אביו (דור ג' ב')

(68) מי הוא ומי משהו, לא הזכיר עוד.

(69) תחכם בעל אוצה"ס (אות ס' 1479) ייחסו להר' יעקב בר' שמואל זנווילי והחכמים צעדני ור"י ורמ"ש ייחסו אותו להר' מנחם מנלי ב"ר ברוך. והלכתא כוותייהו. ואילו שעיין בעל אוצה"ס גם בהקדמת הספר כמותם, הלא אז ראה שהרמ"ם הקדישו לכבוד איש חסדו הגביר הר' יעקיל בר' שמואל זינווילי אבד"ק ראפשוויר חתן הגדיב הר' מיכאל מייא מק"ק מנחיים. כי בימי שבתו במנחיים, ישב באהל יעקב, וכל מחסורו עליו.

(5)

„שני בשני“. מלבד אשר גם אחיו הקדוש היה חתן משה (דור ה' III ר') ואחותו אשת הר' אייזק אחי משה (דור ר' II ב'). ויקרא אברהם גם לבעל מגיני שלמה „מחותני“ (ח"א סי' י"א כ"ו) ויענהו „מחותני“ (שם סי' ל') כי בן בנו לקח את בתו של בעל מג"ש, לאשה (הערה 48). ושאר מחותניו המובאים בספרו, יבירו אי"ה במאמרים הבאים.

היום גליתי את חרפת „העורבים“ מעל משפחת כהן-צדק רפא פורט, לדעת שזרע ברך רש"י ולא בני עורבים המה; ואקוה לגלות גם את חרפת „בני יונה“ מעל בית רבנו העשל, לדעת גם מקורם האמתי, בישע אל למושעות.

לונדון א' דחנוכה שנת טוב על ישראל לפ"ק.

תקונים

צד 2 שורה 19 השלישי צ"ל הששי. צד 3 בהערות 7 צ"מ צ"ל ד"מ. שם 9 צ"מ
 צ"ל ד"מ. צד 5 ש' 19 לו "המורה צ"ל לו את "המורה. צד 7 שורה 4 ששה צ"ל שש.
 שם ש' 23 השבעה צ"ל השבע. צד 11 ש' 24 גיוז צ"ל גוז. צד 15 מלמטה ש' 6 לצרכו צ"ל
 לצרכי. צד 16 בהערות 1 תורת צ"ל תורת. צד 17 בהערות 5 כמה"ע צ"ל כמה"ע. צד 32
 ש' 14 תפיל צ"ל תפיץ. שם שורה 17 ויושר צ"ל וישור. צד 33 ש' אחרונה הגדול צ"ל
 בשיר הגדול. צד 40 ש' 6 אחיו צ"ל בן הגאון מוה' סיני.

במאמר דור ישרים

צד 1 ש' 5 צ"ל על נהרות ענם. שם ש' 13 צ"ל כמסת ירו. צד 2 ש' 24
 צ"ל ברנדנבורג. צד 3 ש' 16 צ"ל פושע—בער. שם 25 צ"ל קדחי אש המדון.
 צד 5 ש' 18 צ"ל גאוניה מקדם. צד 8 ש' 21 צ"ל ובעת תהיא. צד 10 ש' 1 צ"ל
 בעל אחות רבנו. שם ש' 13 צ"ל נבורתה. צד 11 ש' 26 צ"ל לא פורש. צד 12 ש' 20
 צ"ל בשנת תנ"י. צד 13 ש' 25 צ"ל בש"ק ב' אב ת"ן. צד 15 ש' 8 צ"ל לא פורש.
 צד 16 שורה 7 צ"ל הרבנית כרת ריוא. צד 20 שורה 4 צ"ל ראה (דור ד' ו' ודור ד' ו'
 ג). צד 22 הערה 30 ש' 2 צ"ל (אלטנא ת"ן). צד 23 הערה 34 שורה 5 צ"ל ולהלוות לעניים
 בשעת דוחקם על משכנות.

71
 תנ"ך
 1875